

Katkı Maddesi İhtiva Eden Gıdalarda
Helallığın ve Haramlığın Belirlenmesinde Bir Yöntem Olarak

İSTİHÂLE VE İSTİHLÂK

ÖMER FARUK YETİM

Kitap
Dünyası

Katkı Maddesi İhtiva Eden Gıdalarda
Helalliğın ve Haramlığın
Belirlenmesinde Bir Yöntem Olarak
İSTİHÂLE VE İSTİHLÂK

Ömer Faruk YETİM

İstihâle ve İstihlâk

Ömer Faruk YETİM

Editör:

Bekir KARADAĞ

Genel Yayın Yönetmeni:

Mustafa ÇALIŞKAN

KİTAP DÜNYASI YAYINLARI

Yayın No: 272

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayıncı Sertifika No: 51889

ISBN: 978-605-351-555-5

Bu eserin tüm yayın hakları saklıdır. Yayınevinin/Yazarın izni olmadan eserin herhangi bir bölümü yeniden basılmayacağı gibi, kayıt, fotokopi ve bilgi depolama da dahil elektronik ya da mekanik yöntemle yeniden çoğaltılıp dağıtılması yasaktır.

Kapak Tasarım: DIZGi **MIZANPAJ**.COM

Baskı Öncesi Hazırlık: **Mehmet ATEŞ**
meh_ates@hotmail.com

Baskı, Cilt:

Bulut Dijital Matbaa San. Tic. Ltd. Şti.
Musalla Bağları Mh. İnciköy Sk. No: 1/A
Selçuklu/KONYA
Sertifika No: 48120

Aralık 2022 / İstanbul

Kitap Dünyası Yayınları

Alayköşkü Cad. Küçük Sk. Civan Han No. 6/D:4
Cağaloğlu – İSTANBUL
Tel: 0212 514 93 05

www.kitapdunyasi.com.tr
bilgikitapdunyasi@gmail.com

Ömer Faruk YETİM

1981 Yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk ve orta eğitimini Şanlıurfa'da tamamladı. Hafızlık eğitiminden sonra 1999-2005 yılları arasında klasik yöntemle eğitim veren medreselerde dersler aldı. 2005 yılında bir yıllığına ilmi araştırmalar yapmak üzere Suriye'nin başkenti olan Şam'da bulundu. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2009 Yılında mezun oldu. Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Kayseri Dini Yüksek İhtisas Merkezi'nden dereceyle mezun oldu. Diyanet İşleri Başkanlığı uhdesinde vaizlik, müftülük gibi farklı görevler üstlendi. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde İslam Hukuku alanında yüksek lisansını tamamladı. Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Arap Dili ve Belagati alanında doktora eğitimi devam etmekte olan yazar, Halen Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu'nda öğretim görevlisi ve müdür yardımcısı olarak görev yapmakta olup ileri derecede Arapça bilmektedir. Yazar, evli ve dört çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	5
KISALTMALAR.....	9
ÖN SÖZ.....	11

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	19
B. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	19
C. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI.....	20
D. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI.....	21

BİRİNCİ BÖLÜM

HELAL GIDA KAVRAMI

1.1. HELAL VE HARAM TERİMLERİ	23
1.1.1. Helal.....	24
1.1.2. Haram	26
1.1.2.1. Haram Li-Zâti hî.....	28
1.1.2.2. Haram Li-Gayri hî	28
1.1.3. Helal ve Haramla İlgili Genel Hükümler.....	29
1.1.3.1. Helal ve Haram Kılma Yetkisi.....	29
1.1.3.2. Yasaklanmamış Şeylerin Durumu.....	32
1.1.3.3. Helal Dairesinin Genişliği	33
1.1.3.4. Harama Götüren Sebep ve Yolların Haram Oluşu	33
1.1.3.5. Haram Konusunda Hile Yapmanın Haram Oluşu	34
1.1.3.6. Haram-Niyet İlişkisi	34
1.1.3.7. Haramın Kapsayıcılığı.....	35

1.1.3.8. Haramın Her Yerde Haram Oluşu	36
1.1.3.9. Haram Olup Olmadığı Şüpheli Olan Şeylerde İhtiyatlı Davranma.....	37
1.1.3.10. Haramların Zaruretler Karşısında Mübaha Dönüşmesi	37
1.2. TAYYİB VE HABİS KAVRAMLARI.....	38
1.2.1. Tayyib ve Habis'in Tespiti ve Tayini	39
1.3. GIDALARDA HELALLİK VE HARAMLIK	43
1.3.1. Gıda	44
1.3.2. Helal Gıda Anlayışı.....	45
1.3.3. Gıdalarda Helal ve Haram Mefhumu	45
1.3.4. Helal Gıda Talebinin Önemi	48
1.3.5. Gıdalarda Helalliğin ve Haramlığın İlişkili Olduğu Hususlar	49
1.3.6. Gıdalarda Helal ve Haram Ölçüleri.....	50
1.3.7. Tanımı	54
1.3.8. Kullanılış Amaçları	55
1.3.9. Gıda Katkı Maddeleri	56
1.3.10. Özel Katkı Maddeleri	56
1.3.10.1. Peynir Mayası	56
1.3.10.2. Kimyasal Mayalar.....	58
1.3.10.3. Karışık Maya.....	58
1.3.10.4. Jelatin	59
1.3.10.5. Hayvan Yemlerindeki Katkı Maddeleri	60
1.3.11. Gıda Katkı Maddelerinin Zararları	60

İKİNCİ BÖLÜM

İSTİHÂLE

2.1. İSTİHÂLENİN MAHİYETİ.....	65
2.2. İSTİHÂLENİN TANIMI	68
2.3. İSTİHÂLENİN KISIMLARI	70
2.3.1. Kimyasal Dönüşümlü İstihâle	70
2.3.2. Fiziksel Dönüşümlü İstihâle	71

2.4. İSTİHÂLENİN HÜKMÜ.....	72
2.5. İSTİHÂLENİN GERÇEKLEŞTİĞİ ŞEKİLLER.....	73
2.5.1. Şaraptan Sirke Elde Etme.....	73
2.5.2. Tuz Gölüne Düşen Domuz veya Eşek	77
2.5.3. Gübrenin Yanarak Küle Dönüşmesi	79
2.5.4. Habisle Beslenen Hayvanın Etinin, Temiz Olan Yemle Beslenmesi Neticesinde Helal Olması	79
2.5.5. Kandan Miskin Oluşumu	82
2.6. FIKİH KAYNAKLARINDA İSTİHÂLE NEVİLERİ.....	83
2.6.1. Haramı Helal Hale Getiren, Necis Maddeyi Temiz Maddeye Dönüştüren İstihâle	83
2.6.2. Necis Maddeyi Temiz, Haramı Helal Yapmayan İstihâle	83
2.7. İSTİHÂLEYİ GERÇEKLEŞTİREN ETKENLER.....	84
2.7.1. Yakma ve Yanma	84
2.7.2. Bizâtihi Dönüşüm	85
2.7.3. Bir Maddenin Başka Bir Maddeye Dönüşmesi	85
2.7.4. Topraklaşma ve Taş Haline Gelme	85
2.7.5. Hayatîyet/Canlı Olma	86
2.7.6. Mayalama Yoluyla (Fermantasyon).....	86
2.8. İSTİHÂLENİN HÜKMÜNE DÂHİL EDİLMEYEN DURUMLAR	86
2.9. İSTİHÂLE İLE İLGİLİ DİĞER HUSUSLAR.....	87
2.10. ÇAĞDAŞ ARAŞTIRMACILARIN İSTİHÂLE KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM İSTİHLÂK

3.1. İSTİHLÂKIN TANIMI.....	97
3.2. İSTİHLÂKIN HÜKMÜ	97
3.3. İSTİHLÂKIN HÜKMÜNÜN DAYANAKLARI	98
3.3.1. Şer'î Ahkâmın Vasıflarıyla İrtibatı	98

3.3.2. İslam Mezheplerinin İstihlâk Konusundaki Yaklaşımları	99
3.3.3. Hanefilerin Umûm-ı Belvâ Prensibi	101
3.4. İSTİHLÂK İLE İLGİLİ KÜLLİ KAİDELER	103
3.4.1. Eşyada Asolan İbâhadır	103
3.4.2. Nadir Olan Yok Hükümündedir	104
3.4.3. Haramlık ve Necislik Arizidir	104
3.5. ÇAĞDAŞ ARAŞTIRMACILARIN İSTİHLÂK KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ	104
3.6. SU VE DİĞER SIVILARDA İSTİHLÂK	109
3.6.1. İçine Necaset Düşen Suyun Hükümü	109
3.6.2. Necasetin Değdiği Suyun Dışındaki Sıvıların Fıkhî Hükümü	113
3.7. İSTİHLÂKİN UYGULAMA ÖRNEKLERİ	115
3.7.1. İçecekler ve Alkol	115
3.7.2. Peynir Mayası	117
3.7.3. Kuyular	118
3.7.4. Artıklar	119
3.7.5. Süt Emzirme	120
3.8. İSTİHÂLE VE İSTİHLÂKİN DIŞINDA NECASETİ GİDERME YOLLARI	121
3.9. İSTİHÂLE VE İSTİHLÂKİN BİRBİRİNDEN AYRILDIKLARI TEMEL NOKTALAR	124
3.10. İSTİHÂLE VE İSTİHLÂK KONUSUNA FARKLI YAKLAŞIMLAR	124
SONUÇ	131
KAYNAKÇA	135

KISALTMALAR

- b.y.** : Basım yeri yok
b. : Bin, ibn
bk. : Bakınız
cc. : Celle Celâluhü
c. : Cilt/ciltler
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
ed. : Editör
GDO. : Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar
haz. : Hazırlayan (lar).
Hz. : Hazreti
md. : Madde
nşr. : Neşreden
ra. : Radiyallahu anh,
sad. : Sadeleştiren
s. : Sayfa
sav. : Sallallahu aleyhi ve selem
SMIC : İslam Ülkeleri Standartlar Enstitüsü
trc. : Tercüme Eden
thk. : Tahkik Eden
ts. : Tarihsiz
TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı
vb. : Ve benzeri

ÖN SÖZ

Doğumdan ölüme kadar hayatın her safhasında İslam'ı bir hayat düsturu ve kılavuzu olarak gören ve uygulayan Müslümanların yiyip içtikleri, giydikleri, kullandıkları, ilaç olarak aldıkları vb. nesnelere helal mi haram mı olduğunu araştırmaları ve her alanda olduğu gibi bu alanda da İslam dininin belirlediği kırmızıçizgilere riayet etmeleri elzemdir. Ancak her alanda olduğu gibi bu alanda da ifrat ve tefritten kaçınmak gerekir. Bu bağlamda kimileri, bazı koruyucu madde isimleri, kendi anlayışlarına göre yazılmış haram listeleri ile dolaşıyor, insanları adeta dehşette bırakıyorlar. Bunlar; yenilecek helal bir şeyin kalmadığını düşündürüyorlar. Kimileri de yalnızca hijyen ve sağlığı ölçü olarak önüne gelen her şeyin yenilip içilebileceğini düşünüyorlar. Bu hususta ölçülü ve mutedil olan tutum, haramlığı kesin olarak bilinenlerden uzak durmak, helalliği kesin olarak bilinenlerden yararlanmak, durumu şüpheli olanlarda ise şüphenin durumuna göre (şüphenin güçlü veya zayıf, evham veya gerçeğe yakın olması durumuna göre) ihtiyatlı davranmaktır.

İslam'ın ruhuna uygun bir üretim ve tüketim felsefesine sahip olması gereken Müslümanlar, helal menşeli katkı maddelerini araştırmak ve üretmekle mükelleftirler. Günümüzde üretilen ürünlerin çok büyük bir bölümü katkı maddelerinden arınmış değildir. Bu ürünlerin özellikle helal menşeli olmayan katkı maddelerini ihtiva eden kısmı, bizi ciddi bir problemle karşı karşıya bırakmıştır. Bu problem, aslı itibarıyla temiz ve helal olan ancak necis katkı maddesi ihtiva eden ürünlerin dini hükmünün ne olduğudur.

Günümüzde tüketilen gıda maddelerinin büyük bir kısmının katkı maddesi ihtiva ettiği aşikârdır. Bu katkı maddelerinin bü-

yük bir bölümünün gerek sağlık açısından gerekse dini açıdan risk teşkil ettiklerini her iki alanın uzmanları dile getirmektedirler. Bu nedenle bu ürünlerin çoğunlukla Müslüman olmayan ülkelerden ithal edildikleri düşünüldüğünde söz konusu ürünlerin kullanımının caiz görülmemesi için birtakım gerekçelerin varlığı inkâr edilemez. Ancak bununla birlikte bu tür ürünleri tüketmenin zaruret halini alması, günlük tüketilen gıdaların büyük bir bölümünde bunların bulunması ve adeta onlardan sakınmanın mümkün olmayan bir hal alması gibi bazı durumlar da bulunmaktadır. Söz konusu durumlar dikkate alındığında mutlak anlamda bunları tüketmenin caiz olmadığı yönünde hüküm vermenin hiç kuşkusuz beraberinde zorluklar getireceği ve hayatın çekilmez hal alacağı da anlaşılmaktadır.

Bu durum bizi söz konusu ürünlerin dinî hükmünün ne olduğunun belirlenmesi yönünde, konuyu gözden geçirmeye yönlendirmiştir. Ortaya konulan bu çalışmada katkı maddelerinin ne olduğuna yer verilerek bu maddelerin dini hükmünü tespit etmeye çalışılmıştır. Bazı müçtehitlerin haram ve necis olan maddelerin temiz ve helale dönüşmesine olanak sağladığını kabul ettikleri ve çalışmamızın omurgasını teşkil eden istihâle ve istihlâk yöntemleri ele alınmıştır. Bu bağlamda söz konusu ürünlerle ilgili İslam'ın hüküm belirlemede yöntem olarak kullanımına onay verdiği delillere müracaat edilmek suretiyle varsa yeni çözümler önerileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmamız giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde helal gıdanın önemi ve helal gıdaların seçiminde dikkat edilmesi gereken hususlarla ilgili bilgi verilmiştir. Birinci bölümde helal gıda, helal ve haram kavramları, bunlarla ilgili genel prensipler, katkı maddelerinin mahiyeti, kullanım amacı ve çeşitleriyle ilgili hususlara yer verilmiştir. İkinci bölümde istihâle ve istihale yöntemleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise istihlâk ve yöntemleri irdelenmiştir. Ayrıca günümüzde konuyla ilgili bazı ilim adamı ve akademisyenlerin yaptıkları çalışmalardan örnekler sunmaya

çalışılmıştır. Sonuç bölümünde de çalışma neticesinde tespit edilen bilgilere ve ulaştığımız kanaate yer verilmiştir.

Bu çalışmasının planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ilgi ve desteklerini esirgemeyen, bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, yönlendirme ve bilgilendirmeleri ile çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren kıymetli hocalarıma şükran borçluyum. Ayrıca ilgili konuyu seçmemde yol gösteren, yardımcı kaynaklara yönlendiren, konuyla bağlantılı materyalleri istifademe sunan, bilgilendirmeleri ile yolumu aydınlatan ve bana detaylı ilmî araştırma yapmamı sağlayan Kayseri Dini Yüksek İhtisas Merkezi'nin kıymetli hocalarına teşekkürü bir borç bilirim. Sevgili eşime ve aileme hiçbir yardım ve desteği esirgemedi yanımdaya oldukları için tüm kalbimle sevgi, muhabbetlerimi ve şükranlarımı sunarım.

Yaptığımız bu çalışmanın, konuyla ilgili sağlıklı bir bakış açısı oluşturmasını, bundan sonra yapılacak çalışmalara ışık tutmasını ve problemin daha detaylı ele alınması için de basamak oluşturmasını umuyor ve ilim denizine bir katre katkı sağladıysa kendimizi başarılı sayıyoruz.

Çalışma bizden başarı Allah'tandır.

Ömer Faruk YETİM
Gaziantep-2022

GİRİŞ

Allah Teâlâ (cc), yarattığı insanları kendi haline bırakmayıp peygamberler göndermiştir. Onlarla birlikte verilen kitap ve sahifeler aracılığı ile insanın kendi hayatının her aşamasında riayet etmesi gereken ilke ve prensipler koymuştur. Bu nedenle O, mükelleften sudur eden her türlü davranışın karşısında şer'î bir hüküm koymuştur.

Beslenmenin ve besin maddelerinin insanların beden ve ruh sağlığını, diğer kişilerin haklarını ve sosyal hayatı yakından ilgilendirmesi bakımından bu konuya da dinî hükümler arasında yer verilmiştir. İslâm'ın yiyecek hususundaki ilkelerini ortaya koyan Kur'an ayetlerinde, yerdeki ve gökteki bütün nimetlerin Allah (cc) katından bir ihsan olarak insanların istifadesine verildiği ifade edilir.¹ Rahmet ve kolaylık dini olan İslâm'da besin maddelerinin helal alanı geniş tutulmuş, insan sağlığı başta olmak üzere zorunlu hallerde yiyeceklerle ilgili bazı sınırlamalar getirilmiştir.² Batıl inançlara dayalı yasaklar ortadan kaldırılarak³ daha önceki ümmetler için men edilen bazı yiyecekler helal kılınmıştır.⁴ Bununla birlikte, bir kısım emir ve yasaklarda akılla kavranabilen gerekçelerin ötesinde bilinmeyen bazı illetlerin/hikmetlerin ve Allah'a (cc) samimiyetle bağlanan müminleri diğerlerinden ayırt eden bir imtihan yönünün olabileceği belirtilmiştir.⁵ Müşriklerin yiyeceklerle ilgili âdetlerinden kaçınılması

¹ el-Bakara 2/29; Lokmân 31/20; el-Câsiye 45/13.

² el-Mâide 5/3; el-En'am 6/119.

³ el-Mâide 5/103.

⁴ el-En'am 6/146.

⁵ el-Bakara 2/143.

istenmiş,⁶ tevhit inancının gereği simgesel bazı özellikler ve şartlar üzerinde ehemmiyetle durulmuştur.⁷

İnsan hayatının belki de en önemli yönlerinden biri, yaşamını sürdürebilmesi için ihtiyaç duyduğu yeme ve içmedir. İslam dini, insan hayatıyla ilgili her alanda olduğu gibi yeme ve içmede de yararlanılacak gıda maddelerinin seçimi konusunda dikkat edilmesi gereken ölçü ve prensipler getirmiştir. Allah Teâlâ, insana bahşettiği vücudu helal gıdaya uygun bir şekilde yaratmıştır. Bu yüzden kişi, helal gıdayla beslendiği anda kendi fitratına uygun davranmış olur. İnsan vücudu helale uygun yaratıldığı için kişi haramla beslendiğinde, bedeni ya çalışmayıp kısmen fesada uğrayacak ya da insan, kendisine takdir edilen ömrü gerektiği şekilde yaşayamadığından bu ömrünü heba etmiş olacaktır. Böylece insan, altından kalkamayacağı hastalıklar ve zorluklarla mücadele etmek zorunda kalacaktır. Hal böyle olunca o, Allah'ın "(Ey iman edenler!) Allah yolunda harcama yapın; kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın."⁸ şeklinde belirtilen buyruğuna aykırı hareket etmiş olacaktır. Bu nedenle beslenmede insan fitratına uygun gıdalar kullanmak, beşeri hayat için çok önemli bir yere sahiptir.

Bugün insanların büyük çoğunluğu sağlık sorunlarıyla karşı karşıyadır. Bu sorunların günümüz insanının yaşantı biçimiyle ve tükettiği gıdalarla yakın ilişkisi vardır. Zararlı gıdalar yoğunlukla tüketildiğinden, insan vücudu, bu zararlı besin maddelerine karşı yeterli direnci sağlayamamış ve neticede bozulma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu bozulma ise, daha vahim sonuçlar doğurmuştur. Bu durum insanlar arasında vücuda faydalı olan gıdaların tercih edilmesi yerine, vücuda zararlı besin maddelerinin daha fazla rağbet görmesi sorununu açığa çıkarmıştır. Bunun nedeni ise tüketilen besinlerin içeriğine dikkat edilmemesi ve sağlığa zararlı maddelerin aşırı derecede tüketilmesidir.

⁶ el-En'âm 6/138.

⁷ el-Hac 22/36.

⁸ el-Bakara 2/195.

Bu bozulmayı düzeltmenin yolu, insan fıtratına uygun beslenme biçimine dönüşten geçmektedir. Fıtrata uygun beslenme ise helal ve sağlıklı gıdaların titizlikle seçilmesi ve tüketilmesiyle gerçekleşebilir. Bu seçimde dikkat edilmesi gereken standartlar ise başta dinin koyduğu kurallar, sonra da onun temel ilkeleriyle çelişmeyen bilimin ortaya koyduğu gerçek verilerdir.⁹ Temiz ve sağlıklı yaşama isteği, zararlara karşı kendini koruma bilinci, insanda var olan fıtrî bir duygudur. Ayrıca insanın temel niteliklerinden biri de inandığı ilkelere uygun yaşama arzusudur. Sağlıklı yaşam koşullarına sahip olacak şekilde beslenme, bir temel insan hakkı ve ihtiyacıdır. Helal gıda ile beslenme hakkı ise inanç özgürlüğü ile irtibatlıdır.

Dinin ön gördüğü beslenme şuuru, insan fıtratının gereği olduğu gibi helal besinleri istimal etmede bütün dinlerin ortak değerleri arasında yer alır.

Yüce dinimiz İslam ise bu konuya daha fazla önem verilmesini ve hassasiyet gösterilmesini istemiştir. Nitekim Yüce Rabbimiz, Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: "*Ey Peygamberler! Temiz yiyeceklerden yiyiniz ve iyi ameller işleyiniz.*"¹⁰ Görüldüğü gibi ayette helal ve temiz şeylerden yeme, iyi işler yapmaktan önce emredilmiştir. Bu vurgu ise konunun İslam dini açısından önemini gözler önüne sermektedir.

Kur'an'ın, helal ve haram olan bazı gıdaları sayarken iyi ve temiz şeylerin (*tayyibât*) yenmesinin helal, pis ve kötü (*habîs*) şeylerin yenmesinin ise haram olduğu yolundaki genel ve ilkesel ifadesi, temiz ve pis olanın ortaya çıkarılması noktasında çaba sarf edilmesi gerektiğini göstermektedir. Konuyla alakalı hadisler, helal ve haram gıdalar konusunda açıklayıcı ve tatmin edici bilgiler içermekle birlikte gerek hadislerin sıhhati, gerek yerel

⁹ Orhan Çeker, "İstihâle", 1. Ulusal Helal Gıda Kongresi, Gıda Katkı Maddeleri: Sorunlar ve Çözüm Önerileri Kongre Kitabı (Ankara: Pozitif Tanıtım Hizmetleri, 2011), 18.

¹⁰ el-Mü'minûn 23/51.

unsurlar içermeleri ve gerekse aynı konuda mütearız hadislerin varlığı farklı görüşlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Esasen mezheplerin helal ve haram gıdalar konusunda birbirinden farklı görüşleri benimsemelerinin temelinde de Kur'an'ın genel ifadelerine verilen özel anlamlar, hadislerdeki farklı açıklamalar ve ilgili hadislerin delil oluş ve delalet şekli yatmaktadır. Ali Bardakoğlu, bu hususta şöyle demektedir: "Âlimler, belirtilen gaye ve ilkeler ışığında içtihadta bulunarak hangi hayvanların etinin helal hangilerinin ise haram olduğunu ya tek tek veya gruplandırarak tespit etmeye gayret göstermişlerdir. Bu tespitlerde, bazı hadislerin sahih kabul edilip edilmemesi veya farklı bir yoruma tabi tutulmasının yanı sıra, mahalli âdet ve damak zevkinin, ilkeyi somut olaylara uygulamadaki değerlendirme farklılıklarının, hatta aynı hayvanın değişik yerlerde çeşitli isimlerle anılmakta oluşunun etkili olduğu bir gerçektir. Diğer taraftan, yeryüzündeki bütün hayvan türlerinin ismen fıkıh eserlerinde anılmış olmasının beklenemeyeceği de açıktır. Bu sebeple de fıkıh kültüründe eti yenen ve yenmeyen hayvanlar konusunda zengin bir bilgi birikimine ve birbirinden oldukça farklı görüş ve temayüllere rastlanır."¹¹

Gıda sektörünün bugün ulaştığı nokta akıl almaz boyuttadır. Bu çerçevede besin ile alakalı çeşitlilik çoğalmış ve çeşitlenmiştir. Ham maddeden katkı maddelerine kadar binlerce nesne, gıda çeşitliliğinde istimal edilmektedir. Bu ürünlerin sağlık noktasında bir değerlendirilmeye tabi tutulması gerekli olduğu gibi, İslâmî açıdan da hükmünün araştırılması bir zorunluluktur. Buradaki esas mevzu, maddenin orijini ile katkıda kullanılma aşamasında geçirdiği değişim ve dönüşümün, onu helal kılıp kılmadığıdır. İşte bu başkalaşım ve değişimi ifade etmek üzere istihâle ve istihlâk kavramları öne çıkmaktadır. Bu bağlamda istihâle ve istihlâk kavramlarının incelenmesi, tüketilecek gıdalardaki helallik ve haramlık açısından hükmünü tespit etmek açısından önem arz etmektedir.

¹¹ Lütfi Şentürk vd. *İlmihâl*, 6. Baskı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 2: 37.

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Bu çalışmanın konusu, katkı maddesinin temiz maddeye karışması veya karıştırılması neticesinde oluşan yeni gıda maddesinin İslam fıkhi açısından nasıl bir vasıf kazandığını belirlemektir. Bu bağlamda karışımdan sonra gıdaların hangilerinin helal, hangilerinin haram olduğunu tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca başkalaşım geçiren necis maddelerin İslam fikhında nasıl bir karşılık bulunduğunu ortaya çıkarılmaya gayret edilecektir.

Bu araştırmada, günümüzde helal gıda konusunda yapılan çalışmalar incelenerek İslam fikhında var olan külli kaideler ışığında aydınlatılmaya çalışılacaktır. Yine bu konuda akla gelmesi muhtemel sorulara yanıtlar aranacaktır. Bu açıdan çalışmamızın güncel fikhî tartışmalara katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Yine araştırmada, konuya dair bilgileri bir araya getirerek özgün bir çalışmanın ortaya konulması amaçlanmıştır. Dolayısıyla bu çalışma, diğer çalışmalardan farklı bir yapıya sahiptir.

B. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Gıda, insanın hayatını idame ettirebilmesi için gerekli olan temel ihtiyaçlardan biridir. İslâm'ı, hayatının bütün safhalarında bir düstur olarak uygulamaya çalışan her Müslüman'ın Allah'ın insanların menfaati için yarattığı rızıklarla ilgili hükümleri bilmesi ve helal-haram sınırına riayet etmesi elbette kaçınılmazdır.

Her insan temiz ve sağlıklı beslenme hakkına sahip olduğu gibi, her bir inanç sahibinin de inancının belirlemiş olduğu ilkel çerçevesinde beslenme hakkı vardır. Birincisi temel bir insan hakkı iken, ikincisi inanç özgürlüğünün bir gereğidir.

Günümüzde gıda ve hizmet sektörleri baş döndürücü bir şekilde gelişmiş, çeşitlenmiş ve uluslararası bir boyuta ulaşmıştır. İnsanların, tükettikleri gıda maddelerinin üretim sürecinde üretimine olumlu manada herhangi bir müdahalenin pek mümkün olmadığı bugünün dünyasında, helal gıda sahasında sürekli yeni problemler ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise helal gıda arayışının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Dünyadaki nüfus yoğunluğu, günümüzde karşılaşılan en büyük problemler arasında yer almaktadır. Tabii gıdalar, bu yoğunluk içerisinde nüfusun ancak az bir kısmına kifayet edebilmektedir. Bu sebeple büyük orandaki diğer nüfusu besleyebilmek için suni endüstriyel gıdalara yönelmek zarurî hale gelmiştir. Hal böyle olunca da bu tarz gıda üretimi, karşımıza GDO'lu (genetiği değiştirilmiş organizmalar) ürünleri çıkarmıştır. Gıda sektöründe sayısı azımsanamayacak kadar çok katkı maddesi ile karşı karşıya gelinmiştir. Günden güne çeşitlilik arz eden ve önü alnamayarak çoğalan bu katkılı maddelerin dini perspektiften değerlendirilip hükmünün tespiti hayati önem arz etmektedir.

Bu hızlı değişim ve dönüşüm karşısında söz konusu maddelerin hangilerinin helal, hangilerinin haram olduğunu belirleme işi çok karmaşık bir hal almaktadır. Bu karmaşıklığı gidermenin yollarını tespit edebilmek için fıkıh geleneğimizde değinilmiş olan "istihâlê" ve "istihlâk" konularını çok iyi kavrayarak bu kavramla ilgili prensipleri, sanayi tipi gıda ürünlerine uygulayarak sonucu ortaya koymak bir gereksinimdir. Bu iki terimi açık ve net olarak ortaya koymadan yeni ürünlerin hükmünü tespit etmek zor gözükmektedir.

Ayrıca şunu söylemekte de yarar vardır. Helal gıda araştırmaları, sadece ilahiyatçıların altından kalkabileceği bir husus değildir. Bu alanda gıda mühendisleri, veterinerler, tabipler, kimyagerler ve biyologlar da katkı sağlamalıdır. Bu husus oldukça önemlidir. Dolayısıyla bu mesele her iki kesimin bilgilenmeleri ve görüşleri çerçevesinde çözüme kavuşturulmalıdır.

C. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

Araştırmamızın kapsamı, günümüzde mevcudiyetini koruyan ve müntesibi bulunan mezhepler ile muasır araştırmacıların ortaya koydukları veriler ile sınırlandırılacaktır. Günümüzde müntesibi bulunmadığı için yaşamayan mezheplerin görüş ve düşünceleri çalışmamızın kapsamı dışında tutulmuştur.

D. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi araçlarından biri olan doküman analiz yöntemi kullanılacaktır. Bu açıdan gerekli veriler toplanıp ve analizler yapılacaktır.

Bu çalışmada İslam Hukuku alanında yazılmış eserlerden kaynak olarak temelde başlıca klasik kaynaklar kullanılacaktır. Daha çok İslam Hukuku'nda temel kaynak olarak kabul edilen eserlerden istifade edilmeye çalışılacaktır. Ancak klasik kaynaklarda bulunamayan bilgiler, konunun daha iyi anlaşılması için çağdaş kaynaklardan yararlanılarak tamamlanacaktır. Bu bağlamda konuyla ilgili modern kaynaklardan da yararlanılacaktır. Bunun yanında konuyla ilgili olan pek çok makale ve ansiklopediye başvurulacaktır.

Araştırmamızda, gıda kavramı adı altında yenilebilecek maddeler ve bu maddelerin başkalaşım geçirdikten sonra aldıkları yeni hallerinin dini hükümlerinin ne olduğu konusu, meseleimizle ilgili ayet ve hadislerden delil getirmek suretiyle belirtilmiştir. Ayrıca klasik dönem İslam hukukçularının görüşlerinin yanı sıra çağdaş İslam hukukçularının konuyla alakalı söyledikleri hükümlerde belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda İstihâle ve istihlâk konuları fıkıh kitaplarında “encâs”, “tahâret”, “âbar”, “gusl” “eşribe”, “kerâhiye”, “et’ime”, “hazr ve ibâha” gibi bölüm başlıkları altında değerlendirildiğinden klasik kaynaklarda ilgili bahisler incelenecektir. Mesela istihâle konusuna İslam Hukuku literatüründe önemli yerleri olan Hanefî hukukçularından Serahsî (ö. 483/1090) *el- Mabsût*, Kâsânî (ö. 587/1191), *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’ fi tertîbi’s-şerâ’i’*, İbn Nüceym (ö. 970/1563), *el-Bahru’r-râik*, İbn Âbidîn (ö. 1252/1836), *Reddü’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr* adlı eserlerinde “encâs” bahsinde ele almışlardır. Zeylâî (ö. 743/1343) ise *Tebyînü’l-hakâik*’inde “tahâret” bahsinde; Hanbelî hukukçusu İbn Kudâme (ö. 620/1223), *el-Muğnî*, Şafiî hukukçuları Şirbînî (ö. 977/1520) *Muğni’l-muhtâc ila ma’rifeti meâ’ni’l-Minhâc*, Dimyâtî (ö. 1310/1892) *el-Î’âne* ve Malikî hukukçusu İbn Rüşd (ö. 595/1198), *Bidâyetü’l-*

müctehid ve nihâyetü'l-muktesid' adlı eserlerinde yine "encâs" bahsinde değinmişlerdir. Çalışmamızda adını zikrettiğimiz bu eserlerden azamî ölçüde istifade etme gayreti içinde olunmuştur.

Günümüzde konumuzla doğrudan alakalı olmayan fakat bir yönüyle konumuza temas eden çalışmalar da mevcuttur. Bu tür çalışmalara Dr. Muhammed Ali el-Bâr'ın "*Gıda ve İlaçlarda, Alkol, Uyuşturucu ve Uyarıcılar*", Dr. Nezhîh Hammad'ın "*Gıda ve İlaçlarda, Haram ve Necis Maddeler*", Dr. Habib et-Ticânî, Dr. Muhammed el-Heravî, Dr. Hâmid Camî, Dr. Abdussettar Ebû Çudde, Dr. Muhammed er-Rukî'nin "*İstihâle*", Prof. Dr. Orhan Çeker'in "*Gıda Ürünlerindeki Kimyasal Dönüşümün Dinî Hükümü=İstihâle*" ve "*Gıda Felsefemiz*", Prof. Dr. Hamdi Döndüren'in "*Katkı Maddeleri ve Gıdanın Helalliği, Gıdalardaki Katkı Maddelerinin Durumu*", Prof. Dr. Fatih Gültekin'in "*Gıda Katkı Maddelerinin Sağlığa Etkileri*", "*Gıda Katkı Maddeleri ve Hastalıklar*", "*Fark Etmeden Yediklerimiz: GIDA KATKI MADDELERİ*", "*A'dan Z'ye GIDA KATKI MADDELERİ*", "*Gıda Katkı Maddelerine Yönelik TÜKETİCİ REHBERİ*" ve "*Bir Bakışta GIDA KATKI MADDELERİ*", Prof. Dr. Saffet Köse, Doç. Dr. Murat Şimşek ve Rifat Oral'ın "*İstihlâk*", Hilal Özkan'ın "*Hanefti Mezhebine Göre Helal Gıda Kriterleri*", Salih el-Fevzân'ın "*el- Et'ime ve Ahkâmü's-Sayd ve'z-Zebâih*", isimli çalışmaları örnek olarak verilebilir. Ayrıca çalışmalarından şimdilik istifade edemesek de GİMDES, Helal Akreditasyon Kurumu (HAK), Dünya Helal Vakfı, Din İşleri Yüksek Kurulu İktisadi Hayat ve Sağlık Komisyonu gibi kurum ve kuruluşlar helal gıda hususunda çok yoğun ve hummalı çalışmalar yürütmekte, bu hususta muazzam bir kamuoyu oluşturmaktadırlar.

Şunu da hemen belirtelim ki gerek klasik fıkıh kitaplarında gerekse çağdaş araştırmalarda istihâle ve istihlâk kavramlarına dair bilgilerin, yukarıda da verdiğimiz sıralama ışığında müstakil bir başlık altında sistemli bir şekilde incelenmediği müşahade edilmiştir. Bu kavramlarla ilgili bilgilere farklı bölümlerde ve farklı başlıklar altında dolaylı olarak temas edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HELAL GIDA KAVRAMI

1.1. HELAL VE HARAM TERİMLERİ

Bütün din, hukuk ve ahlâk sistemlerinin yasak olarak koyduğu şeyler, çirkin ve yakışıksız telâkkî edilen davranışlar olarak kabul edilmiştir.¹² İlahî dinlerin en mükemmeli ve en sonuncusu olan İslam da fertlere ve cemiyete insanlığın fayda ve yararına olmak üzere getirdiği mükellefiyetler manzumesi içinde yasaklara yer vermiştir.

Yasaklar, bireyden yapılmaması istenen ve irtikâp edildiğinde de cezai müeyyide gerektiren sorumluluk alanlarını teşkil eder.¹³ İnsanoğlunun şahsî hayatında, haramlara riayetinin de içinde bulunduğu mükellefiyetlerin çok önemli bir rolü vardır. Bu mükellefiyetlerin helal ve haram telâkkisinin sağladığı faydalar ise yalnızca ferdî değildir. Zira bütün katmanlarıyla cemiyet ve (dünya tarihinden bu yana) insanlık için iyi, hayırlı ve faydalı olan şeyler helal; kötü, şer ve faydasız olan şeyler ise derecesine göre mekruh ve haram kılınmıştır. Bundan dolayı helal ve haramın iyi veya kötü neticeleri, elbette ki cemiyeti ve insanlığı da yakından ilgilendirecektir.¹⁴

Şunu da ifade etmekte fayda vardır: Haram ve helal bahsi farklı açılardan değerlendirilerek akait, fıkıh ve ahlâk kitaplarında dağılmış durumdadır. Bununla birlikte bu konuların çoğu fıkıh kitaplarında özellikle sayd (av), zebâih (hayvan kesimi, eti yenen ve yenmeyenler), eşribe, et'ime, hazr ve ibâha, remy ve

¹² Hayrettin Karaman, *Helaller ve Haramlar*, 25. Baskı (İstanbul: İz Yayıncılık, 2008), 13-15.

¹³ Karaman, *Helaller ve Haramlar*, 13-15.

¹⁴ Karaman, *Helaller ve Haramlar*, 14.

sibak (atış ve yarış), libâs (giyecekler), ve kerâhiye gibi bölümlerde yer almaktadır. Son bölüm (kerâhiye) doğrudan doğruya helâl-haram bölümüdür; ancak her müellif bu konuyu aynı isim altında incelememiştir.¹⁵

1.1.1. Helal

Sözlükte “bağı çözmek”, “bir şeyin serbest ve helal olması” anlamlarına gelen ve Arapçada (حلال) mastarından türemiştir. Helal kelimesi, mükellefin yapmakta serbest bırakıldığı davranışları ifade eder.¹⁶ Helal terimi haramın karşıtı olup caiz, mubah gibi kavramlar ile aralarında az farklılık olmakla birlikte çoğu zaman müteradif olarak kullanılır. Ayrıca helal, dinî literatürde mükellefin işleyip işlememekte serbest bırakıldığı davranışları ifade eder.¹⁷

Bir fıkıh terimi olarak helal, Şârî’in yapılmasına müsaade ettiği şeydir.¹⁸ Seyyid Şerif Cürçânî (ö. 816/1413) helal kavramını “İşlenmesi halinde üzerine herhangi bir ceza terettüp etmeyen şey” ve “Allah (cc) tarafından yapılmasına izin verilen şey” olarak iki farklı şekilde tanımlamıştır.¹⁹ Cürçânî’nin belirttiği birinci tanım, şeriatta karşılığında herhangi bir ceza bulunmayan fiilin haram olmayacağına dolayısı ile söz konusu fiilin helal kapsamında değerlendirileceğine işaret edilmektedir. Bu tanımın hareket noktası, hakkında şer’i bir delil bulunmayan şeylerde mubahlığın esas olduğu ilkesidir. İkinci tanım ise Şârî’nin herhangi bir fiili serbest bırakması esası dile getirilmiştir. Bu tanımın arka planında, hakkında şer’i bir delil bulunmayan şeylerde tahrimin esas olması yönündeki tercihi bulunur.²⁰

¹⁵ Karaman, *Helaller ve Haramlar*, 20.

¹⁶ Kürşat Demirci, “Helal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2014), 17: 174.

¹⁷ Demirci, “Helal”, 17: 174.

¹⁸ Yusuf el-Karadâvî, *İslam’da Helal ve Haram*, Çev. Ramazan Nazlı (İstanbul: Hilal Yayınları, ts.), 19.

¹⁹ Seyyid Şerif Cürçânî, *et-Ta’rifât*, 2. Baskı (Beyrut: Dâru’n-nefâis, 2007), 157.

²⁰ Ferhat Koca, “Helal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2014), 17: 175.

Fıkıh usulünde helal terimi, vacip, mendup ve mubah kavramları altında incelenmiştir. Bir şeyin helal kılınması üç yolla bilinmektedir. Bunlar:

- a. Kur'an-ı Kerim ve sünnette o maddenin istimalinin helal kılındığının alenen ifade edilmesidir. Mesela Kur'an'da Ehl-i Kitabın kestiğinin ve yemeğinin helal olduğu,²¹ denizden çıkarılan avın helal kılındığı,²² Müslümanlara iki ölünün ve iki kanın helal kılındığı ve bunların et ve balık ile karaciğer ve dalak olduğu²³ belirtilmiştir. İlgili ayetlerde helal kelimesi veya türevleri kullanılarak söz konusu durumlar ifade edilmiştir.
- b. Kur'an ve sünnette çok defa zihinlere kök salmış bir yanlışlığı ve/veya kaygıyı izale etmek için belirlenen maddeyi kullanmanın veya o davranışı sergilemenin caiz olduğu ve işlenmesinde herhangi bir günahın bulunmadığı bildirilmiştir.²⁴ Örneğin bir ayette şöyle buyurulmaktadır: *"Şüphesiz, Safa ile Merve Allah'ın (dininin) nişanelerindedir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâ'be'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse bunda bir günah yoktur. Her kim de gönülünden koparak bir hayır işlerse şüphesiz, Allah onu bilir, karşılığını verir."*²⁵ Bir hadis-i şerif'te ise Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurur: *"Ben size kurban etlerini üç günden fazla saklamanızı yasaklamıştım. Artık bundan sonra o etlerden hem yiyebilir hem de saklayabilirsiniz."*²⁶
- c. Bir şeyin helal olması, hakkında herhangi bir yasağın veya aksine bir delilin bulunmamasıyla da anlaşılır. Burada

²¹ el-Mâide 5/5.

²² el-Mâide 5/96.

²³ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, 2. Baskı (Beirut: Dâru'l-ma'rife, 1997), "Kitabu'l-et'ime", 2/1102.

²⁴ el-Bakara 2/158; el-Mâide5/93; en-Nûr 24/29; İbn Mâce, *es-Sünen*, "Ebvâb'ul-edâhi", 16.

²⁵ el-Bakara 2/158.

²⁶ İbn Mâce, *es-Sünen*, "Ebvâb'ul-edâhi", 16.

eşyada asıl olanın mubah olduğu genel kabulü devreye girerek temel alanın helal olduğu vurgusu yapılmıştır.²⁷

1.1.2. Haram

Haram sözlükte “mahrum bırakılmak” ve “yasak olmak” gibi anlamlara gelen (حُرْمَة) fiilinin mastarı olup “yasaklanan” veya “men edilen” şeyin ismidir.²⁸

Cumhur; haramı, delili ister zannî ister kat’î olsun Şâri’in, kesin bir şekilde yapılmasını yasakladığı fiil olarak tanımlamıştır.²⁹ Hanefiler ise cumhurdan farklı olarak haramı, “Şâri’in, Kur’ân, mütevâtir veya meşhur sünnet gibi kat’î bir delil ile kesin ve bağlayıcı tarzda yapılmamasını istediği fiildir.” şeklinde tarif etmişlerdir.³⁰ Hanefilerin bu tarifi haram ve tahrimen mekruh ayrımını da beraberinde getirmektedir. Hanefilere göre fiil kat’î bir delille yasaklanmış ise haram; zannî bir delille yasaklanmış ise tahrimen mekruh olarak isimlendirilir.³¹

Haramın sadece kat’î bir delille sabit olabileceği şartı, son dönemdeki fıkıh usûlü ile ilgili çalışmalarda Hanefî mezhebinin geneline nispet edilmekle birlikte Kerhî (ö. 340/952), Cessâs (ö. 370/981), Pezdevî (ö. 482/1089) Serahsî (ö. 483/1090) gibi Hanefî usulcülerin çoğunluğu haram tariflerinde böyle bir şart ileri sürmezler.³² Hanefiler bu şartı Hanefî mezhebinin genel görüşü olarak değil, sadece İmam Muhammed (ö. 189/805)’in görüşü olarak ifade etmektedirler.³³ İmam Ebû Hanife (ö. 150/767) ve Ebû

²⁷ Koca, “Helal”, 17: 176.

²⁸ İbn Manzûr, Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü’l-‘Arab*, 2. Baskı (Beyrut, Dâru İhyâi’t-türâsî’l-‘Arabî, 1997), 12: 119; Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad, *es-Sihâh*, 4. Baskı (Beyrut: Dâru ilmi’l-melâyîn, 1990), 5: 1895.

²⁹ Muhammed Ebû Zehrâ, *Usûlu’l-fikh* (Kâhire: Dâru’l-fikrî’l-‘Arabî, ts.), 42; Hasan Karakaya, *Fıkıh Usulü* (İstanbul: Buruc Yayınları, 1998), 205.

³⁰ Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddin Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Mizânü’l-usûl fi netâ’ici’l-‘ukul*, 43; Ebû Zehrâ, *Usûlu’l-fikh*, 43.

³¹ Ebû Zehrâ, *Usûlu’l-fikh*, 46.

³² Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebû Sehl, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru’l-fikr, 2000), 2: 52; Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, 2: 92.

³³ Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşâdu’l-fuhûl ilâ tahkiki’l-hakki mine’l-usûl*, 4. Baskı (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 2011), 61.

Yusuf (ö. 182/798) ile Hanefî usulcülerin ekseriyeti, haram ve tahrimen mekruh ayırımında delilin kat'î ya da zannî oluşunu değil, fiilin yasaklanıp yasaklanmadığını ve buna bağlı olarak fiili işleyenin cezalandırılıp cezalandırılmayacağını ölçü almışlardır. Buna karşın İmam Muhammed'e göre her mekruh, işleyenin cezası hak etmesi açısından haramdır. Ancak delili ve dayanağı kesin olmadığından haram yerine "mekruh" ifadesini kullanmayı tercih etmiştir. İmam Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Hanefî usulcülerin çoğunluğuna göre ise tahrimen mekruh, haram değil harama yakın bir derecededir.³⁴

Kanaatimizce Hanefî ulemasının yaptığı taksim, cumhurun yaptığı taksimden daha ihtiyatlı ve şer'î maksatlara en uygun olanıdır. Zira delillerin zannî veya kat'î oluşlarından hareketle böyle bir ayırma gitmek şer'î makasid açısından uygun olduğu gibi aklen de daha tutarlı gözükmektedir. Nitekim bir şey yasaklanmışsa onun delilini araştırıp bu delil muvacehesinde kuvvetli-zayıf ayırımına gitmek yasaklanma olgusu ile daha bağdaşır bir haldedir. Nitekim Hanefiler farz-vacip ayırımı ile haram-mekruh ayırımından ameli bir farklılık gözeterek kişinin vacibi veya mekruhu inkârı durumunda küfür ile itham edilemeyeceğini ortaya koymuşlardır.

Kitap ve sünnette yasaklanan bir şeyin bilinmesi farklı yollarla bilinmektedir. Buna göre bir fiilin haram olduğunun bilenebilmesi, bizzat haram lafzı ve türevlerinin kullanılmasıyla,³⁵ bilenebilir. Bunun yanında bir şeyin caiz veya helal olmadığının açıkça belirtilmesi suretiyle,³⁶ haram kılma anlamını giderici bir delil bulunmaksızın kullanılan nehiy sığısı ile³⁷ herhangi bir fiilden sakınmanın kesin bir görev olduğunu ifade eden sakınma

³⁴ Hilal Özkan, *Hanefî Mezhebinde Helal Gıda Kriterleri* (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Üniversitesi, 2011), 16.

³⁵ en-Nisâ 4/23; el-Mâide 5/3.

³⁶ en-Nisâ 4/19.

³⁷ el-En'âm, 6/151.

lafızlarıyla³⁸ veya söz konusu fiil hakkında ceza gerektiğini belirten ifadelerin kullanılması ile de bilinebilmektedir.³⁹

Fıkıh kitaplarında haramın haram li-zatıhi ve haram li- gayrihi olmak üzere iki kısma ayrıldığı görülmektedir. .

1.1.2.1. Haram Li-Zâtihî

Haram li-zatıhi, kendisinde bir mefsedetın bulunması sebebiyle Şâri'in baştan itibaren haramlığına hükmettiği şeydir. İnsanların can, mal, nesil, akıl ve din emniyetini tahrip eden eylem ve davranışlar li-zâtıhi haram sınıfına girer. Adam öldürmek, eşkıyalık (yol kesme), hırsızlık yapmak, şarap içmek, domuz eti yemek, zina etmek, mümin ve muhsan (iffetli) kadınlara zina isnaında bulunmak, leş satma gibi fiiller bu tür haramlara örnek olarak gösterilebilir.⁴⁰ Bazı usulcüler bu kısma haram li-aynihî derler.⁴¹

1.1.2.2. Haram Li-Gayrihî

Haram li-gayrih, kendisinde bulunan bir mefsedetden ötürü değil dışarıdan bir sebepten veya durumdan dolayı yasaklanan fiildir. Cuma namazı vaktinde alışveriş, başkasının arazisinde sahibinin izni olmadan namaz kılma, bayram günlerini oruçlu geçirme bu tür bir haramlara örnek olarak verilebilir. Bu örneklerdeki haramlık harici durumdan kaynaklanmaktadır.⁴²

Sonuç olarak helal, yasak olmayan, serbest sahayı ifade eder. Bunun temelinde “yapana sevap, yapmayana günah olmayan”

³⁸ el-Mâide 5/90, 92; Nahl 16/36.

³⁹ Zekiyuddin Şabân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fıkh)*, Çev. İbrahim Kâfi Dönmez, 7. Baskı (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 247.

⁴⁰ Şabân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 248; Hayreddin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, 11. Baskı (İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2006), 248; Ömer Nasuhî Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul Bilmen Basımevi, 1967), 1: 34.

⁴¹ Ferhat Koca, “Haram”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2014), 16: 101.

⁴² Şabân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 248; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, 1: 34; Koca, “Haram”, 101.

mubah vardır. Bundan sonra sırasıyla müstehâb, vacip ve farz gelir. Helal, mubahın sınırında son bulur. Bundan sonra mekruh ve haram vardır. Ancak mekruhta kesinlik yoktur; haramda ise kesinlik vardır. Mekruhu haramdan ayıran kıstas Hanefilere göre delilin haramda kat'î (kesin), mekruhta zannî olmasıdır.⁴³ Diğer müçtehitlere göre ise bu kıstas, söz konusu şeyin yasaklanması veya yasaklanmamış olmasıdır.⁴⁴

1.1.3. Helal ve Haramla İlgili Genel Hükümler

1.1.3.1. Helal ve Haram Kılma Yetkisi

Bir besinin, nesnenin veya durumun helalliğini veya haramlığını tayin etme yalnız Allah (cc) ve Peygamber'inin (sav) yetkisinde olup insanlara böyle bir yetki kesinlikle verilmemiştir. Hatta buna kalkışanlar şu ayetle uyarılmıştır: *"Siz dillerinizin uydurduğu yalana dayanarak, 'Şu helaldir, bu haramdır!' demeyin. Aksi halde Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz. Allah'a karşı yalan uyduranlar ise kurtuluşa eremezler."*⁴⁵

Dinimize göre sıfat ve konumu ne olursa olsun hiçbir yaratılmışın haram veya helal kılma yetkisi yoktur. Peygamberlerin bu mevzudaki ifadeleri ise Allah'ın (cc) iradesini ve hükmünü kullarına ulaştırmak ve onu beyan etmekten ibarettir. Nitekim Hz. Peygamber (sav), Ehl-i kitap hakkında nazil olan, *"Allah'ı bırakıp hahamlarını, rahiplerini ve Meryem oğlu Mesîh'i Rab edindiler."*⁴⁶ ayetindeki Rab edinmeyi, haham ve rahiplerin helali haram, haramu helal kılmaları ile açıklamıştır.⁴⁷

⁴³ İmam Muhammed'e göre her mekruh haramdır; ancak delili kat'i olmadığı için o, "mekruh" tabirini kullanmıştır. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre ise, mekruh haram değil, harama yakındır. Bk. İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid, *Fethu'l-kadîr li'l-'âcizi'l-fakîr*, 2. Baskı (Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2009), 8: 80.

⁴⁴ Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, 14.

⁴⁵ en-Nahl 16/116.

⁴⁶ et-Tevbe,9/31.

⁴⁷ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd), *el-Câmi'u's-sahîh* (nşr. Ahmed M. Şâkir), (Beirut: b.y., 2001) "Tefsiru'l-Kur'an", 9.

Ayrıca mezkûr ayette "...şu helaldir, bu haramdır." denmesi yasaklanarak böyle bir davranış ve tutum içine girilmesi "Allah'a karşı yalan uydurmak" olarak adlandırılmıştır.⁴⁸

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kur'an-ı Kerim'de yenilmesi yasaklanan hayvan ve onlardan elde edilen besinler; ölü hayvan, domuz eti, akıtılmış kan ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvan olmak üzere dört grup olarak açıklanmıştır.⁴⁷ Hz. Peygamber'e (sav) de helal ve haramı beyan etme ve lüzumu durumunda hüküm tayin etme yetkisi Allah (cc) tarafından belirtilmiştir. Nitekim bir ayet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır: "O Peygamber onlara iyiliği emreder, kötülükten meneder, onlara temiz olan şeyleri (tayyibât) helal, pis olan şeyleri (habâis) de haram kılar."⁴⁹

İslam fıkhnın temel kaynakları olan nasslar, haram olgusunu ortaya koyarken çoğu zaman ayrıntıya girmeden konuyla ilgili temel esasları ve sınırlı durumların hükmünü vazetmekle yetinmiştir. Bu genel kuralın her devirde iyice anlaşılıp yeni olaylara uygulanabilir tarzda sunulması ise o devrin bilginlerine bırakılmıştır. Bundan ötürü selef âlimleri, haram olduğu net olarak bilinmeyen şey için "haram" tabirini kullanmaktan kaçınmış, bir meselenin hükmünü beyan ederken çoğunlukla "bu haramdır" demek yerine "helal değildir", "caiz değildir", "kerih görüyorum", "çirkindir", "yasaktır" gibi ifadeleri tercih etmişlerdir.⁵⁰

Netice olarak helal ve haramı, özel olarak da gıda ürünlerinden helal olan ve olmayanları belirlemede İslam hukukçuları bazı kriterler geliştirmişlerdir. Kriter belirlemede "Bu madde niçin helal veya niçin haramdır"? şeklinde takdiri bir soru sorulması etkili olacaktır. Bu takdiri soruya birbirinden farklı cevaplar bulmak mümkündür. Buna göre söz konusu hususların dini

⁴⁸ en-Nahl 16/116.

⁴⁹ el-A'raf, 7/157.

⁵⁰ Şâtibî, Ebû İshâk İbrahim b. Musâ, *el-Mucoâfakât*, (Dimeşk: Müessesetu'r-risâle, 2011), 2: 287; Ebû Zehrâ, *Usûlu'l-fıkh*, 56; Karadâvî, *İslam'da Helal ve Haram*, 31; Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, 21-26.

metinlerde doğrudan geçtiğinden dolayı helal veya haram kılınmış olmasının esas olduğu söylenebilir. Bunun yanında tam olarak akılla kavranamayıp sadece hikmeti anlaşılabilir taabbudî bir yapıya sahip olduğu gerekçesi ile helal ya da haram kılındığı söylenebilir. Dünya hayatında sırf imtihan etme gayesi bulunan bir konuyla ilgili olması da bir cevap olarak serdedilebilir. Bunun yanında tayyib veya habîs/necis grubunda yer alması sebebiyle ya da başka bir maddeye dönüşmüş (istihâle) veya karışmış (istihlâk) olduğu için kamu yararı veya zararı içermesi de önem kazanmaktadır.

Bu cevapların bir kısmı mevcut olan helal ve haramı anlamaya yöneliktir. Diğer kısmı ise Hz. Peygamber'in (sav) vefatından yani vahiy süreci tamamlandıktan sonra ortaya çıkan ürünlerin hükmünü belirlemek içindir. Aslında helal ve haramı tayin yetkisi Allah'a (cc) ve O'nun verdiği yetkiyle Hz. Peygamber'e (sav) ait olduğundan bu konuda temel kriterin nass ve taabbudîlik olduğu söylenebilir.⁵¹ Bu açıdan bakıldığında diğer kriterlerin ise hikmet kabilinden olduğu ifade edilebilir. Yani akılla idrak edilebilen gerekçelerinin ve hikmetlerinin ötesinde, bütün ilahi emir ve yasakların amacının Allah'ın (cc) iradesine ihlasla teslim olan insanları, teslim olmayan diğer insanlardan ayırt edecek şekilde imtihan etme hikmet ve amacında birleştiği de göz ardı edilmemelidir.⁵² Buradan hareketle İslam hukukçuları helal ve haram kılınan gıda maddeleri konusunda da ta'lil yöntemine başvurmuş; naslarda yer alan ve "asl" konumunda bulunan hususlara, "fer" durumunda olanları kıyas ederek helal ve haram olan şeyleri belirleme yoluna gitmişlerdir. Ancak illeti veya münasip vasfı tespit edilmeyen helal ve haramlar, aslı yapısı olan "taabbudîlik" üzere kalmıştır. Burada zikredilen kriterlerin bir kısmı da esasen kıyas konusunda illet olmaya elverişli vasıflar-

⁵¹ Abdullah Kahraman, "Gıda Ürünlerinde Helal ve Haramı Belirleme Yöntemi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1 (Haziran 2013), 459.

⁵² *İlmihâl* (TDV), 2: 35.

dır. Konuyla ilgili kaynaklarda yer alan tercih ve görüşlerde, Kur'an ve Sünnette zikredilen ilke ve gayelerin yanı sıra, fakihlerin kendi bilgi ve birikimlerinin, bölgesel örf ve telakkilerin de etkisi olduğu bir gerçektir.⁵³ Bu konuda yapılan ve bizim de katıldığımız genel bir değerlendirme şöyledir: “Yiyecekler hususundaki nehyin en önde gelen ana gayesi, insanın beden ve ruh sağlığının muhafaza edilmesidir. İnsanın beden ve ruh sağlığına zararlı olduğu kesin olan maddelerin tüketilmesi dinen haram görülür. Bu konuda fıkıh ilmiyle müspet ilimlerin karşılıklı bilgi alışverişi içinde olması, tecrübeyle ve bilimsel metotlarla elde edilen sonuçların dini hükümlerde de dikkate alınması gerekir.”⁵⁴

1.1.3.2. Yasaklanmamış Şeylerin Durumu

Allah'ın yarattığı her bir varlıkta asıl olan, onların helal olmasıdır. Herhangi bir şeyin haram olduğunu bildiren sahih nass bulunmaz veya bulunsa da delaleti kesin olmaz ya da İslam alimleri hükmü belirlemede tavakkuf ederlerse o şey hakkında haram hükmünün verilemeyeceği aşikardır. Nitekim bu minvalde “Eşyada asıl olan ibahâdır.” şeklinde ifade edilen usulî kaide,⁵⁵ İslam âlimleri tarafından birtakım nasslara dayalı olarak ortaya konulmuştur.

⁵³ Fahreddin er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn, *el-Mahsûl fi ilmi usûli'l-fikh*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Dimeşk: Müessesetu'r-risâle, 2011), 2: 408-415; Seyfuddin el-Âmidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm* (Beirut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye), 2: 437.

⁵⁴ Kahraman, “Gıda Ürünlerinde Helal ve Haramı Belirleme Yöntemi”, 465.

⁵⁵ Serahsî, *el-Mubsût*, 12: 68; Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekr b. Mes'ûd, *Bedâ'i' u's-sanâ'î fi tertîbi's-şerâ'î*, 3. Baskı (Beirut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2010), 8: 294; İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Reddu'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beirut: Dâru'l-ma'rife, 2000), 6: 459; İbn Mâze, Burhanuddin Ebû'l- Meâli, Muhammed b. Ahmed b. Abdulaziz, *el-Muhtû'l-burhanî fi'l-fikhi'n- Nu'mânî* (Beirut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, ts.), 5: 347; Karâfi, Şihâbuddin Ahmed b. İdris, *ez-Zahîre (fi'l-fikh)*, 4...Baskı (Tunus: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 2012), 4: 398; İmam Buseyrî, İbn Mâcenin naklettiği “Helal Allah'ın kitabında helal kıldıdır. Haram da Allah'ın kitabında haram kıldıdır...” hadisin şerhinde, “Bu hadis, bilcümle eşyada asıl olanın helallik olduğuna gerektiriyor” demiştir. Bk. İbn Mâce, “Et'ime”, 60.

Mesela Bakara suresinde “O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı.”⁵⁶ buyrulmaktadır. Başka bir ayette ise “De ki: Allah’ın (cc) kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı?”⁵⁷ buyrulur, Yüce Allah’ın (cc) helal kıldığı şeyleri haram kılmanın kimsenin yetkisinde olmadığı bildirilmiş; yiyecek, giyecek ve çeşitli süs eşyalarında asıl olanın mubahlık olduğuna işaret edilmiştir.⁵⁴ Buradan hareketle, bir şeyin helal olup olmadığı konusunda ispat edici delil arayışına gidilmesinin gerekmediği, yalnızca onun haramlığını tespit için bir delil arayışına gidilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.⁵⁸

1.1.3.3. Helal Dairesinin Genişliği

İslam dininin, insanlar için faydalı olan hiçbir şeyi haram kılmadığını çevremizden müşahede etmekteyiz. Yine İslam’ın bir şeyi haram kılarken, diğer taraftan haram kıldığı şeyin yerini tutan, daha temiz ve faydalı başka şeyler verdiğini de görmekteyiz. Buna örnek vermek gerekirse İslam, erkeklere ipekten yapılmış elbiseyi giymelerini haram kılmış, buna mukabil keten, yün ve pamuktan mamul her türlü elbiseyi helal kılmıştır. Faizi haram kılmış, bunun yerine kazançlı ticareti serbest bırakmıştır. Necis ve sağlığa zararlı yiyecek ve içecekleri haram kılmış, bunların yerine ruh ve beden için faydalı temiz içecek ve yiyecekler vermiştir.⁵⁹ Böylece İslam dininin daima muhatabı olan mükelleflerin menfaatini gözetip kollamış ve bu yolla onların her türlü insani ihtiyaçlarını karşılayan prensipler koyduğu ifade edilebilir.

1.1.3.4. Harama Götüren Sebep ve Yolların Haram Oluşu

İslam bir şeyi haram kılarken insanı o harama iletecek her şeyi de haram kılmıştır. Zira çirkinliğin, fuhşiyatın ve insan sağlığına zararlı her şeyin önüne set çekmenin en makul ve etkili yolu,

⁵⁶ el-Bakara 2/29.

⁵⁷ el-A’râf 7/32.

⁵⁸ Kâmil Musa, *Ahkâmü'l-et’ime fi'l-İslâm* (Beyrut: b.y., 1996), 33-34; Celal Yıldırım, *Kaynaklarıyla Ahkâm Hadisleri* (Ankara: Uysal Kitabevi, 1993), 6: 269.

⁵⁹ Özkân, *Haneî Mezhebinde Helal Gıda Kriterleri*, 19.

bunlara götüren yolların kapatılmasıdır. Hal böyle olunca haram olduğundan, zinaya götüren yolların da temelde haram olmasa bile haram kılınması,⁶⁰ Hz. Peygamber'in (sav) ırkçılığa çağırılmayı haksızlıkların yaşanmasına sebep olacağından yasaklanması⁶¹ ve İmam Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) dile getirdiği "Kötülüğe sevk edici noktalardan uzak durun."⁶² sözü bu anlayışın bir sonucudur.

Bu husus, Mecelle'de "Alınması memnu olan şeyin verilmesi dahi memnu olur."⁶³ ve "İşlenmesi memnu olan şeyin istenmesi dahi memnu olur."⁶⁴ şeklinde yer almıştır.

1.1.3.5. Haram Konusunda Hile Yapmanın Haram Oluşu

İslam harama götüren her vasıtayı haram kıldığı gibi, o haramı işlemek için hile yapmayı da haram kılmıştır. Bir yolunu bularak, adını tağyir ederek haramı irtikap etmek, onu işleyen-den mesuliyeti gidermez. Bilakis bu tür yollara tevessül etmek de haram kılınmıştır. Dolayısıyla bugün, her türlü fuhşun ve ah-laksızlığın, değişik adlar altında işlenmesi, faizin örtülü işlemlerle alınması, yapılanların haram olduğu hükmünü değiştirmez.⁶⁵

1.1.3.6. Haram-Niyet İlişkisi

İslâm'da niyet çok değerli kabul edilmiştir. Hatta niyetsiz hiçbir ibadetin bir kıymetinin olmadığı açıkça dile getirilmiştir. Bu minvalden olmak üzere Allah Resûlü (sav) bir hadislerinde "Ameller ancak niyetlere göredir. Kişiye yalnız niyet ettiği şey vardır..."⁶⁶ buyurmuştur. İbadetlerin muteber olması niyete dayalı

⁶⁰ el-İsrâ 17/32.

⁶¹ İbn Mâce, "Tıbb", 3.

⁶² Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, 2: 238.

⁶³ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, md. 34.

⁶⁴ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, md. 35.

⁶⁵ Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, 23.

⁶⁶ Buhârî, "Bed'u'l-vahy", 1; Müslim, "el-İmâret", 155; Nesâî, Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, 6. Baskı (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2001), "Tahâret", 60.

olduğu gibi sıradan gibi görünen işlerin ibadet derecesinde sevap kazandırması da kişinin taşıdığı niyetle mümkün olmaktadır.

Bütün bunların yanında İslâm, herhangi güzel bir neticeyi elde etmek için haramı vesile olarak kullanmayı hiçbir surette kabul etmemektedir. Yani araçların da gaye gibi İslâm'a uygunluğu aranmaktadır. Bundan ötürü helal kazanç teşvik edilmiş, buna mukabil gayr-ı meşru vasıtalarla rızık temini ise kesin bir ifade ile yasaklanmıştır.⁶⁷

1.1.3.7. Haramın Kapsayıcılığı

İslâm'da helal ve haram herkesi kapsamaktadır. Hiç kimse bu hükmün kapsamı dışında değildir. Örneğin İslâm'da hırsızlık kesin olarak haramdır. Hırsızlığı yapan Müslüman olsun veya olmasın hüküm aynıdır. Zira Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'a kasem ederim ki hırsızlığı işleyen Muhammed'in (sav) kızı Fatıma dahi olsa elini keserdim."*⁶⁸

Hâkim en-Nisaburî, *el-Müstedrek* adlı eserinde şu bilgiye yer verir:⁶⁹ Hz. Peygamber (sav) döneminde bir hırsızlık hadisesi meydana gelmiş ve bir Yahudi ile zahiren Müslüman fakat aslen münafık olan Tu'me b. Umeyrik arasında hüküm konusunda şüpheye düşülmüştü. Tu'me'nin bazı akrabaları çeşitli delillerle şüpheyi onun üzerinden kaldırıp Yahudi olana yüklemek istemişlerdi. Hırsızlık yapan kişi görünürde Müslüman olduğu halde Hz. Peygamber (sav), görünen delillere bakarak Müslüman olan kişi lehine hüküm vermek üzere iken Allah Teâlâ (cc) hainleri ilan eden, Yahudi'nin suçsuz olduğunu bildiren şu ayeti indirmiş ve Resûl-ü Ekrem'i (sav), ortaya konulan yanlış delille hüküm vermekten korumuştur: *"Allah'ın sana gösterdiği şekilde*

⁶⁷ el-Bakara 2/172; Âl-i İmrân, 3/130; el-Mâide6/88; Buhârî, "Zekât", 29, "İcâre", 20.

⁶⁸ Buhârî, "Hudûd", 12; Müslim, "Hudûd", 8-9.

⁶⁹ Hâkim en-Nisaburî, el-Hafız Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn* (Beyrut: Dâru'l- fikr, 2001), 5: 301.

insanlar mabeyninde hüküm veresin diye sana Kitab'ı hak ile indirdik; hainlerden taraf olma!"⁷⁰

1.1.3.8. Haramın Her Yerde Haram Oluşu

Dinin haram olarak beyan ettiği hükümlere riayet için İslâm ülkesinde bulunmak gibi bir kaide yoktur. Faiz yemek, kumar oynamak vb. davranışlar yasaklanmışsa her yerde yasak olmalıdır. Bu tür tutumların halkı Müslüman olan ülkelerde haram, başka ülkelerde ise helal olduğunu söylemek, dinin haramlarda gözettiği amaçlara ve mesâlih-i ammeye aykırıdır. Bu sebeple, küfür diyarında bulunan iki Müslüman'ın karşılıklı olarak faizli alışveriş yapmaları ile diğer fasit muameleleri, müçtehitlerin büyük çoğunluğunun ittifakı ile haram kabul edilmiştir.⁷¹

Ebû Hanife ve İmam Muhammed'e göre gayr-ı müslimin malı, küfür diyarında dokunulmaz olmadığından onlarla ribâ alışverişi caizdir.⁷² Onlara göre bu bir akit değil, teminine izin verilen bir mala, sahibi olan kâfirin rızası ile ve aradaki antlaşmaya riayetsizlik etmeden el koymaktır. Şu halde, ilgili ülke kanunlarının müsaade ettiği ve karşılıklı anlaşmalara aykırı olmayan bu tür muameleler Müslümanların lehine olmak kaydıyla caizdir. Ancak Ebû Yusuf ve cumhura göre bu muamele caiz değildir. Buna göre hiçbir Müslüman dâru'l-harbte dahi olsa kâfir ile faizli alışveriş yapamaz.⁷³

Ebû Hanife ve İmam Muhammed'in konuyla ilgili bu içtihatlarına karşın, diğer ulemanın böyle bir muameleyi yasaklamala-

⁷⁰ en-Nisâ 4/105-106.

⁷¹ Zebîdî, Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed el-Haddad, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 2. Baskı (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2006), 1: 495; Serahsî, *el-Mebûsât*, 11: 114; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kâdir*, 7: 39; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 7: 442.

⁷² Kâsânî, *Bedâ'i'ü's-sanâ'i'*, 7: 80; Zeylâî, Fahreddin Osman b. Ali, *Tebyînü'l-haka'ik şerhu Kenzü'd-deka'ik*, 2. Baskı (Beyrut: Dâru'l-kutubî'l-ilmiyye, 2010), 4, 472; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 7: 442; Nizâm, Âllâme el-Hümmam Mevlânâ eş-Şeyh Nizam, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, 2. Baskı (Beyrut: Dâru'l-kutubî'l-ilmiyye, 2000), 3: 244.

⁷³ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 7: 442-443.

rının daha makul ve “Zarara uğramak da zarara uğratmak da yoktur.”⁷⁴ genel prensibiyle de örtüştüğü kanaatindeyiz.

1.1.3.9. Haram Olup Olmadığı Şüpheli Olan Şeylerde İhtiyatlı Davranma

İslâm’ın haram ve helal kıldığı şeyler açıkça beyan edilmiştir. “*Oysa Allah, (cc) çaresiz yemek zorunda kaldığınız dışında, haram kıldığı şeyleri size açıklamıştır.*”⁷⁵ ayeti bu noktaya ışık tutmaktadır. Haram kılınanlar ile helal kılınanlar arasında bir de şüpheli saha bulunmaktadır. Bu saha haram veya helale dair nassların sübut ve delaletleriyle alakalı olan ve eldeki hukukî hadiseye tatbiki sırasında ortaya çıkan bazı şüpheli durumlardır. Takva sahibi olmak, kişinin bu gibi durumlarda şüpheli şeylerden uzak durmasını gerekli kılmaktadır.

Böyle bir hüküm, Hz. Peygamber’in (sav) şu hadisinden çıkarılmıştır: “*Helal apaçık belli, haram da apaçık bellidir. Bunların arasında, halktan birçoğunun, helal mi, haram mı olduğunu bilmediği şüpheli şeyler vardır...*”⁷⁶

Şüpheli gıdaların helal veya haram olduklarının tespiti hususunda tecrübe ve ilmin önemli bir ölçü olduklarının kabul edilmesi ve halk arasında tecrübe edilmiş veya ilmen zararlı olmadığı kesinleşmiş gıdaların yenilmesinde bir sakıncanın olmadığı bilinmesi gerektiğini de ifade etmekte yarar vardır.⁷⁷

1.1.3.10. Haramların Zaruretler Karşısında Mübaha Dönüşmesi

Haram dairesini oldukça dar tutan İslam, bazı zaruretler sebebiyle ve zaruret ölçüsünü aşmamak kaydıyla haramı yeme ve onu işleme ruhsatı vermiştir.⁷⁸ *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*’de, “Za-

⁷⁴ Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Esbâhî el-Humeyrî el-Medenî, *el-Muvatta* (Beyrut: Dâru garbi’l-İslâmî, 1996), “Kitabu’l-akdiye”, 26.

⁷⁵ el-En’âm 6/119.

⁷⁶ Buhârî, “Buyû”, 2; Tirmizî, “Buyû”, 1.

⁷⁷ Özkan, *Haneî Mezhebinde Helal Gıda Kriterleri*, 22.

⁷⁸ el-Bakara 2/173; el-En’âm 6/145; en-Nahl 6/115.

ruretler memnu olan şeyleri mubah kılar.”⁷⁹ şeklinde yer alan bu kural, yine *Mecelle*’nin, “Zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunur.”⁸⁰ “Mâni zâil oldukça memnu avdet eder.”⁸¹ “Zarar bi kaderi’l-îmkân def olunur.”⁸² ve “Hâcet umumî olsun hususî olsun zaruret menzilesine tenzil olunur.”⁸³ kaideleriyle açıklanmış ve belirlenmeye çalışılmıştır.⁸⁴

Bütün bu bilgiler ışığında anlaşılan o ki, tüketici konumundaki Müslüman bireyin bir gıdadan istifade etmeyi arzuladığında, bu hususların tamamını göz önünde bulundurması gerekir.

1.2. TAYYİB VE HABİS KAVRAMLARI

Kur’an’da zikredilen tayyib ve tayyibât kelimeleri, helal, temiz ve güzel şeyler,⁸⁵ usulüne uygun olarak kesilmiş hayvanlar,⁸⁶ temiz toprak,⁸⁷ erdemli insanlar⁸⁸ gibi olumlu nitelikler taşıyan bir anlam ifade etmektedir.⁸⁹ Bu kelimeler Yüce Kitabımızda helal ve haramın tanıtılması,⁹⁰ Müslüman-kâfir ayrımı,⁹¹ temiz kabul edilen insanlar,⁹² temiz şehir ve toprak,⁹³ hoş rüzgâr,⁹⁴ temiz rızıkların yenmesi⁹⁵ gibi manalarda kullanılmıştır.⁹⁶

⁷⁹ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, md. 21.

⁸⁰ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, md. 22.

⁸¹ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, md. 24.

⁸² Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, md. 31.

⁸³ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, md. 32.

⁸⁴ Özkan, *Haneî Mezhebinde Helal Gıda Kriterleri*, 23.

⁸⁵ el-Bakara 2/172.

⁸⁶ el-Mâide 5/4.

⁸⁷ en-Nisâ 4/43.

⁸⁸ en-Nûr 24/26.

⁸⁹ Râğib el-İsfehâni, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, 4. Baskı (Dîmeşk: Dâru'l-kalem, 2009), 314.

⁹⁰ el-Mâide5/100.

⁹¹ Âl-i İmrân, 3/179; el-Enfâl 8 /37.

⁹² en-Nûr 24/26; en-Nahl 16/32.

⁹³ Sebe, 34/15; el-Mâide 5 / 6.

⁹⁴ Yunus 10/22.

⁹⁵ el-Bakara 2/168, 172; en-Nisâ 4/160; el-Mâide 5/4, 87; el-A'râf 7/32, 157.

⁹⁶ Özkan, *Haneî Mezhebinde Helal Gıda Kriterleri*,24.

Habis sözcüğü, “kerih, iğrenç veya fena görülen, hoşlanılmayıp iğrenilen şey”⁹⁷ olarak tanımlanmıştır. Kur’an-ı Kerim’de bu sözcük, “Haram kılınan kötü, pis şeyler.”⁹⁸ ve “Allah’ın helal kıldığını haram, haram kıldığını helal gören insanlar.”⁹⁹ için kullanılmıştır.¹⁰⁰ Buradan hareketle Allah’ın yasakladığı, insanların yemesi ve içmesi halinde zararına olacağı ve günaha gireceği gıdalara haram (habis) hükmü verildiği söylenebilir.¹⁰¹

Böylece Kur’an bazı gıdaların helal, bazılarının haram olduğunu açıkça ifade ettikten sonra iki anahtar kavram vererek helal ve haramın belirlenmesinde temel bir ölçü ve bir çerçeve ortaya koymuştur. Bu kavramlar “tayyib/tayyibât” ve “habis/habâis”tir. Hz. Peygamber (sav) de konuyla ilgili birçok hadisinde bunları örnekleyerek açıklamıştır.¹⁰² Ancak ayetlerdeki haramlar kesinlik ve hasr ifade ederken, hadislerdeki haramların haramlık ifade ettiğini savunanlar bulunmakla birlikte, genelde bunlarda zikri geçen haramlık ifadeleri kerâhet olarak yorumlanmıştır. Böylelikle ortaya çıkan bu durum yeme-içme gibi hayati önemi haiz bir hususta itidalli bir yol tutmanın gerekliliğini vurgulamış olmaktadır.¹⁰³

Hz. Peygamber’in (sav) bu konudaki hadisleri, Allah’ın (cc) hükmünü ve iradesini beyan etmekten ibarettir.

1.2.1. Tayyib ve Habis’in Tespiti ve Tayini

Hükmü tayin edilmemiş şüpheli gıdalar hakkında tayyib veya habis olduklarının tayini mevzuu, fukaha arasında tartışma

⁹⁷ Isfehânî, *el-Müfredât*, 147

⁹⁸ el-A’râf, 7/157.

⁹⁹ en-Nûr 24/26.

¹⁰⁰ Ali Ünal, *Kur’ân’da Temel Kavramlar* (İstanbul: Nil Yayınları, 2003), 248-249.

¹⁰¹ Remzi Kaya, *Kur’ân-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes’te Helâl ve Haram Gıdalar* (İstanbul: Kaya Matbaası, 2000). 98.

¹⁰² Buhârî, “Eşribe”,10; Müslim, “Cihâd”, 32; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned* (Mısır: Müessesetü’r-risâle, 2001), 5: 393.

¹⁰³ Kâşif Hamdi Okur, “İslam Hukuku Açısından Helal ve Haram Olan Gıdalar ve Bazı Güncel Meseleler” (VI. İslam Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve İslam Hukuku Açısından Helal Gıda Sempozyumu, Bursa: 2009), 30-35.

konusu olmuştur. Konuyla alakalı dört farklı yaklaşım karşımıza çıkmaktadır. O yaklaşımlar şunlardır: Ulemadan bazıları, hâbâisi sadece nassların haram kıldığı yiyeceklerle sınırlandırırken bazıları bu konuda Arap kültürünü esas almış, bazıları da selim tabiat sahibi kimselerin beğenilerini ölçü kabul etmiştir. Bazıları ise her bir insanın zevk ve beğenisini itibara almıştır.

Hanefî mezhebinin genel kabulüne göre hakkında nass bulunmayan hayvanların temiz veya necis olduklarına dair kıstaslardan hareketle bir maddenin helal veya haram kabul edilmesinde, selim insan tabiatının merkeze alınmasının gerekli olduğu vurgulanmıştır.¹⁰⁴ Nitekim Hanefî âlimlerinden Cessâs, "tayyib" ve "habis" olgularının belirlenme ölçüsü olarak Arapların beğeni veya tiksinnmelerini temele oturtan yaklaşımı sert bir dille eleştirmiştir. Ona göre "...Pis şeyleri (habâis) haram kılar."¹⁰⁵ ayeti yalnızca Araplar'ı kapsamamaktadır. Bu ayet mükellef olan tüm insanlara şâmilidir. Ona göre burada asıl faktör nastır. Diğer insanları dışlayarak sadece Arapların iğrenç görmesini bir şeyin haramlığı için kıstas kabul etmek, ayetin muktezasından uzaktır.¹⁰⁶ Nitekim Hanefî uleması "habis" kapsamında değerlendirilmenin kriteri olarak, belli bir etnik kökene bağlı kalmaksızın, selim tabiat sahibi insanların kerih görmelerini esas almışlardır.¹⁰⁷

Ancak İbn Âbidîn, Müslüman Arapların, hakkında hüküm bulunmayan bir şeye tayyib derlerse o şeyin tayyib olacağını, habis derlerse habis olacağını ileri sürmüştür. Çünkü Kur'an, onların dilinde inmiş ve ilk olarak onlar muhatap alınmıştır. Allah Teâlâ (cc), "*Kendileri için nelerin helal kılındığını sana soruyorlar. De ki: Bütün iyi ve temiz şeyler size helal kılınmıştır.*"¹⁰⁸ buyurarak onların bilip tanıyabileceği tayyibâtın helal kılındığını bildirmiştir.

¹⁰⁴ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, 5: 41.

¹⁰⁵ A'râf, 7/157.

¹⁰⁶ Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân* (Beirut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1994), 3: 27.

¹⁰⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 11: 225-226, 255.

¹⁰⁸ el-Mâide 5/4.

Bu da bir gıdanın tayyib ya da habis olduğunun Araplar tarafından tespit ve tayin edileceğini göstermektedir. Ona göre tayyib ve habis tayininde söz sahibi olanlar Hicazlılardır. Zaruret ve açlıktan dolayı her bulduklarını yedikleri için çöl halkına itibar edilmez. Hicaz ehli için maruf olmayıp Müslüman beldelerde bulunan yiyecekler ise Hicaz ehlinin bildiği en yakın yiyecek kısmına haml olunur. Dolayısıyla onların yiyecek tarzına benzerse o mubah kabul edilir.¹⁰⁹ Yani o, Hicaz ehlinin beğenisini kıstas kabul etmektedir.

Malikîler ise tayyib ve habisin belirlenmesi hususunda sadece ayetlerin esas alınması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.¹¹⁰ Onlar tayyib ve habis olmada bir ölçü getirmeyerek bu hususta nasslarda helal kılınanların tayyib, haram kılınanların da habis olduğunu belirtmişlerdir. Onların bu görüşüne istinaden denebilir ki haramlığın gösteren bir delile rastlamadığımız nesnelere istimali caizdir.¹¹¹

İmam Şâfiî *el-Ümm* adlı eserinde, “Arap Bir Kimsenin Yemesi Haram Olan Şeyler” diye bir başlığa yer vermiş, “...*(O) onlara temiz şeyleri (tayyibât) helal, pis şeyleri (habâis) haram kılar.*”¹¹² ayetinde, “onlara” ifadesinden Arapların kastedildiğini ifade etmiş, hakkında haram veya helal kılıcı nass bulunmayan hayvanlar hususunda, “Eğer Araplar yiyorsa helaldir ve tayyibâtтан kabul edilir. Zira onlar, temiz buldukları şeyleri helal sayıyorlardı. Eğer Araplar yemiyorsa o zaman o haramdır. Çünkü o durumda o şey habisâtтан kabul edilir.”¹¹³ ifadesini kullanmıştır.

Hanbelî fakihler de Şâfiîlerle aynı görüştedirler. Onlar, Hicâz ehlinin olup şehirde yaşayan ve geçimini rahatça sağlayarak

¹⁰⁹ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 9: 509.

¹¹⁰ İbn Kudâme, Ebû'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *el-Muğni* (İbn Kudâme'nin, *el-Mukni* üzerine yazdığı eş-Şerhu'l-Kebîr ile birlikte), 5. Baskı (Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.), 11: 65-66.

¹¹¹ Yüksel Çayıroğlu, *Helâl Gıda* (İstanbul: Işık Yayınları, 2014), 80.

¹¹² el-A'râf 7/157.

¹¹³ Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris, *el-Ümm* (Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-ilmîye, 1993), 2: 389.

zarurete düşmeyen Arapların fikrine itibar ederek, tayyib dediğini helal, habis dediğini haram kabul etmişlerdir.¹¹⁴

Kanaatimizce de helal ya da haram olduğuna dair hakkında herhangi bir hüküm bulunmayan konularda sadece Arap kültürünü kıstas alarak bunlara “helal” ya da “haram” hükmünün verilmesi pek uygun görünmemektedir. Zira yiyecek ve içeceklerde beğeni ve tiksinti insandan insana, toplumdans topluma farklılık arz eder. O sebeple hakkında hüküm bulunmayan gıdalarda helal ve haramın tespitinde, Hanefî mezhebinin genel görüşüne itibar edilerek,¹¹⁵ tıp ilminin verilerinden de yararlanılması daha makul görülmektedir.¹¹⁶

Bir şeyin helal veya haram sayılması ve burada neyin ölçü olarak kabul edileceği konusundaki farklılığın kaynağı, onun delili üzerindeki ihtilafıdır. Buna göre ya söz konusu meselenin şer’î delilleri ya da bu delillerin delalet ettikleri anlamlar arasında bir çatışma (teâruz) bulunabilir. Bu şüpheli konuların hükmü herhangi bir nass, kıyas ya da istishâb vb. bir delil belirlenerek helal veya haramdan birinin çerçevesine sokulur ki buna “tearuzu giderme” denir. Böylelikle yukarıdaki mezkûr ihtilafın temel noktasını teşkil eden nasslar arasında uzlaştırma sağlanabilir. Bu mümkün olmazsa söz konusu şüpheli konunun hükmü hakkında, “Eşyada aslolan ibahâdır.” veya “Tahlîl ve tahrîm bir meselenin hükmünde içtimâ ederse ve her ikisi de eşit durumdaysa harama düşmemek için tahrîm ciheti tercih edilir.” temel hukuk ilkelerinden hareketle onun mubah (helal) veya haram olduğuna hükmolunur ya da bu yönlerden birisini tercihe yarayacak şer’î bir delil buluncaya kadar beklenir. Burada “Eşyada aslolan

¹¹⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 11: 65.

¹¹⁵ Rahmi Yaran, “Gıdalardaki Katkı Maddeleri”, *VI. İslâm Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve İslam Fıkhu Açısından Helal Gıda Sempozyumu* (Bursa: Emin Yayınları, 2009), 136.

¹¹⁶ Macit Yüksel, “Yiyecek-İçeceklerde Haram-Helalliğin Kriteri ve Bu Konuda Arap Kültürünün Etkisi”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (Nisan 2002): 270.

ibahâdır.” genel kuralı ile hüküm vermenin, hem suçun (yasaklar/haramlar) kanunîliği ilkesine uygun olduğu hem de hukukî hayata genişlik getiren bir yaklaşım olacağı açıktır.¹¹⁷

Sonuç olarak, bir şeyin tayyib veya hâbis olduğunu belirlemede kıtas olarak Malikîlerin dediği gibi sadece nasları temel alma veya Şafîî, Hanbelî ve İbn Âbidîn’in dedikleri gibi yalnızca Arapların zevk ve örflerinin belirleyici olduğunu söylemek konuyla alakalı evrensel ve objektif bir kriter olarak kabul edilmesi mümkün gözükmemektedir. Bunun yerine mutedil ve uzlaştırmacı bir tavır içinde olmak daha isabetli gözükmemektedir.

1.3. GIDALARDA HELALLİK VE HARAMLIK

Helal gıda, İslam hukukuna göre yenilmesine ve tüketilmesine müsaade edilen gıda manasına gelir.

Gıdaların sadece elde edilmeleri hususuyla helal olmaları kâfi değildir; içerikleri itibariyle de helal ve tayyib olmaları gerekir. Bu nedenle Yüce Allah’ın (cc) emrettiği şekilde “helal ve tayyib” gıda tüketebilmek için gıdaları içerik itibariyle de tanımak gerekir. Ancak bu konuda sadece fikhî bilgiler yeterli olmamakta, bazen uzman kişi ya da kuruluşlardan da bilgi edinilmesi gerekmektedir. Zira her alanda olduğu gibi gıda teknolojilerinde de kaydedilen hızlı gelişme, gıda alanında çok yönlü bilgi, birikim ve araştırmaya ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Nitekim Kur’an’ın haram ve helal olan bazı gıdaları sayarken iyi ve temiz olan şeylerin (tayyibât) yenmesini helal, pis ve kötü (habâis) şeylerin yenmesini ise haram olduğunu belirtirken kullandığı ifadeler, temiz ve pis olanın belirlenmesi için özel bir gayret gösterilmesi gerektiğini göstermektedir.¹¹⁸

Bir gıda maddesinin kullanılabilmesi için aşağıdaki koşulları sağlaması gerektiği belirtilmektedir:

¹¹⁷ Koca, “Helal”, 17: 176.

¹¹⁸ Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: 1990, Dâru'l-kutubî'l-ilmîyye), 23: 90.

- a. İslam Hukukuna göre gıda, haram olan bir şeyden oluşmamalı ve içinde haram bir madde barındırmamalıdır.
- b. İslam Hukukuna göre gıda, haram kılınan bir yöntemle hazırlanmış, işlenmiş, taşınmış veya saklanmış olmamalıdır.
- c. Gıdanın, üretim ve saklama sürecinde sayılan bu şartları barındırmayan herhangi bir gıda teması olmamalıdır.¹¹⁹

1.3.1. Gıda

Arapçada gıda kelimesi, insanlar tarafından yenilip içilebilen her şey anlamına gelmektedir.¹²⁰ Fakihler, gıda olarak yenilebilecek şeyleri bitki kökenli olanlar ve hayvan kökenli olanlar şeklinde ikiye ayırmışlardır. Bitki kökenli maddelerde akıl ve beden sağlığını bozan hamr'ın (içkinin) ve uyuşturucu maddelerin kullanılmasının haramlığı üzerinde durulmuştur.

Hayvan kökenli gıdalarda ise fakihler naslarda haramlığı açıkça belirtilenler dışında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Hanefiler hayvanları; akıcı kanı olanlar, akıcı kanı olmayanlar ve hiç kanı olmayanlar diye üç kısma ayırmışlardır. Akıcı kanı olanlar dışındaki bütün hayvanları tab'an iğrenç sayılan hayvanlardan kabul etmişlerdir.¹²¹

İmam Gazzâlî, "*İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn*" adlı eserinde yenilebilecek nesnelere; madenler, hayvan kökenli olanlar ve bitki kökenli olanlar şeklinde üç gruba ayırmıştır. Yine o, madenlerin yenilebilmesini, insan sağlığına faydalı veya zararlı olması açısından ele almıştır. Toprak ve çamur gibi maddelerin yenilmesine olumlu bakılmadığını ifade etmiştir. Bitki ve hayvan kökenli maddelerin de ayrı ayrı değerlendirilerek bir hükme bağlandığını dile getirmiştir.¹²² Dolayısıyla bir gıdanın tüketilebilmesi için onun, İslamî

¹¹⁹ Murat Şimşek, "Helal Belgelendirme ve Smüç Standardı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, ts. 22: 27.

¹²⁰ İbn Manzûr, *Lisanü'l-'Arab*, 10: 30; Cevherî, *es-Sihâh*, 6: 2445.

¹²¹ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 6: 179-194; Serahsî, *el-Mebsût*, 11: 82.

¹²² Gazzâlî, Ebû Hamid Huccetü'l-İslam Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tusî, *İhyâ'u 'ulûmi'd- dîn*, 2. Baskı (Halep: Dâru'l-va'y, 2004), 2: 111-114.

kıstaslara uygun olması ve insan tabiatına aykırı olmaması gerektiği söylenebilir.

1.3.2. Helal Gıda Anlayışı

İnsanoğlunun hayatta kalabilmesi için lazım olan en önemli ihtiyaçlardan biri de gıdadır. Bu ihtiyacı giderebilmesi için de Allah (cc) tarafından helal ve temiz olan gıda maddeleri kendisine musahhar kılınmıştır. Helallik ve haramlık anlayışı İslamiyet açısından son derece önem arz eder. İnançlı her insan hayatını helal dairesi çerçevesinde geçirmek ve haram olan alana bulaşmadan hayatını idame ettirmekle mükelleftir.

Temiz ve tayyip gıda konusu sadece beslenme değil, aynı zamanda imanî ve fikhî (ameli) bir konudur. Zira gıda tüketiminin maddi boyutunun yanında manevî boyutu da bulunmaktadır. Helal rızka dinde yapılan aşırı vurgu, onun sadece helal yollarla kazanılmasıyla sınırlı değildir. Bunun yanı sıra muhteviyatında da sağlıklı ve vücuda faydalı olmayı barındırmalıdır. Nitekim Yüce dinimiz beslenmenin belli ölçülerde yapılması konusunda birtakım kriterler getirerek onu dizayn etmiş ve bu konuda bir dengenin ve nizamın bulunmasını gerekli görmüştür. Bu hususta hem üretim hem de tüketim ahlakına sahip olunmasının gerekliliği aşikârdır.

Allah'a (cc) ve âhîret gününe iman edenlerde helal-haram anlayışı; Allah'ın koyduğu hükümlere razı olmayı, çizdiği sınırları aşmamayı, her hususta Allah'ın rızasına uygun işler sergilemeyi gerekli kılar. İnananlar olarak, tükettiğimiz gıda maddelerinin helal olması noktasında titiz davranmak ve seçici olmak dinde hassas davranmanın bir parçasıdır.¹²³

1.3.3. Gıdalarda Helal ve Haram Mefhumu

İmtihan dünyasında bulunan, taşınması zor bir sorumluluk yüklenen insan kendi başına bırakılmamıştır. O, bu âlemdede

¹²³ Özkan, *Haneî Mezhebinde Helal Gıda Kriterleri*, 36.

işlediği amellerin sorumluluğu altındadır. Yine o, kazandıklarından ve tükettiklerinden mesuldür. Ahirette o, sağlığını koruyup korumadığından, gençliğini nasıl geçirdiğinden, gücünü nerede kullandığından, malını nasıl ve nereden kazanıp nereye harcadığından vb. tüm sahip olduğu şeylerden hesaba çekilecektir.¹²⁴ Müslüman'ın, dünyada sahip olduğu şeylerin kendisine birer emanet olduğunun idraki içerisinde hareket etmesi gerekir. Yukarıda sayılan hususlar noktasında şuurlu davranıp aksi durumda sorguya çekileceği bilincinde olmalıdır.¹²⁵ Bu bilinci taşıyan müminler, helal rızık elde etme ve bu rızık helal daire içerisinde kalarak ve aşırılığa düşmeden kullanma duyarlılığına sahiptirler.

Allah (c.c), bütün Müslümanlardan, ihtiyaçlarını karşılayacak iyi, kaliteli ve helal gıdaları tüketmeyi talep etmiştir. Ayette Cenâb-ı Hak (cc) şöyle demektedir: “Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden helal ve tayyib olanından yiyiniz.”¹²⁶ Görüldüğü gibi ayette helal ve tayyib olan yiyeceklerden yenilmesi emredilmektedir. Malumdur ki helal ve temiz olan yiyeceğin, insan vücudu için faydalı, özünde kaliteli, yeterli minarelleri barındıran bir yapıya sahip olması lazımdır. Bazı müfessirler ilgili ayetin tefsirinde bu yönde bilgiler vermişlerdir.¹²⁷ Burada iki husus dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi gıdanın helal vasfına sahip olması, diğeri ise onun en iyi kalitede olmasıdır. Böyle bir durum ise, Müslüman bireyi fiziki açıdan sağlıklı kılmasının yanı sıra Cenâb-ı Allah'a (cc) karşı sorumluluk duygusu ile takva ve şükür vasıflarını arttıracak bilinçli hareket etme özelliğini kazandırmaktadır.¹²⁸

¹²⁴ Tirmizî, “Kıyâme”, 1.

¹²⁵ Tirmizî, “Kıyâme”, 9.

¹²⁶ el-Mâide5/88.

¹²⁷ Râzî, *Mefâtilu'l-gayb*,12: 61; Âlûsî, Ebû'l-Fazl Şihâbuddin Seyyid Mahmut, *Ruhu'l-meâni*, 4. Baskı (Beyrut: Dâru'l-fikr, 5: 13.

¹²⁸ Hüseyin Kâmi Büyüközer, *Halalen Tayyiben* (İstanbul: Erkâm Matbaası, 2012), 8.

Beslenmede istifade edilecek gıda maddelerine ilişkin nasslarda en çok dikkat çeken husus, “halâlen-tayyiben” ifadeleridir. Bu özellikler, Bakara suresinin 168. ayetindeki iki kelimedenden çıkan ve üzerinde durulması gereken özelliklerdir. Bu iki kayıt, gerek gıda maddelerinde, gerekse de gıda katkı maddelerinde, helallik ve haramlığın tespitinde hayati bir önemi haizdir.

Gıda tüketiminin maddi boyutunun yanında manevî bir boyutunun da var olduğu yukarıda ifade edilmişti. Bunun için yüce dinimiz, beslenmeye azamî derecede dikkat edilmesini istemiş ve buna dair düzenlemeler getirmiştir. Yine gıda hususunda hem üretim hem de tüketim ahlakına sahip olunması gerektiğine dikkat çekmiştir. Yemeğe besmele ile başlama,¹²⁹ yemek esnasında fikir, yemeğin sonunda da hamd etme¹³⁰ gibi hususlar, beslenmenin manevî ve ahlakî bir boyutunun da bulunduğu işaret eder. Tüketimde ve özellikle tabii ihtiyaçların karşılandığı beslenme, yeme, içme konusunda helal ve haram ölçülerine riayet etmek Müslüman’ın olmazsa olmazları arasındadır.

Şâri³, akl-ı selim ve basiretin rehberliğini, iyiyi ve kötüyü belirlemede etkin ve belirleyici bir faktör olarak kabul etmiştir.¹³¹ Fıtratın kerih gördüğünü ilahî vahiy de kerih görmüş ve onu haram kılmıştır. Buna binaen akıl, sağlığa yarar sağlayan helal, temiz ve vücut için faydalı ürünler tüketmeyi gerekli kılmaktadır.¹³²

Müslümanların yukarıda da temas ettiğimiz şekliyle üretim, tüketim ve ticaretlerini helal dairesinde yapmaları gerekmektedir. Ancak şüphe ve vesveseye kapılarak bazı helaller de haram kabul edilmemelidir. Yine helal gıda denilince, Müslüman’ın rahatlıkla tüketebileceği besin maddelerinden söz edilmelidir.

¹²⁹ Buhârî, “Et’ime”, 2.

¹³⁰ Buhârî, “Et’ime”, 52.

¹³¹ el-En’âm 6/74-79.

¹³² er-Rûm 30/30.

1.3.4. Helal Gıda Talebinin Önemi

Konuyla ilgili verdiğimiz ayetlerden anlaşıldığı üzere, Allah'ın insanlar için halk etmiş olduğu ve onlara rızık olarak tayin ettiği ürünlerde, helal ve temiz olanlar terk edilerek, haram olan gıdalar tüketilmeye başlandığında, şeytana uyulmuş, takvaya aykırı davranılmış, şükredilmesi gereken nimetlere karşı nankörlük edilmiş, ubudiyet dairesinin dışına çıkılarak haram irtikâp edilmiş olur. Ayrıca, Allah'a imanın gereği de yerine getirilmemiş olacaktır ki, böyle bir durumun fertlerin ve toplumun hayatında altından kalkılamaz sorunlara yol açacağı, bu durumun da cemiyetleri günah işlemeye açık hale getireceği muhakkaktır. Zirâ Yüce Allah (cc) pek çok ayet- i kerimede, ihsan ettiği rızıklardan, helal ve hoş gıdalardan yemeyi emrettikten hemen sonra, şeytanın peşinden gitmememizi,¹³³ kendisine iman ettiğimiz Allah'tan sakınarak takva dairesi içinde hareket etmemizi,¹³⁴ şayet sadece Allah'a (cc) ibadet ediyorsak O'na şükretmemiz gerektiğini¹³⁵ ve yeryüzünde fesat çıkarmak suretiyle taşkınlık yapmamamızı¹³⁶ emretmiştir.

Bütün bu hususlar, sadece helal gıdalardan faydalanmanın ne kadar önem arz ettiği yanı sıra, bu sınırın ihlâl edilmesinin de insanları fesat, tuğyan, nankörlük ve taşkınlığa sürükleyebileceğine işaret etmektedir.

Helal gıda meselesi, Müslüman kimliğinin korunması için büyük önem arz ettiği gibi insanoğlu için de temel bir meseledir. Çünkü dünyada en büyük müdahale gıda meselesinde ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlara rağmen, maalesef günümüzde insanların önemli bir kısmı ne tükettiğinin farkında değildir.

Özellikle gıda sektörünün karmaşık bir hal aldığı, gıdalarda menşei belirsiz birçok katkı maddesinin kullanıldığı, genetiği değiştirilmiş ürünlerin yaygınlaştığı, sektörün temelinde genellikle

¹³³ el-Bakara 2/168; el-En'âm 6/142

¹³⁴ el-Mâide 5/88; el-Enfâl 8/69.

¹³⁵ el-Bakara 2/172; en-Nahl 16/114.

¹³⁶ el-Bakara 2/60; Tâhâ 20/81.

gayrimüslimlerin veya dinî hassasiyeti bulunmayan Müslümanların yer aldığı, insan sağlığından ziyade para kazanma hirsının öne çıktığı bir dönemde böyle bir araştırma ve hassasiyet ayrı bir önem arz etmektedir.

Çok sayıda domuz çiftliğinin mevcut olduğu, senede ortalama bir milyona yakın¹³⁷ domuzun tüketildiği, gıda endüstrisinde çok sayıda gıda katkı maddesinin yer aldığı bilinmektedir. Bununla birlikte gıdalardaki etiketlerin doğru ve tam yazılmadığı, hayvan kesiminde İslâmî usule uygun kesimin tam oturmadığı ülkemizde de Müslüman olduğunu dile getiren herkesin çok hassas davranması, tükettikleri gıda maddelerinin içeriğine dair yeterli bilgiye sahip olması gerekmektedir.

Helal gıda ile beslenme insanın fiziki yapısı kadar şahsiyetini, dini hayatını ve ibadetini de etkilemektedir. Bu sebeple, Müslüman kişinin kendisi ve bakmakla yükümlü olduğu aile fertleri için en fazla dikkat edeceği konulardan biri de helal gıdadır. Dolayısıyla bu denli mühim olan bir meselenin her yönüyle irdelenmesi gerekmektedir.

1.3.5. Gıdalarda Helalliğin ve Haramlığın İlişkili Olduğu Hususlar

İnsanoğlunun var olduğu her yerde, aklın gerekli kıldığı ve fert ve toplumun uymakla sorumlu olduğu bazı kurallar da vardır. Bu kuralları koyan merci, bazen vahiy olurken bazen beşeri sistemler, bazen de toplumun benimsediği ve örf diye adlandırdığımız insanların alışa-geldikleri davranış ve tutumlar bütünü olabilmektedir. İşte bu noktadan hareketle İslam hukukunda helal kılınan veya yasaklanan gıdaların, birtakım özelliklere ve ilkelere dayandırıldığı görülmektedir. Bunların en önemli olanlarını şöyle sıralanmaktadır:

¹³⁷ Gıda Raporu, erişim: 23 Mayıs 2019, http://www.gidaraporu.com/turkiyedomuz-ciftlikleri_g.html.; Hüseyin Kami Büyüközer, *Yeniden Gıda Raporu: Yediklerimiz, İçtiklerimiz Helal mi, Haram mı ve Sağlığımıza Ne Kadar Uygun?* 9. Baskı (İstanbul: Çevik Matbaacılık, 2012), 51.

- a) Dini kaynaklarda yer alma.
- b) Fayda ve zarar.
- c) Temiz ve pis olma.
- d) Tabiatında iğrençlik, pislik ve vahşilik.
- e) Boğazlama.
- f) Beslenme şekli.
- g) İstihâlâ ve istihlâk.
- h) Örf ve telakki.
- i) İsrâf ve kamu yararı.¹³⁸

Görüldüğü üzere gıda meselesinde helalliği tespit noktasında değer yargıları çok yönlü işlemektedir.

1.3.6. Gıdalarda Helal ve Haram Ölçüleri

İslam hukukunun her sahasında olduğu gibi gıda sahasında da belli ölçüleri vardır. Bu ölçüler gıda sahasının her aşamasına uygulanabilen esnek yapıya sahiptirler. Bu ölçülerin konulmasındaki asıl gaye ise insan hayatını kolaylaştırma amacını gözeterek, yeni meseleler karşısında hüküm çıkarılmasına olanak tanımak ve alanı ehil olmayanlara terk etmemektir.

Bu ölçüler de şöyle sıralanabilir:

- a) Haramlık ya da helallik tevkifidir. (Şâri'in hakkıdır).
- b) Allah'ın (cc) helal dediğine haram demek de, haram dediğine helal demek de büyük günahdır. Hatta bazen böyle bir tutum insanı şirke kadar götürülebilir.
- c) Allah (cc) haramı ya da helali bizzat açıkladığı gibi Peygamber (sav) vasıtası ile de açıklayabilir. O da haramı ve helali tayin yetkisine Allah adına (mecazen) sahiptir.¹³⁹
- d) Eşyada aslolan ibâhadır.

¹³⁸ Çayıroğlu, *Helâl Gıda*, 69-93.

¹³⁹ Mevlüt Güngör, *Kur'an'ın Hz. Peygamberin Sünnetine Verdiği Değer- Sünnetin Dindeki Yeri* (İstanbul: Ensâr Yayınları, 1998), 61.

- e) Hayvanî gıdalar konusunda dört temel haram nesne vardır. Bunlar: Meyte, boğazlamadan akan kan, domuz eti, Allah'tan (cc) başkası adına kesilen hayvandır.¹⁴⁰
- f) Yenilen şeylerde helalliğin esas ölçüsü o şeyin tayyib olması, haramlığın temel sebebi ise habîs olmasıdır.¹⁴¹
- g) Hakkında nass bulunmayan şeylerin helallik ya da haramlığı, o şeyin tayyib ya da habîs olmasıyla, bir diğer ifadeyle, yararlı veya zararlı oluşu ile belirlenir.
- h) Ayetlerde bazı nesnelere hakkında ifade edilen fîsk ve rîcs de,¹⁴² gıdaların haram olmasının sebeplerindedir. Boğazlanan hayvanlarda önemli olan Allah'tan (cc) başkası adına kesilmemeleridir. Kurân-ı Kerim, Allah'tan (cc) başkası adına kesilenleri fîsk olarak niteler ve "Allah'ın adının üzerinde anılmayanı yemeyin"¹⁴³ der. Fîsk, Allah'a (cc) teslimiyet dairesinden çıkmanın adıdır. Allah'tan (cc) başkası için kurban kesmek fîsktir ve böyle bir hayvanın eti yenmez.¹⁴⁴ Rîcs ise; şer'an, aklen, tab'an ya da bunların her üçü bakımından pis, necis ve murdar görülen şeylerdir.¹⁴⁵ Domuz eti böyledir.
- i) Köpek, dişiyile avlanan yırtıcı hayvanlar ile pençelerini kullanarak avlanan yırtıcı kuşlar haramdır. Bunların haramlığı Allah Resulü'nün (sav) sünneti ile sabittir.¹⁴⁶ Bazı fakihler, Harem'de ve Harem bölgesinin dışında bazı hayvanların öldürülmelerine müsaade edilmesinden, onların etlerinin haramlığını anlamışlardır.¹⁴⁷ Leş kargası, atmaca, akrep, yılan ve fare bunlardandır.

¹⁴⁰ el-Mâide 5/3-5.

¹⁴¹ el-A'râf 7/157.

¹⁴² el-Mâide 5/3-90.

¹⁴³ el-Mâide 5/3-5.

¹⁴⁴ el-Mâide 5/3.

¹⁴⁵ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı (İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2010), 481.

¹⁴⁶ Müslim, "es-Sayd ve'z-zebâih", 12-16.

¹⁴⁷ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 3: 691; Kâsânî, *Bedâ'î u's-sanâ'î*, 3: 236.

- j) Bitkilerin ve hayvanların temel özelliklerini/yaratılma özelliklerini bozmak için bazı tasarruflarda bulunmak şeytanın işidir ve dinen haramdır. Nitekim ayeti kerime bu tarz tutumu sert bir dille eleştirmiştir: “(Şeytan diyecek ki:) ...Yine onlara emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler”.¹⁴⁸
- k) Piyasadaki gıdalar konusunda zann-ı galiple hareket etmek, ihtiyatlı olan tavidir.
- l) Dinen haram olan bir şey hayvanlara yem olarak da verilemez.
- m) İstihâlâ necis olan bir nesneyi temiz hale getirebileceği gibi, istihlâk da bir maddenin pis olmasını önler.
- n) Harama götüren şey de haramdır.
- o) Zaruretlerin haramları mubah kılacağı hususu her zaman her yerde geçerli olan bir kuraldır. Tedavi amaçlı kullanılmaları ve şayet alternatifleri yoksa diğer amaçlarla da kullanılmaları hususunda âlimlerimiz müsamaha göstermişlerdir. Ancak bunların alternatiflerini bulmakla meşgul olmak, çok önemli bir husustur.
- r) “Hacât umumi olsun hususi olsun zaruret mertebesine tenzil olunur.”¹⁴⁹ Bu umumi kaide muvacehesinde bugün piyasadaki pek çok gıdanın, yeterli denetim yapılmadığından ve İslamî hassasiyetlere yeterince önem verilmediğinden temiz olduklarını söyleme imkânımız olmasa bile en azından onların haram olduklarını da söyleyemeyiz. Çünkü böyle bir söylemin varlığı, hayatı çekilmez kılar ve harama karşı insanların duyarlılığını öldürür.
- s) Kolaylaştırmak esastır.¹⁵⁰

¹⁴⁸ en-Nisâ 4/119.

¹⁴⁹ Mecelle-i Ahkâmı Adliyye, md. 32.

¹⁵⁰ Faruk Beşer, *Gıdalarda Helal-Haram Ölçüleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu'nun, Afyonkarahisar'da düzenlediği “Güncel Dini Meseleler IV. İstişare Toplantısı- Günümüzde Helâl Gıda” konulu sempozyumda sunulmuş tebliğ (Afyonkarahisar: 2011), 47.

Bütün bu ölçüler ışığında diyebiliriz ki Nahl suresinde yer alan “Dilleriniz yalana alışageldiğinden dolayı, Allah’a karşı yalan uydurmak için, ‘şu helâldir’, ‘şu haramdır.’ demeyin...”¹⁵¹ ayeti ve “Helal; Allah’ın kitabında helal kıldığı, haram da Allah’ın kitabında haram kıldığıdır...”¹⁵² hadisine göre, helal ve haram kılma yetkisi gerçekte sadece Allah’ın (cc) yetkisi dahilindedir. Bununla birlikte A’râf suresinin 157. ayetinin ifade ettiği anlam muvacehesinde O’nun adına Hz. Peygamber (sav) de bu yetkiye mecazen sahiptir denebilir.¹⁵³

Yine helal dairesini daraltmak, haram dairesini daraltmaktan daha tehlikelidir. Bunun sebepleri olarak şu hususları sayabiliriz:

- a. Aslolan helaldir ve helal olan şeyler daha çoktur.
- b. Kur’an-ı Kerim, helallere haram demeyi, haramlara helal demekten daha şiddetli bir dille kınamış ve bu durumun üzerinde daha fazla durmuştur.¹⁵⁴
- c. Helal dairesini daraltmak hayatı zorlaştırır, haram duyarlığını yok eder.

Şer’î bir delille haram olduğu bilinmeyen ya da bir harama kıyaslanamayan şeyler helal kabul edilir.¹⁵⁵

Şer’an yasaklanan maddeyi Müslüman bir kimse her ne surette olursa olsun alamaz, satamaz, üretmez, üretimde kullanamaz. Lakin başkaları tarafından üretilen ve içinde necis bir madde barındırmakla beraber istihâle veya istihlâke uğramış nesnelere istimal etmenin ve onlardan faydalanmanın haram olduğunu söylemek en nihayetinde pek mümkün gözükmemektedir.

Kanaatimizce, bitki ve hayvan ıslahı ayrı şeydir, genetik müdahale ayrı şeydir. Bu nedenle GDO’lu (Genetiği Değiştirilmiş

¹⁵¹ en-Nahl 16/116.

¹⁵² İbn Mâce, “Et’ime”, 60.

¹⁵³ el-A’râf, 7/157.

¹⁵⁴ el-Mâide 5/87; el-A’râf 7/32; et-Tevbe 9/31; Buhârî, “İ’tisâm”, 27; İbn Mâce, “Nikâh”, 63; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3: 61.

¹⁵⁵ İbn Mâce, “Et’ime”, 60.

Organizmalar) gıdaların haram olduğunu kesin olarak telaffuz edemesek bile temiz, yani helal olduklarını da söyleyemeyiz. Çünkü işin içinde bir şüphenin varlığı söz konusudur. Ancak böyle bir oynama fiilinin Allah'ın yaratmasına müdahale algısı oluşturması sebebi ile oynamanın kendisinin haram olduğu söylenebilir.¹⁵⁶ Nitekim Nisâ suresinde şeytanın insanları ayartması hakkında şu hususlara yer verilmektedir: *“Onları mutlaka azdıracağım, mutlaka onları kuruntulara sokacağım ve onlara emredeceğim de (putlara adak için) hayvanların kulaklarını yaracaklar. Yine onlara emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler.”*¹⁵⁷ Görüldüğü gibi ayet, Allah'ın (cc) yaratmasına müdahaleyi Şeytan'a nispet etmekte ve bu davranışın haram olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla Türkiye gibi, halkının büyük çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bir ülkede hali hazırda insanların tükettiği et, tavuk ve balık ürünlerinin tamamının İslam'a aykırı besinler olduğunu kesin olarak dile getirmek mümkün gözükmemektedir. Şayet bu hususta bir şüphe hâsıl olmuşsa bu şüpheyi izale etmek için gerekli çalışmaların yapılması kaçınılmazdır. Ancak Batı ülkeleri için aynı şeyi söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Batılı ülkelerde, piyasada bulunan etler ve diğer ürünler genellikle helal olmayan şekil ve usullerle kesilmekte ve dinen haram olan et ürünleri tercih edilmektedir.¹⁵⁸

GIDA KATKI MADDELERİ

1.3.7. Tanımı

Katkı maddeleri satışı teşvik etmek, pazarlamayı kolaylaştırmak maksadı ile gıdalara ilave edilen kimyasal maddelerdir. Bu maddeler normal şartlar altında tek başına gıda olarak tüketilmeyen veya gıda ham maddesi ya da yardımcı madde olarak

¹⁵⁶ Mehmet Günay, “GDO’lu (Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar) Gıdaların Fıkhî Boyutu”, *Uluslararası Helal ve Sağlıklı Ürünler Konferansı* (İstanbul: 2011), 36.

¹⁵⁷ en-Nisâ 4/119.

¹⁵⁸ Büyüközer, *Yeniden Gıda Raporu: Yediklerimiz, İçtiklerimiz Helal mi, Haram mı ve Sağlığımıza Ne Kadar Uygun?*, 52.

kullanılmayan, tek başına besleyici değeri olmayan, seçilen teknoloji gereği imalat sırasında kalıntıları mamul maddede bulunabilen, gıdanın üretilmesi, tasnifi, hazırlanması, işlenmesi, ambalajlanması, taşınması ve depolanması sırasında gıda maddesinin her türlü vasfını korumak, düzeltmek veya istenmeyen değişikliklere engel olmak ve gıdanın biyolojik değerini düzeltmek amacıyla kullanılmasına izin verilen maddelerdir.¹⁵⁹

Bu maddelerin bir kısmı, bitkisel ve hayvansal gıdalarla hâlihazırda tüketilen maddelerdir. Bir kısmı ise vücudumuza yabancı, yani vücudumuzun gıda olarak kabul etmediği maddelerdir. Bu nedenle bu maddeler bedenimize zarar verebilmekte veya bu maddelere karşı bedenimize zarar verebilecek tepkiler var olabilmektedir.

1.3.8. Kullanılış Amaçları

Yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı üzere katkı maddelerinin bazı kullanılış amaçları vardır. Bunlar şu şekilde sıralamaktadır:

- a) Koruyucu olarak, gıda maddesinin bayatlama, kokuşma, bozulma vs. durumlarını geciktirmek.
- b) Normal şartlarda birbiri ile karışmayan veya zor karışan maddeleri birbirine bağlayıcı olarak, bu maddelerin emil-süyonunu (birbiri içinde çözünmeyen iki sıvının karışımı) kolaylaştırmak.
- c) Koyulaştırıcılığı sağlamak.
- d) Renklendirici olarak, gıda maddesinin göze hoş görünmesini sağlamak.
- e) Tat verici aromalar olarak ve damağa lezzet vermek.
- f) Besin değerini korumak veya geliştirmek.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Büyüközer, *Yeniden Gıda Raporu: Yediklerimiz, İçtiklerimiz Helal mi, Haram mı ve Sağlığımıza Ne Kadar Uygun?*, 70.

¹⁶⁰ Büyüközer, *Yeniden Gıda Raporu: Yediklerimiz, İçtiklerimiz Helal mi, Haram mı ve Sağlığımıza Ne Kadar Uygun?*, 71.

Görüldüğü gibi katkı maddeleri gıdalarda daha çok tatlandırarak, renklendirmek, besin değerini muhafaza etmek, çözünmeyi sağlamak ve koyulaştırmak gibi yardımcı bir işlev görmektedir. Dolayısıyla katkı maddesinin gıda ürünlerinde sağlık açısından ne tür bir etki meydana getirdiği üzerinde durulmalıdır.

1.3.9. Gıda Katkı Maddeleri

Gıda katkı maddeleri özellik itibariyle bitkilerden öz alınarak, hayvanların muhtelif dokuları işlemlerden geçirilerek, bakterilerin mayalanma özelliği kullanılarak veya bu gibi işlemler olmaksızın sentetik olarak üretilebilirler. Bu maddeler katı, sıvı veya gaz halinde olabilmektedir.¹⁶¹

Fikhî açıdan bakıldığında gıda katkı maddelerinin menşeinin bilinmesi büyük önem arz etmektedir. Zira necis olan bir üründen elde edilen katkı maddesinin, katıldığı yeni maddeyi de necis kılacağı aşikârdır. Bu bağlamda katkı maddelerinin helal olma şartları şöyle sıralanabilir:

- 1) Kur'an'da ve hadislerde haram olduğu sabit olan şeylerden olmamalıdır.
- 2) İnsan sağlığına zarar veren kimyasal maddelerden oluşmamalıdır.
- 3) Genetik yapısı değiştirilerek farklı bir maddeye dönüştürülen ve insan sağlığını tehdit eden maddelerden olmamalıdır.¹⁶²

1.3.10. Özel Katkı Maddeleri

1.3.10.1. Peynir Mayası

Maya, özel bir kimyasal reaksiyonu katalize etmeyi (kolaylaştırmayı) sağlayan yararlı enzimlerden müteşekkil endüstriyel

¹⁶¹ Fatih Gültekin, "Gıda Katkı Maddeleri ve Hastalıklar", 1. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi Gıda Katkı Maddeleri: Sorunlar ve Çözüm Önerileri Kongre Kitabı (Ankara: Pozitif Tanıtım Hizmetleri, 2011), 157; Hasan Doğruyol, *Gıdalardaki Katkı Maddeleri ve Zararları* (İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri, 2007), 1-3.

¹⁶² Özkan, *Hanefti Mezhebinde Helal Gıda Kriterleri*, 75.

organizmalarla ilgili yapının genel adıdır.¹⁶³ Peynir mayası ise sütü pıhtılaştırıp peynir haline sokmak için kullanılan bir enzimdir. Enzimler, bu işlevi sütü sıvı tutan süt proteinlerini parçalayarak yapar. Peynir mayası geviş getiren hayvan buzağularının dördüncü midelerinden (şirden) elde edilir. Bunun için hayvan kesilip şirdeni çıkarılır ve astar (mukoza) tabakası soyulup ince ince kıyılarak yağı akıtılır. Daha sonra güneşte kurutulur, iyice ezilip öğütülür. Tuzlu suda veya borik asit içinde 30 derecede 4-5 gün saklanır.¹⁶⁴ Günümüzde bu mayalar dana, domuz, piliç gibi hayvanlardan elde edilmektedir.¹⁶⁵

Fıkıh literatüründe (الأنثحة) kelimesiyle ifade edilen “kursak” ya da “peynir mayası” ile ilgili hüküm şu şekilde değerlendirilmiştir: Peynir mayası, eti yenen ve İslamî usullere göre tezkियesi yapılmış bir hayvandan elde edilmişse tahir sayılır ve böyle bir maya kullanılarak yapılan peynir yenilebilir. Bu konuda görüş birliği vardır.¹⁶⁶ Şayet maya meyte’den ya da İslâmî usullere göre kesilmemiş bir hayvandan alınmışsa, İmam Ebû Hanife’ye göre yine temiz kabul edilir ve peynir yapımında kullanılabilir. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’e göre ise maya katı olduğu takdirde yıkanınca temiz sayılır ve bu aşamadan sonra peynir yapımında kullanılabilir. Maya şayet sıvı ise temizlenme imkânı kalmadığı için kullanılamaz.¹⁶⁷ Dolayısıyla bu şekilde üretilen peynirin kullanımı helal olmaz. Diğer mezheplere göre ise, meyte kabul edilen hayvandan alınan peynir mayası temiz olmadığı için kullanılamaz.¹⁶⁸ İbn Teymiyye (ö. 728/1328), bu mevzuda

¹⁶³ Büyüközer, *Halalen Tayyiben*, 191.

¹⁶⁴ Doğruyol, *Gıdalardaki Katkı Maddeleri ve Zararları*, 49.

¹⁶⁵ Doğruyol, *Gıdalardaki Katkı Maddeleri ve Zararları*, 50.

¹⁶⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 12: 25.

¹⁶⁷ İbn Âbidîn, *Reddu’l-muhtâr*, 1: 399.

¹⁶⁸ İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 1: 100; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Ravzatü’l-tâlibîn ve ‘umdetü’l- müttakin*, 3. Baskı (Dımeşk: el-Mektebü’l-İslâmî, 1991), 1: 13-18; İbn Rüşd el-Cedd, Ebû’l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî, *el-Beyân ve’l-tahsîl limâ fi’l-Müstahrece mine’t-tevcîh ve’t-ta’lîl*, 4. Baskı (Tunus: Dâru’l-garbi’l-İslâmî, 2011), 3: 271-283; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Muhallâ bi’l-âsar fi şerhi’l-Mücellâ bi’l-ihlisâr*, 2. Baskı (Beyrut: Dâru’l-fikr, ts.), 6: 101.

İmam Ebû Hanîfe'nin görüşünü benimsemiş ve İslâmî usullere göre kesilmese bile böyle bir hayvanın şirdeninden peynir mayası yapılabileceğine dayanak olarak da sahabenin İran fethedilince Mecusilerin imal ettiği peynirden yemelerini göstermiştir.¹⁶⁹ Bu içtihat muvacehesinde yabancı ülkelerde üretilse de, domuz orijinli haram bir katkı maddesi barındırmadığı bilindiği sürece yabancı ülkelere ithal edilen peynirin tüketilebileceğini söylemek mümkündür. Aksi durumda bu tarz peynirlerin kullanımı ve tüketimi caiz olmaz.

1.3.10.2. Kimyasal Mayalar

Genetik mühendisleri, buzağı genlerine konakçı mikroplar aşılıyarak kimyasal menşeli mayalar ortaya çıkarmışlardır. Bugün için batıda peynir üretimi için istimal edilen mayaların büyük bir bölümünü bu çeşit enzimler oluşturmaktadır. İslâmî usule göre kesilen bir buzağının genleri bu mayaların yapımında kullanılıyorsa, böyle bir mayanın kullanımının caizliğinde şüpheler yoktur.¹⁷⁰

1.3.10.3. Karışık Maya

Uzmanlara göre en kaliteli peynir, dana mayasından elde edilen peynirdir. Peynir mayası ise bir çeşit buzağı eti ezmesidir.¹⁷¹ Mayalarda domuzdan elde edilmiş mayaların içine karıştırılmadığı saf danadan mamul mayaların kullanımı hem dini açıdan hem de sağlık açısından en uygun olanıdır.¹⁷² Fakat karışım söz konusu ise her ne kadar bu ürünlerde bir istihâleden söz edilebilse de, bu tarz mayalardan uzak durmak hem dini hassasiyet açısından hem de sağlık bakımından ihtiyata en uygun olanıdır.

¹⁶⁹ İbn Teymiye, Takıyuddîn Ahmed b. Abdülhalîm, *Mecmûu'l-fetâvâ*, 3. Baskı (Beyrut: Dâru'l-vefâ, 2004), 21: 60-61.

¹⁷⁰ Hamdi Döndüren, "Gıda Katkı Maddeleri ve İstihlâk", 1. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi Gıda Katkı Maddeleri: Sorunlar ve Çözüm Önerileri Kongre Kitabı (Ankara: Pozitif Tanıtım Hizmetleri, 2011), 114.

¹⁷¹ Doğruyol, *Gıdalardaki Katkı Maddeleri ve Zararları*, 51, 54.

¹⁷² Döndüren, "Gıda Katkı Maddeleri ve İstihlâk", 114.

1.3.10.4. Jelatin

Jelatin, hayvanların deri, kemik, kıkırdak, bağ dokusu gibi kısımlarının uzun süre kaynatılması, asit ve kireçle işleme tabi tutulması sonucunda elde edilen şeffaf ve yumuşak bir maddedir.¹⁷³

Günümüzde piyasada önemli miktarda hayvan kökenli katkı maddesi kullanılmaktadır. Bunlar içerisinde yenmesi caiz olmayan hayvansal ürünlerden elde edilenler de çok fazladır. Özellikle jelatin, bunların başında gelmektedir. Jelatin, omurgalılarda bulunan lifli bir protein olan kolajenden hidroliz yoluyla elde edilen bir maddedir.¹⁷⁴ Bu maddenin gıda, kozmetik ve ilaç sanayiinde oldukça geniş bir kullanım alanı bulunmaktadır.¹⁷⁵ Jelatinin hükmüyle alakalı olarak, bu maddenin, yenmesi helal olan ve usulüne göre kesilmiş bir hayvandan elde edildiği takdirde kullanılmasının caiz olduğu ifade edilebilir.¹⁷⁶ Ancak ülkemizde önemli ölçüde dış kaynaklı jelatin kullanılmaktadır.¹⁷⁷ Batılı ülkelerde jelatin üretiminin ana kaynakları içerisinde, ekonomik ve teknik bazı avantajları dolayısıyla, ağırlıklı olarak domuz derisi ve kemikleri yer almaktadır.¹⁷⁸

Jelatin, İslâmî hassasiyet gözetilen hayvanlarından üretiliyorsa böyle bir jelatinin kullanımında bir beis yoktur. Domuz eti, kemiği ve yağından üretilen jelatinin kullanımının ise üretildiği ham madde olan domuza kıyasla caiz olmaması hususu, son dönem İslam hukukçularının görüş birliği içinde oldukları konulardandır.¹⁷⁹

¹⁷³ Büyüközer, *Halalen Tayyiben*, 80.

¹⁷⁴ Ahmad es-Sakr, *Jelatin*, 2. Baskı (İstanbul: Çevik Matbaacılık, 2011), 51-54.

¹⁷⁵ Büyüközer, *Halalen Tayyiben*, 66.

¹⁷⁶ Sakr, *Jelatin*, 20.

¹⁷⁷ Hasan Yetim, "Jelatin Üretimi, Özellikleri ve Kullanımı", 1. *Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi Gıda Katkı Maddeleri: Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (Ankara, b.y., 2012), 86.

¹⁷⁸ Sakr, *Jelatin*, 22.

¹⁷⁹ Büyüközer, *Halalen Tayyiben*, 65-69.

1.3.10.5. Hayvan Yemlerindeki Katkı Maddeleri

Eti yenen evcil hayvanlara leş, pislikler vb. dinen pis kabul edilen şeyler ile hayvansal atıkları yedirmek veya bunları yem haline getirerek eti yenen hayvanları bu nitelikteki yemlerle beslemek, İslam'a göre uygun düşmemektedir dolayısıyla bunları hayvanlara yedirmek mekruhtur. Zira hayvansal ürünlerden imal edilen yemler, bu tür hayvanların doğal yemleri olmadığı gibi, bünyelerine de aykırıdır. Bunun yanı sıra sağlığa da zararlıdır.

Hilkat esasını değiştirerek söz konusu hayvanlara katkılı suni besinler yedirmek, İslam hukuku açısından bu hayvanların etlerini ve onlardan elde edilen besin maddelerini sakıncalı duruma getirmektedir. Dolayısıyla temiz ve helal olmayan bir besin maddesi hayvanlara kasten yem olarak verilmemelidir. Nitekim burada her ne kadar istihâlâ gerçekleşiyor ve fikhî çerçevede bu hayvanın yediği pis madde etine sirayet etmiyor düşüncesi hâkim olsa da gıdaların "tayyib" olmasının gerekliliği düşüncesi bakımından bu tür hayvanların yenilmemesi daha ihtiyatlı bir tutum gibi gözüküyor. Çünkü burada doğallığa bir müdahale söz konusu olabilir. Bu durum ise bu tür hayvanları yiyen insanlarda farklı hastalıkların oluşumuna kapı aralamaktadır.¹⁸⁰

1.3.11. Gıda Katkı Maddelerinin Zararları

Gıda katkı maddeleri; bitkisel, hayvansal, sentetik ve mikrobiyal olmak üzere birçok yönden elde edilmektedir.¹⁸¹

Beslenme, insan hayatının devamlılığı noktasında başlıca gereksinimlerden biridir. Günümüzle yakın tarihimizi örneğin elli yıl kadar öncesini mukayese ettiğimizde beslenme alışkanlıklarımızın köklü bir şekilde değiştiğini müşahade etmekteyiz. Günümüzde hem vakit kısıtlılığından, hem hazırlanışları kolay

¹⁸⁰ Kâşif Hamdi Okur, "İslam Hukuku Açısından Helal ve Haram Olan Gıdalar ve Bazı Güncel Meseleler", *Usûl: İslam Araştırmaları* (Haziran 2009): 25.

¹⁸¹ Gültekin, *Gıda Katkı Maddeleri ve Hastalıklar*, 157.

olduğundan üzerinde çok da fazla fikir sahibi olmadan tükettiğimiz hazır yiyecekler sebebiyle, doğal besinleri tüketmekten uzaklaşıyoruz. Bu durum ise insan sağlığı üzerinde bir tehdit oluşturmaktadır. Dolayısıyla daha doğal ürünlere yönelmek zaruret halini almıştır.

Katkı maddelerinin bir kısmı, hâlihazırda tüketilen gıdalardaki maddeler olup bu tür maddelerin bir kısmı, vücudumuza yabancı ve zararlı maddelerdir. Bu yabancı maddeler tüketildikten sonra vücudumuzdan atılabilmesi için zehirsizleştirme tepkimeleri dediğimiz kimyasal işlemlerden geçmektedir. Katkı maddelerinin birçoğu yüksek miktarlarda tüketildiği zaman zararlıdır. Son dönemde yapılan çalışmalarla zararlı etki oluşturmayan düşük dozdaki maddeler bulunmaya çalışılmakta ve katkı maddeli, dozu azaltılmış besinlerin tüketilmesine izin verilmektedir. Bu besinler, az miktarda vücudumuza alınınca zehirsizleştirme mekanizmalarının kapasitesi dâhilinde vücuttan fazla etki bırakmadan atılmaktadır. Bu bakış açısıyla şu anda tüketilmesine izin verilen katkı maddeleri, izin verildiği miktarlarda tüketildiği zaman vücudumuza kısmen zararsız gibi görünmektedir.¹⁸²

Bunun yanı sıra bu tür katkı maddeli besinler, sağlık açısından bazı riskleri de içinde barındırmaktadır. Çünkü bilim insanları bir konuda karar verirken mevcut bilimsel verilere göre görüş beyan etmekte ve bilimsel veriler de zamanla değişebilmektedir. Bugün zararsız olarak bilinen ve tüketilen katkı maddelerinin bazı olumsuz etkiler oluşturduğu anlaşılabilen ve tüketilmesi yasaklanabilmektedir.¹⁸³

Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da bu tür maddelerde izin verilen miktarlar tüketildiği zaman bile bazı hastalıklara yol açması riskinin var olduğudur. Nitekim sentetik gıda

¹⁸² Gültekin, *Gıda Katkı Maddeleri ve Hastalıklar*, 159.

¹⁸³ Gültekin, *Gıda Katkı Maddeleri ve Hastalıklar*, 160.

boyalarının hiperaktivite hastalarında hastalık bulgularını alevlendirdiği ile ilgili tartışmalar sıcaklığını korumaktadır. Her ne kadar bazı kurum ve araştırmacılar bu tip bir etkinin olmadığını savunsalar da bazı araştırma sonuçları böyle bir etkinin varlığını desteklemektedir. Bazı katkı maddeleri migreni olan bireylerde migren ataklarını tetikleyebilmektedir. Katkı maddelerinin bir kısmı özellikle bünyesi alerji oluşturmaya yatkın (atopik bünyeli) insanlarda, alerjik reaksiyonlara yol açabilmektedir.¹⁸⁴

Nihayetinde şunu dile getirmekte fayda vardır: Gıda katkı maddeleri daimi surette tüketilmedikleri takdirde sağlık açısından bir tehdit oluşturmamaktadır. Bununla birlikte hâlihazırda kullanılmakta olan katkı maddelerinin bir bölümü her ne kadar toksikolojik (kimyasalların zararsızlık limitlerini belirleyen bilim dalı) tahlillerden geçmiş olsa da bazı hastalıkların oluşmasında veya artmasında rol oynayabilmektedir.

Sağlığı koruma tüm insanlığın tabii bir vazifesi olduğundan tüketilecek besin ürünün etiketleri üzerinde kullanılan katkı maddesinin oranının belirlenmesi sağlık açısından son derece önem arz etmektedir

Unutulmaması gereken bir diğer husus da gıda katkı maddeleri, doğal kaynaklardan elde edilenlerin bir kısmı hariç tutulursa, besin öğeleri değildir. Besleyici değeri olmayan bu maddelere vücudumuzun ihtiyacı da yoktur.¹⁸⁵

Biz de, gıda katkı maddelerine mesafeli davranılması, insan sağlığına etki ve zararlarının iyice tespit edilmesi, zararı varsa bunun oranının belirlenmesi ve bu oranın en asgariye indirilmesi için çalışmanın yapılması, bu tür maddelerin alternatifinin var olup olmadığının belirlenmesi gerektiği kanaatindeyiz. İşte bu noktada hayatın her alanında varlığını hissettiren katkı maddelerinin besinlere ne tür bir özellik kazandırdığı, bu özelliğin

¹⁸⁴ Gültekin, *Gıda Katkı Maddeleri ve Hastalıklar*, 160.

¹⁸⁵ Gültekin, s.157, 160.

İslam hukuku açısından ne ifade ettiğini belirlemek üzere istihâle ve istihlâk kavramlarını irdelemek gerekiyor. Katkı maddelerinin/katkılı gıdaların şer'î hükmünün istihâle ve istihlâk süreçlerine/yöntemlerine başvurarak yeniden ele alınması veya katkılı gıdaların bu iki terimle ilişkisinin ne yönde olduğunu da ifade etmek gerekiyor.

İKİNCİ BÖLÜM

İSTİHÂLE

2.1. İSTİHÂLENİN MAHİYETİ

Maddelerdeki yapı değişikliğini ifade eden ve tamamen tabiat kanunları ile alakalı bir olay olan istihâle, fıkıh istilâhında daha ziyade, necis ve haram olan bir maddenin, hakikat ve mahiyetinin değişmesiyle temiz ve helal bir şekle dönüşmesi manasında kullanılmaktadır.¹⁸⁶ Muasır bazı araştırmacılar da aynı şekilde istihâlenin, necis bir maddenin, temiz bir maddeye dönüşmesi olduğunu söylemişlerdir.¹⁸⁷ Hâlbuki ister temiz ister necis olsun, bütün nesnelere istihâle neticesinde dönüşüm geçirip mahiyet değiştirebileceği gibi, meydana gelen yeni madde de aynı şekilde pis veya temiz olabilir. Bu açıdan bakıldığında istihâlenin, dini bir hüküm ifade etmediği, bilakis tabii bir hadiseye işaret ettiği unutulmamalıdır. Hâl böyle olunca, istihâleyi kabul etme veya reddetme gibi bir durumun mevzubahis olamayacağı da anlaşılabilir.¹⁸⁸

Öte yandan İbn Teymiyye “Necis olan nesnenin, istihâleyle temiz olduğunu ve helale dönüştüğünü söylemek isabetli değildir. Zira necis bir nesne, kesinlikle helale dönüşmez. Şayet temiz olduğunu söylüyorsak bu madde daha önceki necis madde değil onun istihâle geçirmiş şeklidir. Yani gerçekte tek bir madde vardır.”¹⁸⁹ sözleri ile meseleye dair farklı bir noktaya dikkatleri çekmiştir. Buna göre istihâle ile temelde bir nesnenin necislik veya

¹⁸⁶ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 585.

¹⁸⁷ Yasin b. Nâsır el-Hatib, “el-İstihâletü ve ahkâmüha fı'l-fıkhı'l-İslâmî,” *Mecelletü mecma'ı'l-fıkhı'l-İslâmî*, 16 (Eylül 2003): 189.

¹⁸⁸ Yüksel Çayıroğlu, *Helâl Gıda*, 211.

¹⁸⁹ İbn Teymiyye, *Mecmûu 'l-fetâvâ*, 21: 611.

tâhîrlik özellikleri değişmiyor. Bilakis maddenin bizzat kendisi değiştiğinden, sahip olduğu vasa göre bu yeni madde “tâhir” veya “necis” sıfatlarıyla nitelenmektedir. Diğer bir ifade ile istihâle geçiren bir maddenin temel yapısının değişmesiyle ona bağlı olan vasıfları da değişmektedir. İstihâle sonucunda kendine has birtakım özellikleri olan yeni bir nesne meydana geldiğinden, artık bu nesne öncekinden farklı bir adla adlandırılmakta, böylelikle temel yapısı, özellikleri ve ismi değişen bir maddenin onunla irtibatlı olan hükümleri de değişikliğe uğramaktadır.¹⁹⁰

Fıkıh kitaplarında istihâle kavramının, necis maddelerin mahiyetlerinin değişime uğrayarak temiz hale gelmelerini ifade ettiği görülmektedir.¹⁹¹ İstihâle tabii ve sunî olarak iki şekilde değerlendirilmiş; cumhur, istihâlenin temiz hale dönüştürücü bir etken olabilmesi için kendiliğinden, yani tabii olarak meydana gelmesi gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁹² Ancak istihâle kavramına diğer mezheplere nazaran daha fazla yer veren Hanefîler, bu mevzuda her iki istihâle türü arasında fark görmemiş ve her ikisini de hükmü değiştirici olarak kabul etmiştir. Kudûrî (ö. 428/1037), Kadı Hân (ö. 592/1196), Merğînânî (ö. 593/1197), İbnü'l-Hümâm (ö. 861/11457), gibi birçok Hanefî fakih, necis maddelerin istihâle veya istihlâk yoluyla temiz bir nitelik kazanacağını kabul eden İmam Muhammed'in görüşünü fetvaya esas almıştır.¹⁹³ Ebû Yusuf ise necis olan maddeler istihâle uğrasa dahi temiz addedilemeyeceği ve menşei itibariyle necis sayılacağı görüşündedir.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Çayıroğlu, *Helâl Gıda*, 211.

¹⁹¹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 1: 162-165; Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i'*, 1: 377; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1997), 1: 395; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 588.

¹⁹² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1: 65; Remlî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza, *Nihâyetu'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2009), 1: 151; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 1: 162-165; Karâfî, Şihâbuddin Ahmed b. İdris, *ez-Zahîre*, 4. Baskı (Tunus: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 2012), 1:92.

¹⁹³ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 1: 394; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1: 586.

¹⁹⁴ Kâsânî, *Bedâ'ui'*, 1: 372-380.

Hanefîlerin yanı sıra kısmen Malikîler, İbn Hazm (ö. 456/1064), İbn Teymiyye ve İbn Kayyim (ö. 751/1350), gibi âlimler istihâleyi kabul ederlerken, Şâfiîler ve çoğunlukla Hanbelîler, bu kavramı, helali veya haramı belirleyici bir faktör olarak ad detmemişler ve onu bir etken olarak kullanmaktan uzak durmuşlardır.¹⁹⁵

Zahirîlerden İbn Hazm, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim gibi müctehitlerin mezkûr hususlarda bu terimleri rahatlıkla kullanmaları dikkat çekicidir.¹⁹⁶ Çünkü onlar böyle bir durumda “din kolaylıktır” prensibini gözeterek kaçınılmaz olan bu sorunun çözümünün, istihâle ve istihlâki kriter olarak kullanmakta olduğunu görmüşlerdir.¹⁹⁷

Necasetin istihâle yoluyla temizlenebileceğini belirten Hanefîler, bunu umum-ı belvâ (insanların bununla müptela olması) ile irtibatlandırmaktadırlar. İbn Âbidîn, herhangi bir canlının, içinde sabun bulunan bir kaba düşüp ölmesi ve bunun neticesinde sabuna dönüşmesi meselesinde şöyle der: “Buradaki illet İmam Muhammed’e göre dönüşüm ve hakikatin değişmesidir. O bu hususta umum-ı belvâya göre fetva vermektedir. Bu dönüşümün gerektirdiği şey, böyle bir hükmün sadece sabunla sınırlı olmadığıdır. Dolayısıyla bu hükmün kapsamına, hakiki bir dönüşüm ve inkilâbın gerçekleştiği her tür madde girer. Çünkü burada umum-ı belvâ söz konusudur. Aynı şekilde üzüm necis olan pekmez de kaynatıldığı zaman onu temiz kabul etmek gerekli olacaktır.”¹⁹⁸

¹⁹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1: 97; Şirbînî, Şemsuddin Muhammed b. el-Hatib, *Muğni'l-muhtâc ila ma'rifeti meâ'ni'l-Minhâc*, (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1997), 1: 134; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 1, 143; İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, 1: 41-42; İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullâh Şemsiddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimeşkî el-Hanbelî, *İ'lâmü'l-muvakki'în 'an Rabbi'l-âlemîn*. (Dimeşk: Dâru'l-kâlem, 2011), 1: 394.

¹⁹⁶ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 1: 143; İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, 1: 41-42; İbn Kayyimel-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakki'în*, 1: 394; Murat Şimşek, “İslam Hukuku Açısından Karşımlarda İstihlâk (Yoğaltım)”, *Uluslararası 2. Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi* (Konya: 2013), 2.

¹⁹⁷ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 1: 164.

¹⁹⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1: 316.

Hanefî fıkıh kaynaklarında istihâlenin temel mantığı, kanun koyucunun bir nesnenin necis olarak kabul edilmesini, içinde barındırdığı yapısal durumla irtibatlandırdığı düşüncesiyle açıklanmaktadır.¹⁹⁹ Maddenin hakikatinde gerçekleşen değişim, ister istemez necaset niteliğinin de değişmesini gerekli kılmaktadır. Bu düşünceye göre içkinin sirkeye tahavvülü, domuz ya da eşeğin tuz gölüne düşerek tuza dönüşmesi veya gübrenin yanarak kül haline gelmesi sonucu meydana gelen maddeler farklı bir mahiyet kazanmış, bu üç olay kimyasal olarak birbirlerinden farklı olsalar bile temiz bir yapıya büründüklerinden temiz hale gelmiş olurlar.²⁰⁰

Daha öncede belirttiğimiz gibi, insanların tükettikleri gıda maddelerinin üretim süreciyle alakalı fazla bir müdahalelerinin söz konusu olmadığı günümüzde, bu alanla ilgili sürekli yeni problemler ortaya çıkmaktadır. Menşei bakımından haram olan bir maddenin, gıdalara katılması, konuyla ilgili hassasiyeti arttırmış ve helal gıda arayışının zaruretini ortaya çıkarmıştır.

Şunu hemen ifade edelim ki yiyecekler ve içecekler açısından helallik ve haramlık suretinde bir ayırım oluşturmanın en genel ve nihai amacı, insanın her açıdan sağlığının korunmasıdır.²⁰¹

2.2. İSTİHÂLENİN TANIMI

İstihâle, حَال/حَوْلٌ kökünden türetilmiş olup, istif'al bâbından bir mastardır. Sözlükte; tahavvül, tagayyür, bir şeyin mahiyetinin, tabiatının ve niteliğinin değişmesi veya dönüşmesi, kimyasal değişme; bir şeyin üzerinden bir sene geçmesi; bir yerden düşmek; iki şey arasına engel koymak; bir şeyin imkânsız olması gibi anlamlara gelir.²⁰² İstihâle kelimesinin kökü olan حَال/حَوْلٌ fiilinin bu anlamlarına bakıldığında, esas itibariyle değişme ve dönüşüm,

¹⁹⁹ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 569-586.

²⁰⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 1: 202.

²⁰¹ Şimşek, "İslam Hukuku Açısından Karışımlarda İstihlâk (Yoğaltım)", 1.

²⁰² Cevherî, *es-Sihâh*, 4: 1279; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 3: 399.

bir halden başka bir hâle geçme çevresinde birleştikleri müşahede edilir.²⁰³

İstihâlenin ıstılah anlamı da sözlük anlamıyla temelde irtibatlıdır. İstihâlenin terim anlamı ile alakalı olarak, bir maddenin aslının ve özelliğinin değişmesi,²⁰⁴ bir nesnenin örfen önceki nesneden farklı olarak bir mahiyetten başka bir mahiyete geçişi,²⁰⁵ sıvı bir maddenin soğuk iken sıcak olması gibi görünüşte aynı olmakla birlikte bir maddenin keyfiyetinin değişmesi,²⁰⁶ bir şeyin vasıf ve tabiatının başka bir vasıf ve tabiata dönüşmesi,²⁰⁷ zâtı pis olan bir nesnenin değişime uğrayarak başka bir hal alması,²⁰⁸ necis bir aynın bütün vasıflarının zail olması ile onun yerini başka vasıfların alması ve bunun neticesinde adının da değişikliğe uğraması,²⁰⁹ mefhumunun bazı cüzlerinin veya tamamının yok olması ile bir maddenin mahiyetinin değişime uğraması²¹⁰ gibi değişik tanımlar yapılmıştır.²¹¹

Lafız olarak birbirinden farklı iseler de, temelde aynı anlam etrafında dönen istihâle ile ilgili tüm bu tanımlarda, istihâle geçiren nesnedeki değişikliğin yerini belirtmek üzere, nitelik, hususiyet ve vasıf yerine, asıl, ayn, zat, hakikat, tabiat, keyfiyet, hilkat, yapı ve cevher gibi lafızların kullanılması dikkat çekicidir. Buradan anlıyoruz ki, bir nesnenin sadece niteliğindeki değişiklik ile istihâle gerçekleşmiş olmamaktadır. Nitekim İbn Âbidîn, istihâle ile alakalı bazı örnekler verdikten sonra “Bütün bunlar, mahiyetin başka bir mahiyete dönüşümüdür; yoksa yalnız

²⁰³ Çayıroğlu, *Helâl Gıda*, 210.

²⁰⁴ Muhammed Revvas Kal’acı, Hamid Sadık Ka’nibî, *Mu’cemu lügâti’l-fukahâ*, 2. Baskı (Beyrut: Dâru’n-nefâis, 1975), 59.

²⁰⁵ Hüseyin Mer’î, *el-Kâmusu’l-fihî* (Beyrut: Dâru’l-müctebâ, 1996), 18.

²⁰⁶ Mehmet Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı (İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2010), 263.

²⁰⁷ el-Hatib, *el-İstihâle*, 190.

²⁰⁸ İbn Âbidîn, *Reddu’l-muhtâr*, 1: 569-586.

²⁰⁹ Hattab, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman el-Mağribî, *Mevâhibu’l-celil* (Riyâd: Dâru âlemi’l-kütüb, 2003), 1: 97.

²¹⁰ Mehmed Zihni Efendi, *Nimet-i İslam*, 3. Baskı (İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım, 2010), 1: 221.

²¹¹ Çayıroğlu, *Helâl Gıda*, 210.

niteliğin başkalaşımı değildir.” diyerek bu noktaya dikkat çekmiştir.²¹² Netice itibariyle istihâle için şöyle bir tarif getirebiliriz: İstihâle, temel unsurları değişen bir maddenin aynunun, öncekinden farklı bir isim, vasıf ve özelliklere sahip olan başka bir ayn’a dönüşmesidir.²¹³

Fukahanın bu kelimedenden kastettiği anlam sözlük anlamıyla ilişkilidir. Ancak biz burada istihâle dediğimiz zaman bir şeyin mahiyetinin, tabiatının ve niteliğinin değişmesi veya dönüşmesini (kimyasal değişme) kastetmekteyiz.²¹⁴

2.3. İSTİHÂLENİN KISIMLARI

İstihâle ile ilgili tariflere, klasik kaynaklarda verilen örneklere ve muasır araştırmacıların beyanlarına baktığımızda, bu kavramın fiziksel ve kimyasal olmak üzere iki türlü değişim ile meydana geldiği görülmektedir.²¹⁵ Konunun iyice anlaşılması için her iki kısmı incelemekte yarar vardır.

2.3.1. Kimyasal Dönüşümlü İstihâle

Kimyasal dönüşümlü istihâle, bir molekülü elementlere /unsurlara veya kimyasal köklere ayırma işlemidir. Bu işlemden sonra ortaya çıkan yeni madde, vasıf olarak da öncekinden farklı olmalıdır ki hedeflenen dönüşüm gerçekleşmiş olsun. İstihâle genellikle kimyasal dönüşüm sonucu meydana gelir. Ancak her kimyasal dönüşüm, ulaşmayı murad ettiğimiz dönüşümü meydana getirmez.²¹⁶ Böyle bir istihâlenin tahakkuku için iki şart vardır:

- a. Necis nesne element veya kimyasal köklere ayrılmalıdır.
- b. Meydana gelen maddeler öncekinden vasıf olarak tamamen farklı olmalıdır.

²¹² İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 587.

²¹³ Çayıroğlu, *Helal Gıda*, 211.

²¹⁴ *el-Mevsûatü'l-fıkhîyye el-kuveytiyye*, 2. Baskı (Kuveyt: Dârus-selâsil, 2007), 3: 213; ayrıca Bk. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 263.

²¹⁵ Çeker, *İstihâle*, 18.

²¹⁶ Çeker, *İstihâle*, 18.

Kimyasal dönüşümlü istihâlenin en belirgin şekli toprakta gerçekleştirilmektedir. Toprağa düşen veya gömülen organik madde necis bile olsa toprak tarafından parçalara ayrılarak sonuçta yeni gıda maddelerine dönüşür ki bunların hepsi temiz kabul edilir. Toprak organik maddeyi inorganik maddeye çevirir. İşte bu çevirme, bizim istihâle dediğimiz olaydır.²¹⁷

2.3.2. Fiziksel Dönüşümlü İstihâle

Bir maddenin mahiyet itibarı ile değil de zahiren değişikliğe uğramasıdır. Sütün kandan dönüşümü bunun örneğidir. Nitekim damarlarda akan necis kan, memelerde temiz ve helal olan süte dönüşmektedir. Burada ki fiziksel değişim, o maddeden necislik özelliğini gidermekte ve o maddeyi tayyib hale dönüştürmektedir.

Buharlaştırma da fiziksel dönüşüm için örnek olarak verilebilir. Bu minvalden olmak üzere temiz olamayan bir sıvı buhar haline getirilse ve sonra damıtma yöntemi uygulansa fiziksel dönüşüm gerçekleştiğinden damıtma olan o sıvı dini temizlik açısından temiz ve helal hale gelmiş olur ve sağlık açısından herhangi bir zararı yoksa kullanılabilir.²¹⁸ Dolayısıyla içine necis maddenin düştüğü su, arındırılıp kullanılabilir.

İstihâleyi bu iki ayırımın yanı sıra şu şekillerde de değerlendirmek mümkündür:

- a) Islah, tağyir ve tebdil yönünde insan eli ile gerçekleşen istihâle (necis deriyi tabaklama gibi).
- b) Kendiliğinden gerçekleşen istihâle (kendiliğinden sirkeye dönüşen içki örneğinde olduğu gibi).
- c) Bozulma yönünde istihâle (pisliğe dönüşen yiyecek gibi).
- d) Sıvı şeklinde gerçekleşen istihâle (süte dönüşen kan gibi).
- e) Katı şeklinde gerçekleşen istihâle (canlı bir varlığa dönen meni gibi).

²¹⁷ Çeker, *İstihâle*, 20.

²¹⁸ Çeker, *İstihâle*, 21.

Şunu belirtmek gerekir ki bu ayırım daima mezkûr şekli ile olmayabilir. Çünkü bazen bu gibi durumlarda bir iç içelik söz konusu olabilmektedir. Yani insan müdahalesi ile gerçekleşen istihâlede ıslah da olabilir ifsat da. Bazen istihâle taşıyıcıyla gerçekleşirken ifsat yönünde dönüşüm gerçekleşebilir; tam tersi durum da söz konusu olabilir.²¹⁹

2.4. İSTİHÂLENİN HÜKMÜ

Hanefî ve Malikî mezhepleri ile Ahmed b. Hanbelî'den (ö. 245/855) gelen bir rivayet göre, necisu'l-ayn (özü itibarı ile necis) olan bir nesnede istihâle gerçekleşmişse o nesne helal hale gelir.²²⁰ Buna örnek olarak necis olan bir şeyin yakıldıktan sonra oluşan külü verilebilir. Bu madde yanma neticesinde değişime uğradığı için onun külü necis değildir. Keza tuz haline tahavvül eden eşek, domuz vb. necis hayvanların bu dönüşümleri ile kuyuya düşüp çamura dönüşen necis nesne, necis kabul edilmez. Aynı şekilde ister kendi kendine isterse müdahale ile yani harici bir sebeple sirkeye dönüşen şarapta necis sayılmaz.²²¹

Şafiî ve Hanbelî (mezhebin zahir görüşü) mezheplerine göre ise, necis olan bir şey istihâle yoluyla helal hale gelmez. Bu görüşe göre tuz gölüne düşen köpek, domuz gibi necis varlıklar istihâle yoluyla temiz olmazlar. Özü itibarı ile necis olan bir şeyin külü, dumanı, buharı (bir yerde birikmesi ve su damlaları halini alması durumunda) da kendisi hükmündedir. Ancak üzümden üretilen şarap, bir müdahale olmaksızın kendi kendine sirkeye dönüşürse temiz olur. Zira necasetin illeti olan iskâr/sarhoşluk, sirkeye dönüşüm ile zâil olmuştur.²²²

²¹⁹ el-Hatip, *el-İstihâle*, 185.

²²⁰ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, 1: 369; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 3: 23; İbn Rüşd, Ebû'l Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, 4. Baskı (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2010), 1: 154-158.

²²¹ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 569; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1: 165.

²²² Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1: 134; *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, 10: 278-279.

Bizce tercihe değer olan görüş, Hanefî ve Malikî mezheplerinin belirttikleri görüştür. Bunun nedeni ise, hem hadis kaynaklarında dönüşümün helalliğini teyit eder mahiyette örnekler yer verilmesi deri dabaklanması gibi²²³ hem de aklen istihâlenin helalliği sağlayıcı bir etken olarak değerlendirilmesi ve onun bu konuda çözüm sağlayan bir formül olarak dikkate alınması gerektiğini düşünmemizdir.

2.5. İSTİHÂLENİN GERÇEKLEŞTİĞİ ŞEKİLLER

Klasik fıkıh kitaplarında konuyla alakalı olarak zikredilen örneklerden bazıları şunlardır: Şaraptan sirke elde etme, tuz gölüne düşen domuz veya eşek, gübrenin yanarak küle dönüşmesi, pis bir madde ile beslenen hayvanın etinin, temiz olan yemle beslenmesi neticesinde helal olması, kandan miskin oluşumu. Aşağıda bu örnekler, kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır.

2.5.1. Şaraptan Sirke Elde Etme

İçkiden elde edilen sirke, içkilerin içindeki etil alkolün, sirke bakterileri tarafından havadaki oksijen yardımıyla asetik asite dönüştürülmesiyle meydana gelir. Böylece etil alkolün sarhoş edici özellikleri giderilerek, içki faydalı ve besleyici bir gıda maddesine dönüşür. İçkide ne kadar etil alkol varsa, elde edilen sirke de hemen hemen aynı miktarda asetik asit oluşur. Bununla birlikte sirke de az da olsa etil alkol kalır. Asetik asit bakterileri, % 10 ile % 14 arası alkol ihtiva eden içkilerde kolayca çalışabilirler. Bu oranın üzerinde etil alkol ihtiva eden içkilerde sirkeleşme tam olarak gerçekleşmeyeceği gibi, alkol miktarının düşük olduğu içkilerde de aşırı oksidasyon olacağından, üretilen asetik asit, bakteriler tarafından karbondioksit ve suya dönüştürülür. Sirkeleşmenin oluşabilmesi ve arzulanılan kıvamda meydana gelebilmesi için ortamda bol oksijen bulunmalı ve hava sıcaklığı da, yaklaşık olarak 15 derecenin üzerinde olmalıdır.²²⁴

²²³ Müslim "Hayız", 366.

²²⁴ Âdem Elgün, "Şarabın Sirkeye Dönüşümü", 1. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi (Afyon: 2011), 50-58.

Şarabın içine bir şey katılmadan sirkeye tahavvülü durumunda helal hale geleceği ittifakla kabul edilen hususlardandır ve bu, istihâlenin gerçekleştiğinin en çok kabul edildiği örnektir. Nitekim İbn Rüşd, müçtehitlerin konuyla alakalı icmanın var olduğunu şu sözleriyle dile getirmiştir: “Müçtehitler, içkinin kendiliğinden sirkeye dönüşmesi halinde tüketilmesinin helal olacağı konusunda icma etmişlerdir.”²²⁵ Ancak asıl ihtilaf, dışarıdan bir madde katılmak suretiyle şarabın sirkeye dönüştürülmesi meselesinde yoğunlaşmaktadır. Bu açıdan biz burada dışarıdan bir müdahale ile sirkeye çevrilen şarabın hükmü üzerinde duracağız.

Şarabın, insan müdahalesiyle sirkeye dönüştürülmesini ve şaraptan elde edilen bu sirkeyi kullanmayı, başta Hanefî mezhebi uleması olmak üzere, Malikîler, Evzâî (ö. 157/774) ve bir rivayete göre Ahmed b. Hanbelî caiz görürlerken; Şafîî ve Zâhirî mezhepleriyle, meşhur olan görüşe göre Hanbelî mezhebi caiz görmemiştir.²²⁶

Hanefîler, “Şarap sirkeye dönüşünce farklı bir mahiyet kazanmış olur, şarapla ilgisi kalmaz.” diyerek bu görüşlerine “Herhangi bir deri tabaklandığında temiz olur. Sirke durumuna gelen hamrın helal olması gibi.”²²⁷ hadisini delil olarak göstermişlerdir. Bunun insanın müdahalesi ile olması veya kendiliğinden oluşması arasında herhangi bir fark yoktur. Zaten buna delalet edecek herhangi bir rivayet veya karine de mevcut değildir. Dolayısıyla içkiyi sirkeye çevirme işlemi, onun içki olma vasfını ortadan kaldırmaktadır ve onun sirke durumuna geldikten sonra içilmesinde artık bir sakınca görülmemiştir.²²⁸ Hanefîler, şaraptan elde

²²⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1: 475.

²²⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 1: 294; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 1: 150; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1: 135; Kurtubî, Ebû Abdullah, Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 2. Baskı (Kâhire: Dâru'l-hadis, 1996), 6: 274.

²²⁷ Dârekutnî, Ali b. Ömer, *es-Sünen*, thk. Seyyid Abdullah Haşim, 2. Baskı (Beyrut: Alemü'l-kutub, 2000). 1: 49.

²²⁸ Kâsânî, *Bedâ'î u's-sanâ'î*, 6: 454-455; Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 22-23; Merğînânî, Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-erkâm, ts.), 4: 401.

edilen sirkeyi helal görmeyenlerin delil olarak gösterdikleri Ebû Talha'dan (ra) rivayet edilen "içkiyi sirkeye dönüştürüp faydalanalım mı" sorusu üzerine Peygamberimiz (sav) 'hayır' cevabını verdi" hadisini, Hz. Peygamber'in (sav) içkinin haram oluşunun henüz yeterince anlaşılammış olduğu bir toplumda, eski alışkanlıkları tamamen ortadan kaldırmak için sıkı tedbirlere ihtiyaç duyduğu, ancak sonraki dönemlerde şarabın helal zannedilmesi gibi bir durumun söz konusu olmadığı, dolayısıyla böyle bir tedbire gerek kalmadığı şeklinde tevil etmişlerdir.²²⁹

Yine Ebû Hanife, şarabın sirkeye dönüşmesini acılıktan ekşiliğe doğru bir değişme göstermesiyle anlaşılacağını belirtmiş, çok az bir acılık kalmışsa yenilmesinin helal olmayacağını söylemiştir. Ona göre sirkenin şaraba dönüşmesi, ancak ondaki sirke özelliğinin tamamlanmasından sonra olur. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise, şaraptaki çok az ekşilik bile onun sirkeye dönüşmesi için yeterlidir.²³⁰

Hanefilere göre bir yemeğin içine şarap dökülür, sonra da içine sirke akıtılması ile ekşilikte sirke gibi olursa o yemeğin yenmesi caizdir. İçine sirke akıtılarak sirkeye dönüşen her şeyin hükmü buna göre verilmiştir. Şarapla yoğrulan hamurun da yıkamakla temizlenmeyeceği ancak sirke dökülerek yeniden karıştırıldığında renk, koku ve tat olarak içkinin eseri kalmazsa hamurun temizleneceği belirtilmiştir.²³¹

Konuyla alakalı İmam Malik'ten üç görüş aktarılmıştır. Birinci görüşün dayanağı şudur: Şarabı sirkeye çevirmek tasvip edilmeyen bir şey olsa da, böyle bir durumda bu işlemden sonra şaraptan dönüşen bu sirke temiz olur. İkinci görüşe göre, şarabı sirkeye çevirmek haram olduğu gibi, sirke de temiz değildir. Üçüncü görüşe göre ise, şarabın sirkeleştirilmesi caiz olduğu gibi, şaraptan elde edilen sirke de temiz ve helaldir. Bu üç rivayet

²²⁹ Kâsânî, *Bedâ'î u's-sanâ'î*, 6: 454-455; Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 24.

²³⁰ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 8: 404.

²³¹ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 554-555.

arasında ilkinin daha sahih olduğu ifade edilmiştir.²³² Yani İmam Malik, içkinin insan müdahalesi ile sirkeleştirilmesini caiz görmediği hâlde, sonuçta ortaya çıkan sirkenin helal olacağı görüşünü benimsemiştir.²³³ Malikî mezhebine mensup İbn Rüşd ise her bir nesne için farklı hükümler bulunduğunu, içki ve sirkenin birbirinden farklı maddeler olduklarını, içkinin haram, sirkenin ise helal olduğu hususunda icmanın var olduğunu ifade ettikten sonra şöyle bir çıkarımda bulunmuştur: “Hamr yani içki, hangi yolla olursa olsun ve ne şekilde bulunursa bulunsun, sirkeye dönüştükten sonra onun da helal olması gerekir.”²³⁴

İmam Şafî’ye (ö. 204/820) göre ise, şaraptan, sirke yapmak caiz değildir.²³⁵ Şâfiîler ve Hanbelîler, dışarıdan müdahale edilmek suretiyle sirkeye dönüştürülen şarabı haram saymışlar ve Resulüallah (sav)’ın içkiyi haram kılan ayet indikten sonra bir yetime mülkiyetindeki şarabı sirke yapmak isteyen sahabeye izin vermediğini bildiren hadisi²³⁶ buna delil göstermişlerdir.²³⁷

Öte yandan Şâfiîler ve Hanbelîler de, herhangi bir müdahale söz konusu olmadan sirkeye dönüşen şarabın yeni bir maddeye dönüştüğünü belirterek bu konuda Hanefîlerle hemfikir olduklarını göstermişlerdir.²³⁸

İmam Şafî’ye göre içine bir madde atmak suretiyle sirke haline dönüştürülen şarap ebediyen temizlenmez. Çünkü şarabın içine atılan madde necis olacağından, şarap sirkeleştikten sonra, sirkeyi de necis yapar.²³⁹

Bir yerden başka bir yere nakledilmekle sirkeleşen şarabın hükmü hakkında Şâfiîlerden iki görüş rivayet edilmiştir. Bir görüşe göre böyle bir sirke temiz olur. Çünkü onun sarhoşluk vasfı

²³² Karâfi, *ez-Zahîre*, 4: 118-119.

²³³ Çayıroğlu, *Helal Gıda*, 219.

²³⁴ Çayıroğlu, *Helal Gıda*, 219.

²³⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1: 476.

²³⁶ Tirmizî, “Buyû”, 37.

²³⁷ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1: 130.

²³⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 1: 66; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1: 131.

²³⁹ Remlî, *Nihâyetu'l-muhtâc*, 1: 152.

gitmiştir. Ancak diğer bir görüşe göre bu sirke de temiz ve helal olmaz. Çünkü böyle bir yöntem, helal olan bir şeyi vaktinden önce elde etmeye yöneldiği için mahzurludur. Şarap şişesinin kapağını açarak onun havayla temasını sağlama ve böylece sirkeye dönüşmesini hızlandırma da onu bir yerden başka bir yere intikal ettirme gibidir.²⁴⁰

İbn Kayyim şöyle demiştir: “İçkinin istihâle ile temiz olması kıyasa muvafık olanıdır. Dolayısıyla burada nazar-ı itibara alınan şey, necislik vasfının giderilmesi ile necisliği sağlayan gerekçe ortadan kalkıyor olmasıdır ki bu da şeriatın temel prensiplerindedir. Buna binaen aynı olgunun diğer necis maddelere de sirayet ettirilebileceği yaklaşımı kayda değerdir. Dolayısıyla bir şeyin ismi ve vasfı giderildikten sonra necis olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.”²⁴¹

Günümüzde yapılan kimyevî tahliller sonucunda şarabın sirkeye dönüşümünün tamamen biyokimyasal bir fermantasyon²⁴² olayı olduğu ve bu olayda, tuzun hiçbir etkisinin olmadığı, dolayısıyla tuzun şarabı hiçbir zaman sirke haline getirmeyeceği belirtilmiştir.²⁴³ Buradan hareketle “Böyle bir durumda hamrın, sirkeye istihâlesi net değildir.” demek mümkündür.

2.5.2. Tuz Gölüne Düşen Domuz veya Eşek

Daha öncede ifade ettiğimiz üzere necis bir maddenin niteliği/mahiyeti değişime uğrarsa o madde temiz hale gelir. Örneğin; domuz veya eşek bir tuzlaya düşerek tuza dönüşse necis olmaktan çıkar ve tâhir hale gelir.

Bu hayvanlardan tuzlaya düşüp ölen bir hayvan zamanla tuzun etkisiyle çürüyüp tuz haline gelmiş olsalar, Ebû Hanife ile

²⁴⁰ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 2. Baskı (Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2011), 3: 462-463.

²⁴¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkı'în*, 3: 335.

²⁴² Fermantasyon: Bir maddenin bakteriler, mantarlar ve diğer mikroorganizmalar aracılığıyla, genellikle ısı vererek ve köpürerek kimyasal olarak çürütmesi olayıdır.

²⁴³ Özkan, *Hanefti Mezhebinde Helal Gıda Kriterleri*, 70.

İmam Muhammed'e göre hem bulunduğu yerin tuzu, hem onların kendisi temiz olur. Ancak Ebû Yusuf'a göre bu nesnelere temiz hale gelmez.²⁴⁴ Bu konuda farklı iki içtihadın oluşu, o zamanda kimyasal tahlillerin yoksunluğundan kaynaklanmakla birlikte, yukarıda değinilen görüşün aksine, günümüzde tuz gölüne düşen bir hayvanın tuz haline gelemeceği ifade edilmiştir.²⁴⁵

Sağlık açısından sakıncaları giderildiği takdirde domuz etinin yenilebileceğini savunan Milaslı İsmail Hakkı, Ebû Yusuf'tan nakledilen bir rivayete dayanarak tabaklanan domuz derisinin imalatında kullanılabileceğini ileri sürmüştür. Milaslı'nın şu ifadeleri manidardır: "Biz İmam Ebû Yusuf'tan daha mı takvalı olacağız? Herhalde Hanefî mezhebinin en büyük imamlarından olan İmam Ebû Yusuf'un fetvası ile âmîl olmak, bazı meselelerde tercih edilmeyebilir. Fakat bu günahı irtikap etmek anlamına gelmez."²⁴⁶ Milaslı'nın bu cümleleri, kendi bağlamından koparılmış fikhî ifadelerin, fikhın genel amaçları ve mantalitesine aykırı bir argüman haline sokulabileceğinin ilginç bir örneğini oluşturmaktadır.²⁴⁷

Son zamanlarda dile getirilen bir husus da şarabın sirkeye dönüşmesi örneği ile domuzun istihâleye uğraması arasında benzerliklerin var olduğudur. Ancak bize göre bu iki durum birbirinden tamamen farklıdır. Şöyle ki: İçki, hakikati yönüyle temiz ve helal olan meyvelere, arızî bir durum olan sarhoşluğun oluşmasıyla haram hale gelmekte, bu arızî nitelik bertaraf edilince da helal olan aslına avdet etmektedir. Yani içki olma özelliği yok olmaktadır. Burada "Mani ortadan kalktığında, men edilen geri

²⁴⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 1: 45; Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-sanâ'î*, 1: 443; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 586; Celal Yıldırım, *Kaynaklarıyla İslam Fıkhı*, 3. Baskı (Ankara: Uysal Kitabevi), 130.

²⁴⁵ Adnan Memduhoğlu, "VI. İslâm Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve İslam Fıkhı Açısından Helal Gıda Sempozyumu" *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 13 (Ağustos 2009): 532-538.

²⁴⁶ Okur, "İslam Hukuku Açısından Helal ve Haram Olan Gıdalar ve Bazı Güncel Meseleler", 8.

²⁴⁷ Okur, "İslam Hukuku Açısından Helal ve Haram Olan Gıdalar ve Bazı Güncel Meseleler", 7.

döner” kaide-i külliyesi devreye girer. Ayrıca şarapta haramlık illetinin (yani haram olmaya sebep olan gerekçenin) iskâr olduğu göreceli değildir. Bu yüzden de ortaya konulabilir bir sebeptir. Hâlbuki domuz meselesinde durum tamamen farklıdır. Çünkü domuz, özü itibariyle pis (aynı necis) kabul edilmektedir. Ayrıca domuzun haramlığının illeti de yoktur; yani haram kılınma gerekçesi nass tarafından tayin edilmediği gibi akıl yoluyla da bilinemez. Ayet sadece sonucu söylemiş ve pis (rics) olduğunu bildirmiştir.²⁴⁸ Dolayısıyla domuzun istihâle veya istihlâk yoluyla helal hale geleceğini söylemek, şarabın sirkeye dönüşmesi örneğinden farklı olarak imkânsızdır.²⁴⁹

2.5.3. Gübrenin Yanarak Küle Dönüşmesi

İmam Muhammed’e göre tezek vb. necis sayılan şeyler ateşe atılıp yakılarak kül haline gelirse, temizlenmiş sayılır.²⁵⁰ Bunun yanı sıra Hanefiler ateşte yanan her şeyin temizlenmiş olmayacağı, ancak ateşle istihâleyle uğrayan yahut necasetten eser kalmayan maddelerin temiz olacağını belirtmişlerdir.²⁵¹ Ayrıca Hanefiler, boğazlanan hayvan kellesi ateşe tutulduğu takdirde üzerinde bulunan kan yanarak yok oluyorsa, kellenin temiz sayılacağı gibi, içine necaset karışmış bir çamurdan imal edilen küp, testi, çanak ve benzeri toprak kapların, pişirilince temiz kabul edileceğini belirtmişlerdir.²⁵²

2.5.4. Habisle Beslenen Hayvanın Etinin, Temiz Olan Yemle Beslenmesi Neticesinde Helal Olması

Haram olan bir yemle veya haram olan bir katkı maddesiyle beslenen bir hayvanın eti helal midir? Hayvanların beslenmesinde ve onlara yedirilecek yemlerde hangi hususlara dikkat

²⁴⁸ el-En’âm 6/145.

²⁴⁹ Şimşek, “İslam Hukuku Açısından Karışımlarda İstihlâk (Yoğaltım)”, s. 11.

²⁵⁰ İbn Âbidîn, *Reddu’l-muhtâr*, 1: 571.

²⁵¹ İbn Âbidîn, *Reddu’l-muhtâr*, 1: 530.

²⁵² İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râ’ik*, 1: 395; Özkan, *Hanefî Mezhebinde Helal Gıda Kriterleri*, 72.

etmek gerekir? Böyle bir hayvanın kesilmeden önce belli bir süre bekletilmesi gerekir mi? Bütün bu soruların cevaplandırılması, helal gıda konusunda önem arz eden meselelerdendir. Yırtıcı hayvanların ve kuşların etinin haram addedilmesi, yedikleri habis gıdaların, onların etlerine ve salyalarına sirayet ediyor olması kanaatine dayanır.²⁵³ Günümüz araştırmalarında yapılan laboratuvar bulguları da böyle bir geçişin varlığını destekler mahiyettedir. Dolayısıyla dinen eti helal kabul edilen hayvanın beslenmesi ve yenmeleri de temiz gıdaları tüketmeleri mefkûresine dayanır.²⁵⁴

Eti helal olan bir hayvanda necasetle beslenme alışkanlığı meydana gelirse (cellâle)²⁵⁵, bedeninin bundan arınması için mezheplerde süre ile alakalı farklı görüşler olsa da genel kanaat şu şekildedir: Pislikle beslenen hayvan tavuk ise 3 gün, koyunsa 7 gün, sığır veya deve cinsinden ise 10 gün hapsedilir. Böylece karantinaya alınan hayvanın temiz yiyeceklerle beslenmesi sağlanırsa onun eti temiz hale gelir.²⁵⁶ Ancak böyle bir hayvan etinin temizlenmesi için gerekli olan müddet geçmeden kesilse bile etini yemek haram değildir. Ancak mekruhtur denebilir. Çünkü böyle bir hayvanın etinin yenmesine kesin bir dille haram demek için elimizde katî bir delilin olması gerekir. Buna rağmen eldeki mevcut rivayetlerde özellikle de ayet ve hadislerde böyle bir delil mevcut değildir.²⁵⁷

Yasin b. Nasır el-Hatip, cellâle ile ilgili olarak şöyle demektedir: “Ebû Musa bu tür hayvanın necisle beslense bile helal olduğunu belirtmiştir. Nitekim rivayete göre İbn Ömer böyle bir hayvanı yemek istediğinde onu üç gün gözetim altında tutar; sonra da onu yerdi. Ancak Ebû Muhammed buna şöyle bir itiraz ge-

²⁵³ Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i'*, 10: 138.

²⁵⁴ Çeker, *İstihâle*, 19.

²⁵⁵ Cellâle: Pislik yiyen tavuk, koyun, sığır gibi hayvanlara verilen isimdir. Bk. Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 69.

²⁵⁶ Döndüren, *Gıda Katkı Maddeleri ve İstihlak*, 119.

²⁵⁷ Döndüren, *Gıda Katkı Maddeleri ve İstihlak*, 1: 116-117.

tirir: Bu tarz bir yöntem gerekmez. Çünkü bu gözetim, hayvanın karnında bulunan şeylerden dolayı ise bilindiği gibi karındaki mevcut maddeler dışı olduğundan necistir; dolayısıyla haramdır. Şayet gözetim altına alma hayvanın karnındaki maddelerin istihâle ile temizlendiği esasına dayanıyorsa, bu dönüşüm bırakın üç günü üç ay bile olsa gerçekleşmez. Çünkü bu maddeler artık ete dönüşmüştür. Dolayısıyla eğer gerekçe buysa necis yerlerde yetişen ağaçların meyveleri de haram olurdu. Netice olarak o, böyle bir hayvanın etinin helal olmadığını savunmaktadır. Ancak biz cevaben deriz ki: Böyle bir kıyaslama yanlıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi necis madde değişim ve dönüşüme uğrarsa kendisini haram kılan isim ve özellikleri yok olacağından temiz hale gelir. Aynı durum burada da mevcuttur. Dolayısıyla cellâle denen hayvanı yemek haramdır diyemeyiz.”²⁵⁸

Öte taraftan bu hayvan yemlerinin de imal aşamasında kimyasal değişim (istihâle/tahavvül) geçirip geçirmediklerinin incelenmesi ve bunlarla beslenen hayvanlarda bu tür yiyeceklerin ne gibi bünye değişikliklerine neden olduğunun alenen belirtilmesi gerekmektedir. Böylece, hayvanın kesimden önce ne kadar süre karantinada tutulursa temiz sayılacağı ortaya konulmalıdır.²⁵⁹

İbn Hazm, *el-Muhalla* adlı eserinde istihâle ve istihlâkin gerçekleştiği örneklerden bazılarını topluca şöyle sıralamaktadır: “İçkiye dönüşen meyve suyu, sirkeye dönüşen şarap, domuz eti yiyen tavuk vb. kümes hayvanlarının etleri, domuzun sütünü emen oğlağın eti, bekle dönüşen su, pisliğe dönüşen yiyecek maddesi, yeri yağlamak için zifte katılan pislikler, suya düşen bir damla içki veya tam tersi durum.”²⁶⁰

Netice itibariyle habîs bir besinle beslenen hayvanın etini yemek, sütünden faydalanmak veya onu binit olarak kullanmakta yukarıda verdiğimiz bilgiler ışığında bir beis yoktur. Bu tür

²⁵⁸ el-Hatip, *el-İstihâletu*, 191.

²⁵⁹ Döndüren, *Gıda Katkı Maddeleri ve İstihlak*, 1: 117.

²⁶⁰ Konunun teferruatı ve mezheplerin delilleri için Bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 1: 142-161.

hayvanları telef etmektense belirlenen sürede karantinaya alıp tezkıeyı sağlamak daha makuldür.

2.5.5. Kandan Miskın Oluşumu

Misk ve içinde bulunduğu keseler temizdir; kullanımı helaldir. Çünkü burada istihâle meydana gelmiştir. Dolayısıyla bunun hayvanın kanı veya teri olduğunu, değişim olsa bile kullanımında kerahetin bulunduğunu söylemek makâsıdu's-şeriâ'ya ters düşmektedir.²⁶¹ Ancak Mehmet Aköz, burada bir istihâlenin var olmadığını, dolayısıyla bir dönüşümden bahsedilemeyeceğini, belki bir sentezlenmenin varlığının söz konusu olabileceğini söylemiştir. O şöyle der: "İslam hukuku kaynaklarında istihale (kimyasal dönüşüm) kavramı anlatılırken misk ahusu kanının miske dönüşmesi misal olarak getirilir. Aslında burada bir dönüşüm yoktur. Çünkü kan tek bir madde değil, bir maddeler bütünüdür. Dolayısıyla başka bir maddeye dönüşemez. Kanın içindeki mikro besinler ve moleküller kullanılarak bir yeni madde sentezlenir. Nasıl kan içerisindeki bazı moleküller kullanılarak süt sentezlenmekteyse, diğer bazı moleküller kullanılarak da misk sentezlenmektedir. Tıpkı çimento, demir, tuğla vb. malzemeler kullanılarak bir bina yapıldığı gibi. İslam hukukunda bu örnek verilirken aslında gerçekleşen kimyasal olaylar düşünülmemiş olabilir. Kast edilen belki de "özelliğin değişmesi" olabilir. Kan, pis (necis) kabul edilirken, bundan misk-i amber gibi güzel ve temiz bir madde çıkmaktadır. Yani özellik tamamen değişmektedir."²⁶²

Aköz'ün bu görüşünü, gerekli incelemeler, laboratuvar tahlilleri yapıldıktan sonra almak en mutedil yoldur diye düşünürüz.

²⁶¹ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 404.

²⁶² Mehmet Aköz, "Kandan Miskın Oluşumu", *1.Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi Gıda Katkı Maddeleri: Sorunlar ve Çözüm Önerileri Kongre Kitabı* (Ankara: 2011), 48.

2.6. FIKIH KAYNAKLARINDA İSTİHÂLE NEVİLERİ

Fıkıh kitaplarında istihâle ile alakalı bazı örnekler mevcuttur. Bunları şu sıralamaya tabi tutabiliriz:

2.6.1. Haramı Helal Hale Getiren, Necis Maddeyi Temiz Maddeye Dönüştüren İstihâle

Buğdayın içine şarap dökülecek olsa ve buğdayın tabiatında bir şişkinlik yoksa bu buğday defa yıkanmakla temizlenmiş olur. Ancak her seferinde ıslaklığının giderilmesi lazımdır.²⁶³

Un, içine içki katılarak hamur haline getirilse yıkamakla temizlenmiş hale gelmez. Ancak bu durumda hamurun içine sirke dökülüp yeniden karıştırılır ve renk, koku ve tat olarak içkinin eseri kalmazsa hamur temizlenmiş olur.²⁶⁴

Daha önce de dediğimiz üzere domuz veya eşek, tuz gölüne düşmüş ve orada tuz haline gelmiş olsalar, Ebû Hanife ve İmam Muhammed'e göre temiz olurlar. Ancak Ebû Yusuf'a göre bu durumda o hayvan temiz olmaz.²⁶⁵

Yine yukarıda da ifade ettiğimiz gibi misk ceylanının kanı miske dönüşse bu kan dönüşüm neticesinde temizlenmiş olur.²⁶⁶

Kuzu veya oğlak; eşek sütü, domuz sütü veya necis bir sıvı ya da şarap içerse o kuzunun veya oğlağın eti haram olmaz. Çünkü o necis sıvı içilmekle istihâleye uğramış ve istihlâk yolu ile yok olmuştur.²⁶⁷

2.6.2. Necis Maddeyi Temiz, Haramı Helal Yapmayan İstihâle

Necis olan bir maddenin hal değişikliği olmaksızın, fiziksel değişikliklerle temiz hale gelmeyeceği ileri sürülmüş; şaraba düşen bir farenin şişip dağılmaya yüz tuttuktan sonra çıkarılması

²⁶³ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 595; el-Fetâvâ'l-Hindiyye, 3: 47.

²⁶⁴ Serahsî, *el-Mubsût*, 24: 18.

²⁶⁵ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 586.

²⁶⁶ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 586.

²⁶⁷ Zeylaî, Osman b. Ali, *Tebyînü'l-hakâik*, 2. Baskı (Beyrut: Dâru'l-kutubî'l-ilmiyye, 2010), 7: 24.

ile o şarap sirkeye dönüştürüldüğü takdirde de sözü edilen sirkenin yenilmesinin helâl olmayacağı belirtilmiştir.²⁶⁸ Ancak şaraba düşen fare, şişip dağılmadan çıkarılır ve o şarap sirkeye dönüşürse, o sirkeyi yemekte bir sakınca görülmemişse de sirkeye karışan veba ya da bulaşıcı hastalığa sebep olan herhangi bir mikrobun sirkeyle yok olup olmadığının dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir. Zira müçtehit imamlar devrinde kimyevî tahlillerin düşünülmesi imkânsızdı.

İçtihadın bu konudaki temel dayanağı, şarabın sirkeye dönüşmesiyle bütün özelliklerini kaybettiği ve içine düşen fareden ona bulaşan şeylerin de bu nedenle yok olduğudur. O halde içtihadın bu konudaki ana kaidesinin ışığı altında şaraba bulaşan mikrop ve benzeri zararlı şeylerin, sirkeye dönüşmesiyle yok olup olmadığını araştırmak kanaatimizce uygun görülmektedir.

Necis olan sütü peynir yapmakla veya necis olan buğday öğütülmekle veya unundan ekmek yapmakla, necis olan susamdan yağ çıkarılmakla temiz olmayacağı söylenmiş; bunlarda hal değişikliği olmadığı ifade edilmiştir.²⁶⁹ Çünkü bu durumda istihâle gerçekleşmemektedir.²⁷⁰

2.7. İSTİHÂLEYİ GERÇEKLEŞTİREN ETKENLER

Fıkıh kitaplarında istihâleyi gerçekleştiren âmiller arasında şunlar sayılmaktadır:

2.7.1. Yakma ve Yanma

Fıkıh kitaplarında belki de en çok üzerinde durulan istihâle yöntemi yakma veya yanmadır. Hatta bazı kaynaklarda necis nesnelere temizlenme yolları anlatılırken istihâle ismi kullanılmayıp doğrudan doğruya “yakma” başlığı kullanılmıştır.²⁷¹ Ör-

²⁶⁸ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 16: 56.

²⁶⁹ Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *'Uyûnu'l-Mesâil* (Beyrut: 1998, b.y.), 22; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1: 155; Ömer Nasuhî Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, Sad. Ali Fikri Yavuz (İstanbul: Ravza Yayınları, 2004), 69.

²⁷⁰ Özkan, *Haneî Mezhebinde Helal Gıda Kriterleri*, 72.

²⁷¹ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 572; Vehbî Süleyman Gaveci, *el-Kâfi fi'l-fikhi'l-Haneî*, 1. Baskı (Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-âlemîyye, 2013), 1: 207.

nek olarak şöyle denebilir: Necis olan bir şeyi küle dönüşecek şekilde yakmakla istihâle sağlanmış olur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, necis olan bir odunun, tezeğin veya atıkların yakılması neticesinde meydana gelen kül temizdir.²⁷²

2.7.2. Bizâtihi Dönüşüm

İçkinin üzerinden uzun bir müddet geçmesi sebebiyle sirkeye dönüşmesi şeklinde olduğu gibi, bu durumda artık o madde şarap değil sirkedir ve sirke de temizdir. Bu konuda ittifak vardır.²⁷³

2.7.3. Bir Maddenin Başka Bir Maddeye Dönüşmesi

Daha önce de İbn Âbidîn'den naklettiğimiz "Bir hayvanın sabun dolu kaba düşüp ölmesi ve uzun süre içinde kalıp sabuna dönüşmesi" olayını buna örnek gösterebiliriz. Bu durumda artık o hayvan istihâle sonucu sabuna dönüşmüştür.²⁷⁴ Ancak bu hususta günümüz laboratuvar incelemeleri sonucunda tam bir tahvülün/mahiyet değişiminin gerçekleşmediğini söyleyenlerin var olduğunu unutmamak gerekir.

2.7.4. Topraklaşma ve Taş Haline Gelme

Meytenin ölümünü üzerinden uzun bir müddetin geçmesi sonrasında bir şekilde taşlaşması, toprağa dönüşmesi buna örnektir. Bu durumda o madde temiz bir nesneye dönüşmüş olur.

Topraklaşma, organik maddelerin yani bitki ve hayvanların parçalarıyla onlardan meydana gelen atıkların, toprakta bulunan toprak canlıları ve özellikle mikroorganizmaların faaliyetleri neticesinde inorganik maddelere dönüşmesidir. Dönüştürme ancak canlı varlıkların yapabileceği bir faaliyet olduğu için, toprağa atılan maddelerin topraklaşması da, toprakta bulunan bakteri, mantar, solucan, yosun gibi toprak canlıları tarafından gerçekleştirilmektedir. Yani bitkisel ve hayvansal dokular, toprakla

²⁷² İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 571.

²⁷³ *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, 1: 50.

²⁷⁴ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 571; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, 1: 51.

buluştuğu andan itibaren hemen toprak canlılarının hücumuna uğramakta ve kısa zamanda parçalanıp ayrışarak inorganik bileşiklere dönüşmektedir.

2.7.5. Hayatîyet/Canlı Olma

Necis bir maddeden doğan canlıların temiz olacağı ifade edilmiştir. Örneğin meyte necis bir varlıktır. Ancak bunun üzerinde oluşan kurtların temiz olduğu ifade edilmiştir. Aynı şekilde yumurtanın içinde kan necis bir madde olmasına rağmen, bu kandan teşekkül eden yavru temiz olur. Hatta Şâfiiler necisu'l-ayn kabul ettikleri köpeğin ölüp üzerinde oluşan kurtların bile temiz olacağını, çünkü necasetin izale edilmesinde, hayatın açık bir tesirinin var olduğunu beyan etmişlerdir. Anne karnındaki döllenmiş yumurtanın canlı haline gelmesi de sık karşılaşılan misaller arasındadır.²⁷⁵

2.7.6. Mayalama Yoluyla (Fermantasyon)

Yakmanın yanında karşımıza en çok çıkan diğer bir istihâle yolu da mayalanmadır. Mayalanma, fıkıh kitaplarında yoğunlukla "tahammür" ve "tahallül" lafızlarıyla ifade edilmiştir. Tahammür, üzüm suyunun fermantasyon geçirerek şaraba dönüşmesini, tahallül ise şarabın sirkeye dönüşmesini ifade eder.²⁷⁶

Bütün bu saydığımız şekillerde, ilgili madde istihâleye uğrayarak kimi haram bir madde iken helale, kimi ise helalken harama dönüşmüş olur. Dolayısıyla helal yönünde dönüşüm gerçekleşen maddelerin kullanımında dinen herhangi bir sakınca gözükmemektedir.

2.8. İSTİHÂLENİN HÜKMÜNE DÂHİL EDİLMİYEN DURUMLAR

Necis maddedeki her bir değişim hedeflenen istihâleyi gerçekleştirmez. İstihâlenin oluşması için yukarıda zikrettiğimiz şekillerden birinin gerçekleşmesi gerekir. Dolayısıyla necis madde-

²⁷⁵ Çayıroğlu, *Helal Gıda*, 251.

²⁷⁶ Çayıroğlu, *Helal Gıda*, 250.

yi ateşte kızartmak, necis maddeyi parçalamak veya öğütmek, şeklini değiştirmek, hamura tebdil etmek, mekânını değiştirmek istihâle olarak düşünülmemiştir.

Bunun nedeni olarak ateşte kızartma, öğütme ve parçalara ayırma, mekân değişikliği, şekil değişikliği gibi her fiziksel ve kimyasal değişimin helal olan istihâle örneği olamayacağı, helallik vasfını kazanabilmesi için molekülün yapısını değiştirip, vasıf olarak başka bir madde haline getirmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁷⁷

2.9. İSTİHÂLE İLE İLGİLİ DİĞER HUSUSLAR

İstihâle konusu günümüzde, necis kabul edilen bazı maddelerin dönüşüm geçirmesi suretiyle piyasada kullanılıp kullanılmayacağı ile alakalı mevzuların temelini oluşturmaktadır.²⁷⁸ Haneî fakih Kâsânî, necasetin istihâleyle uğrayıp vasıfları ve mahiyeti değişince necis olmaktan çıkacağını ifade etmiştir. Necaset kelimesinin bir şeye muayyen bir vasıfından dolayı isim olarak verildiğini, vasıf gidince ismin de gideceğini ve sirkeye dönüşen şarap gibi olacağını belirtmiştir.²⁷⁹ Tıbbi zararları izale edildiği takdirde domuz etinin istimalin caiz olabileceğini söyleyen araştırmacılar da vardır.²⁸⁰

Jelatin, peynir mayaları ve koruyucu maddelerin yapımında domuz eti, kemiği, derisi veya başka bir parçası kullanılmış ise, mahiyet ve özellikleri bakımından onlara katılan haram maddelerden başka bir madde meydana geldiği takdirde yeni maddenin mubah olup olmayacağı hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.²⁸¹

Gıdacı ve kimyacıların, peynir ve koruyucu maddelerin istihâleyle uğrayarak dönüştüğü, mahiyet ve özellikleri bakımın-

²⁷⁷ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 529-532.

²⁷⁸ Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Fetâvâ* (Dimaşk: Dâru'l-kalem, 2004), 233-234.

²⁷⁹ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 6: 454-455.

²⁸⁰ İsmail Hakkı Milaşı, *İslam Dininde Etlerin Tezkiyesi* (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1933), 18-24.

²⁸¹ Milaşı, *İslam Dininde Etlerin Tezkiyesi*, 21.

dan onlara katılan haram maddelerden başka bir madde meydana geldiğini beyan etmeleri üzerine, bazı fıkıhçılar, haram kılınan gıdaların ayet, hadis ve usulüne uygun kıyas ile sabit olduğu, bu yeni madde hakkında ayet ve hadis olmadığı, harama kıyas için ortak vasıfta bulunmadığı gerekçesiyle bunlara umumi hükümlerin uygulanacağı, tiksinti verici veya sağlığa zararlı ise derecesine göre mekruh veya haram, böyle bir durum yoksa mubah olacağını belirtmişlerdir.²⁸²

Haram kökenli ürünlerin istihâle tabi tutulmasına olumlu bakmayan müelliflerden Ahmet es-Sakr ise proteinin alfa sarmalındaki hidrojen bağlarının kopmasıyla, kolajenin jelâatine dönüştüğünü ileri sürmektedir. Sakr'a göre hidrojen bağlarının kopması jelâtinin kaynağını ya da proteinlerini değiştirmez. Sakr, bu değişimi yumurtanın suda kaynatılarak katı hale gelmesine benzetmiş ve fiziksel ve kimyasal özelliklerinin değişmediğini belirtmiştir. Bu nedenle kolajenin kaynağı olan hayvan helal değilse jelâtinin de helal olmadığını ifade etmiştir.²⁸³ Sakr, hayvan kökenli jelâatine alternatif olarak doğada jelâatine benzer fonksiyonlara sahip bileşiklerin bitkisel olanlarının varlığına da atıfta bulunmuştur.²⁸⁴ Peynir mayası ve jelâtin üretiminde, İslami usullere uygun hayvanların tercih edilmesi gerekir.²⁸⁵

Netice itibariyle, necis olan maddelerde de istihâle ile bir temizlenme gerçekleştiği ihtilaf konusu olmakla birlikte içkinin sirkeye dönüşmesinde temiz kılıcı bir istihâlenin gerçekleştiği ittifakla kabul edilmektedir. Fakat domuz kökenli maddelerin çeşitli kimyasal işlemlerle kullanılabilir duruma gelebileceklerini istihâle kavramıyla açıklamak, aynı ölçüde başarılı gözükmemektedir.²⁸⁶ Değişim neticesinde mubah hale gelse bile eğer üre-

²⁸² Hayrettin Karaman, "Helal Gıda Meselesi", erişim: 2 Mayıs 2015, www.hayrettinkaraman.net.

²⁸³ Sakr, *Jelatin*, 53.

²⁸⁴ Sakr, *Jelatin*, 31.

²⁸⁵ Döndüren, *Gıda Katkı Maddeleri ve İstihlak*,120.

²⁸⁶ Özkan, *Haneî Mezhebinde Helal Gıda Kriterleri*,74.

timinde büyük bir zorluk yoksa ve yeni üretilen madde de ihtiyacı karşılıyorsa Müslümanlar, menşesinde haram nesne bulunmayan maddeleri üretmeli, bunları kullanmayı teşvik etmeli ve bu yeni ürünlere geçişi sağlamalıdır.

2.10. ÇAĞDAŞ ARAŞTIRMACILARIN İSTİHÂLE KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

Genel itibariyle muasır araştırmacılar, istihâlenin necis maddeleri temizlediği kanaatini taşıyalar da, bunlar arasında, irade ve kasıt unsurunun tesiri, necasetin/haramlığın taabbudî veya ta'lilî oluşu, umum-ı belvânın var olup olmaması, meselenin siyaset-i şer'iyyeye bakan yönü, sedd-i zerîa ilkesinin etkisi, necis maddelerin alınıp satılmasının caiz olmaması vb. unsurları ele almak suretiyle meselenin farklı yönlerine dikkat çekenler olmuştur. Bütün bunlara rağmen Ahmed el-Halilî ve Abdulfettah İdris gibi istihâlenin necis maddeleri temiz kılmayacağı görüşünü benimseyenler de olmuştur.²⁸⁷

Öte taraftan istihâle meselesine değinen araştırmacıların, genellikle fıkıh kaynaklarındaki örneklerle bağlı kalarak gıda sektöründeki gelişmeleri yeteri kadar araştırmamaları da önemli bir eksiklik olarak kendini göstermektedir. Çünkü bu durumda teori ile gerçekte yaşananlar arasında büyük bir eksiklik oluşmaktadır. Konunun günümüzde kazandığı çok farklı yönleri dikkate alınmadan, fukahânın çoğunluğunun istihâleyi temizleyici olarak kabul etmesini delil getirerek ve onların kullandıkları örneklerle dayanarak, "İstihâle necis ve haram maddeleri, helal ve temiz hâle getirir." demek ve bu hükmü bütün gıda sektöründeki uygulamalar için geçerli saymak, yeterince düşünülmeden ve yüzeysel olarak verilmiş bir hüküm olduğu kanaatini güçlendirmektedir.²⁸⁸

²⁸⁷ Ahmed Refis, Ahmed b. Ahmed, *el-El'imetü'l-musanna'atu'l-hadise beyne't-te'sili's-şer'iyyi ve't-tahlili'l-ilmiyyi* (Doktora Tezi, Câmîatü Emir Abdülkadir, Cezaîr, 2009), 34-44.

²⁸⁸ Çayroğlu, *Helal Gıda*, 252.

Muhammed el-Hirâvî, “İstihâletü’n-Necâsât ve Alâkatü Ahkâmihâ bi İsti’ mâli’l- Muharrami ve’n-Necisi fi’l-Gizâi ve’ d-Devâi” adlı araştırmasının sonuç bölümünde necis nesnelere istihâle geçirmesiyle alakalı ulemanın bazılarının görüşlerine istinaden şu bilgilere ulaşılabileceğini belirtmiştir:

- a. Köpek ve domuz gibi hayvanlar istihâle uğrayarak tuz veya daha farklı bir nesneye dönüştüklerinde ortaya çıkan nesne helal olur.
- b. Tezek yanarak kül haline geldiğinde temiz olur.
- c. Meytenin kemikleri, boynuzları vb. azaları kül, duman, buhar veya daha başka bir maddeye dönüşürlerse, meydana çıkan yeni nesne helal olur.
- d. Tayyib maddeler habis maddelere dönüştüklerinde necis hale gelirler. Şıranın şaraba, suyun bekle dönüşmesi örneğinde olduğu gibi.
- e. Şarabın sirkeye, tezeğin ağaç meyvesine dönüşmesi gibi pis maddeler de tayyib hâle geldiklerinde tâhir ve helal olurlar.
- f. Necis maddeler, kimyasal işlemler ve sınaî müdahalelerle istihâle geçirerek temiz hâle gelirse, sağlığa zararları olmadığı müddetçe bunları kullanmak caizdir.
- g. Hükümlerin bina edildiği isimler değişirse hüküm de değişir. Tezeğin küle dönüşmesi buna örnektir. Çünkü o maddeye artık tezek değil kül denilmektedir.
- h. İstihâle neticesinde değişime uğrayan maddenin, zararlı olmadığı tespit edildiğinde kimyevî amaçlarla kullanılmasında bir beis yoktur.²⁸⁹

Yasin b. Nâsır el-Hafîb, konuyla alakalı makalesinde âlimlerin görüşlerini naklettikten sonra şu bilgilere yer vermiştir: “İstihâlenin eşyanın ahkâmına etki ettiği tereddüt yoktur. İsti-

²⁸⁹ Muhammed el-Hirâvî, *İstihâletü’n necâsât ve alâkatu ahkâmihâ bi isti’ mâli’l-muharrami ve’n-necisi fi’l-gizâi ve’ d- devâi*, el-Meclisu’i-Avrubbî li’l-iftâi ve’l-buhûs, erişim: Ağustos, 2015), www.fuqaha.islammessag.com.

hâle geçiren bir madde önceki adından farklı bir adla adlandırılmaya başlar veya öncekinden farklı yeni vasıflara sahip olur. İstihâle geçiren madde tayyib bir nitelik kazandıysa helal olur. Şayet madde istihâle neticesinde necis bir nitelik kazanırsa haram olur. Örneğin istihâle geçirerek yararlı ve faydalı hâle gelen türlü otlar; alkol ve daha başka maddelerden mürekkebe ilaç karışımları; necis su ile sulanan veya necis gübre ile gübrelenen ekinler; necis hayvan kemikleri, nitelik ve adları değişikliğe uğradığında tâhir bir hâle dönüşürler. Ancak bu maddeler bozulma ve necâset yönünde bir değişim geçirirlerse o durumda bunların kullanımı haram olur.²⁹⁰

Tıp Bilimleri İslâm Örgütü'nün 1997 yılında Fas'ta yapmış olduğu toplantıda almış olduğu karara göre, kaynağı itibariyle haram bir hayvan veya necis bir maddeden elde edilen oluşumlar, istihâle geçirdiklerinde helal olacakları gibi ilaç ve gıdaların muhtevasında var oldukları takdirde de kullanılmaları caiz olur. Buna mukabil istihâle geçirmemiş olan kan ve atık su gibi necis bir maddeden üretilen kimyasal bileşikler, gerek ilaçlarda gerekse gıdalarda kullanmak caiz değildir. Örneğin muhtevasında kan bulunan sucuk dolması ve çocuk yiyecekleri, kanlı hamburgerler, kanla yapılan çorba ve hamur gibi gıdalar, içeriğinde istihâle geçirmemiş kan ihtiva ettiklerinden necistirler ve bunların yenilmesi helal değildir.²⁹¹

Uluslararası Müslüman Âlimler Birliği Genel Sekreteri Muhyiddin el-Karadâğî, istihâlenin tarifi, helallik ve temizliğe tesiri, istihâlede insan müdahalesinin yeri, konuyla alakalı mezhep görüşlerini ve bu mezheplerin dayanaklarını aktardıktan sonra neticede, istihâlenin habîsi tayyibe, tayibi de habîse dönüştüreceğini belirten İbn Kayyim'in görüşünü tercih ettiğini beyan etmiştir. Çünkü ona göre haramlık ve necis olma özellikleri, eşyanın

²⁹⁰ el-Hatîb, *el-İstihâletu*, 221-233.

²⁹¹ el-Munazzametü'l-İslâmiyyeli'l-Ulûmi't-Tibbiyye, "Ru'yetün İslâmiyye li Ba'dı'l-Müşkilâti't-Tibbiyye", *Mecelletü'r-Râid*, 6/191 (Nisan 1997): 44-49.

mahiyetine ve onun aslı niteliklerine bağlıdır. Bu mahiyet ve nitelikler değişime uğradığı zaman, şer'î hükümler de değişir.²⁹²

Karadâğî, istihâlenin bizzat helallik, haram olma, taharet ve necaset yönündeki hükümlere tesir ettiğini ifade etmiş ve buna gerekçe olarak da eşyadaki taharet ve helallik meselelerinin ibadetlerle ilgili bir konu olmadığını, bilakis bunların örf kabilinden konular olduklarını söylemiş ve şöyle demiştir: “Öyleyse helallik ve haramlık gibi şer'î özellikler varlık ve yokluk olarak tamamıyla mahiyetlere, muhtevaya, illete, şartlara ve sebeplere bağlıdır.”²⁹³

Muhammed Abdurrezzak Ebû Zeyd, çalışmasının bu konuyla ilgili bölümünde mezhep görüşlerini aktardıktan sonra, kendi tercihi olarak taharet ve mubahlık hükmünün sabit olmasında istihâlenin tesiri olduğunu belirtmiştir. Çünkü ona göre bir hâlden başka bir hâle geçmek suretiyle aslı değişime uğrayan bir madde, artık önceki mahiyetinden farklı bir keyfiyet kazanmış olur. Hâl böyle olunca yeni bir şekle bürünen bu maddeye artık yeni bir hüküm vermek kaçınılmaz olur. Öte yandan istihâle geçiren madde, adı ve nitelikleri yönüyle de artık yeni bir nesne sayılır. “Eşyada aslolan ibahadır.”²⁹⁴ küllî kaidesi bu yeni nesne için de geçerlidir. Bu kaide muvacehesinde necis bir maddenin külü temiz olurken, yiyecek ve içeceklerin istihâle geçirmesiyle meydana gelen hayvan tersleri necis olur.

Ebû Zeyd'e göre insan müdahalesi olmadan kendiliğinden istihâle geçiren içkinin temiz ve helal olduğunu söyleyenlerin görüşlerinin ışığında, kendiliğinden değişim geçiren diğer necis nesnelerin de temiz olmaları gerekir. Meselâ tuz gölüne düşüp ölen ve sonra da tuza dönüşen bir kuşun temiz ve helal olması gerekir. Buna ilaveten Ebû Zeyd, istihâleyi, “kendiliğinden” ve “insan müdahalesiyle olan” şeklindeki ayırımın doğru olma-

²⁹² Karadâğî, Ali Muhyiddin, Ali Yusuf Muhammedî, *Fıkhu'l-kadâya't-tıbbiyyeti'l-muâsıra* (Beirut: Dâru'l-bişâratı'l-İslâmiyye, 2006), 217.

²⁹³ Çayıroğlu, *Helal Gıda*, 257.

²⁹⁴ Mecelle-i Ahkâmı Adliyye, md. 36.

dığını, çünkü maslahat açısından bu ikisi arasında bir fark bulunmadığını ifade etmiştir.²⁹⁵

Yusuf el-Karadâvî, ulemanın içkinin sirkeye dönüşmesinden sonra helal olduğu konusunda ittifak ettiklerini belirttikten sonra, istihâleyle uğrayan bütün necasetlerin aynı hükümde olduklarını beyan etmiş ve bunların kendiliğinden veya insan müdahalesiyle istihâle geçirmeleri arasında da bir ayırım yapmamıştır.²⁹⁶

Karadâvî, Hanefîlerin ve onlarla aynı fikirde olanların meseleye yaklaşım tarzlarının daha güçlü olduğunu, çünkü sirkeleşmenin, içkideki sarhoşluk özelliğini ortadan kaldırdığını, böylece salâh vasfının o maddede kalıcı bir hal aldığını belirtmiştir. Zira sirkede, hem gıda hem de tedavi maksadıyla yararlanma gibi farklı tarzda istifade etme yolları vardır.²⁹⁷ Diğer bir ifadeyle ona göre içkinin haram ve necis olmasının illeti olan sarhoşluk giderildikten sonra, illete mebni hükmün de değişmesi gerekir. O halde ona göre günümüzde sirke tüketiminde dikkat edilmesi gereken husus, onun nasıl yapıldığını incelemek değil, sirkenin içeriğine dikkat etmektir.²⁹⁸

Karadâvî, ulemanın içkinin sirkeye dönüşmesinden sonra helal olduğu konusundaki ittifaklarına katılmakla birlikte, Hz. Ömer'in (ra) tazir amacıyla halkı içkiden siyanet için şaraptan yapılan sirkeyi helal görmediğini söyleyerek, içki içme, onu imal etme, ticaretini yapma gibi faaliyetlerden ümmeti muhafaza etmek için kendisinin de bu görüşü tercih ettiğini dile getirmiştir.²⁹⁹

Ayrıca Karadâvî, çoğu kimsenin zannettiğinin aksine domuzun kemik ve yağı gibi İslam'ın yasakladığı maddelerden elde

²⁹⁵ Ebû Zeyd, Cümane Muhammed b. Abdürrezzak, *el-İntifâ bi'l-a'yânî'l-muharreme mine'l-et'ime ve'l-eşribe ve'l-elbise*, 2. Baskı (Amman: Dâru'n-nefâis, 2005), 249.

²⁹⁶ Yusuf el-Karadâvî, *Fıkhul-ekalliyâtî'l-Müslime* (Kâhire: Dâru's-ş-şürûk, 2001), 137.

²⁹⁷ Karadâvî, *Fıkhul-ekalliyâtî'l-Müslime*, 137.

²⁹⁸ Yusuf el-Karadâvî, *Fetâvâ Muâsıra* (Amman: el-Mektebu'l-İslâmî, 2003), 3: 678.

²⁹⁹ Karadâvî, *Fetâvâ Muâsıra*, 3: 563.

edilen gıda katkı maddelerinin tamamının haram olmayacağını; bilakis bunlar istihâle geçirdikten sonra temiz olacaklarını ifade etmiştir. “Biz maddeler hakkında, onların ilk hâllerine bakarak hüküm veremeyiz.” diyen Karadâvî, domuzdan mamul besinlerin kimyasal değişim geçirmeleri sonucunda artık onların pis olmaktan uzaklaşacaklarını yani onlara haram denilemeyeceğini ifade etmiştir.³⁰⁰

Orhan Çeker, istihâle geçiren maddelerin hükmünün değişeceğini, yani istihâlenin bir maddeyi necisken temiz bir hâle veya temizken necis bir hâle dönüştüreceğini kabul etmiştir. O, istihâlenin genellikle kimyasal dönüşüm olduğunu belirtse de, bazı fiziksel değişimlerin de istihâle sayılabileceği görüşündendir. Ona göre her kimyasal dönüşüm helal ve temiz kılıcı bir istihâle değildir. O, kimyasal dönüşüm olan istihâlenin, bir molekülün element veya kimyasal köklerine ayırma işleminden ibaret olduğunu ifade etmiş ve kastedilen istihâlenin gerçekleşmesi için de böyle bir ameliyenin neticesinde meydana gelen yeni madde-nin nitelik olarak öncekinden farklı olmasını şart koşmuştur.³⁰¹

Hamdi Döndüren, gıda maddelerinin istihâle geçirmesi sonucunda vasıflarının değişeceğini ve böylece habîs olan maddelerin tayyib olacağını mümkün olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, şarabın sirkeye dönüşmesi mümkün olduğu gibi, içine necaset düşen yağ, bal vb. maddelerin de ateşte kaynatmak gibi vesilelerle temizlenmeleri mümkündür. Ancak o, istihâleyi mümkün görmekle birlikte, fıkıh kaynaklarında verilen istihâle örneklerinin günümüz şartları içinde bir kere daha laboratuvar ortamında tahlile tutulmaları gerektiği görüşündedir.³⁰²

³⁰⁰ Karadâvî, *Fetâvâ Muâsıra*, 3: 565.

³⁰¹ Çeker, *İstihâle*, 21.

³⁰² Hamdi Döndüren, “Kur’an ve Sünnete Göre Helal ve Haram Gıdalar ve Kimyasal Değişim (İstihâle ve Tagayyür)”, *VI. İslâm Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve İslâm Fıkhı Açısından Helal Gıda Sempozyumu* (Ankara: 2009), 74.

Yunus Apaydın'a göre istihâle konusunda temel yöntem, "fıkıh" ve "siyaset-i şer'iyeye" açılarından olaya yaklaşmak olmalıdır. Apaydın, "Bilim bize, dönüşüme uğrayan bir nesnenin, dönüşümden önceki hâlimden farklı bir yapıya büründüğünü ispat etmesi ve bizim de bilimin bu verilerinden hareketle, daha önce "haramdır" dediğimiz bu maddeye "helal" hükmünü vermemiz icap eder." demektedir. Buna karşın o, istihâleğe uğrayan bu maddeye her halükârda ihtiyatlı yaklaşmamız gerektiğini ifade etmiştir. Bu ihtiyatlı yaklaşımın bir sonucu olarak problemi kısımlara ayıran Apaydın, istihâle ve istihlâk konularında "ara çözüm" ve "ideal çözüm" ayırımına gitmenin önem arz ettiğini ifade eder. Buna göre bazı maddelerin bu yöntemler neticesinde haramlıktan çıktığını söylesek bile, bu takdirimiz ara çözüm olabileceğinden, bununla yetinmememiz ve en iyiyi yakalamak için ideal çözümleri devreye sokmamız gerekir. Yani istihâle ve istihlâki son çare olarak görmemeli, sadece bir geçiş aracı olarak addetmeliyiz.³⁰³

Netice itibariyle, buraya kadar aktarılan bilgiler ışığında ortaya çıkan sonuç şudur:

Necis nesne element veya kimyasal köklere ayrılarak meydana gelen maddeler öncekinden vasıf olarak tamamen farklı oluyor ve bu işlem tabii yolla gerçekleşiyorsa maksut dönüşüm olan istihâle elde edilmiştir demektir. Böylece helallik ölçüsü kazanılmış olmaktadır.

Hanefi ulemasının ortaya koydukları delillerin ve muarız kesimin itirazlarına verdikleri cevapların daha kuvvetli olduğu, istihâle yöntemini her iki yönlü olarak işletmelerinin kolaylık ilkesine uygunluğunu müşahede ettik. Çünkü Hanefilerin görüşlerini destekler mahiyette örnekler hadis müdevvenatında da mevcuttur. Günümüz laboratuvar ortamında yapılan araştırmalarda kesin bir dönüşümün var olduğunu haber vermektedir. Bu

³⁰³ Yunus Apaydın, "İslâm Fıkıhı Açısından Helal Gıda Sempozyumu", *1. Ulusal Helal ve Sağlık Gıda Kongresi Kitabı* (Ankara, Pozitif Tanıtım Hizmetleri, 2011),114-115.

itibarla mezkûr yöntemi kullanarak bir yol izlemek gerektiği kanaatindeyiz.

Yine istihâle hususunda ulema arasında tamamen helal kılıcı bir özellik taşıdığını söyleyenler olduğu gibi değişim ve dönüşüme hiçbir surette etki etmeyeceğini söyleyenlerin var olduğunu gördük. Buna mukabil bu yöntemi daha iyisini yakalamaya yönelik ara çözüm formülü olarak da değerlendirenler oldu. Şunu belirtelim ki: bizim gönlümüze yatan istihâlenin tamamen helal kılıcı özellik taşıdığıdır. Dolayısıyla mevcut katkılı gıda maddesi istihâle neticesinde dönüşüm yaşadığı için o maddenin istimali dinen helaldir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTİHLÂK

3.1. İSTİHLÂKIN TANIMI

Fıkıh kitaplarında temiz ve necis nesnelere tayin edilmesinde ve değişime uğradıktan sonra ihtilat durumlarda dile getirilen olgulardan biri istihâl iken, diğeri istihlâktir.

İstihlâk, Arapçada (غَلَكَ) fiilinin istifâl kalıbı olan (إِسْتِهْلَاكًا) siğasının mastarıdır. İstihlâk kavramı sözlükte, tüketim, ortadan kalkma, tamamen yok olma ve yoğaltım gibi anlamlara gelir.³⁰⁴ Fıkıh ıstılahı olarak istihlâk, fiziksel karışım ve erime; bir nesnenin miktar olarak kendisinden daha fazla olan başka bir nesne ile karışarak onun içinde varlığını korumakla birlikte rengini, tadını ve kokusunu kaybetmesi anlamına gelmektedir.³⁰⁵

3.2. İSTİHLÂKIN HÜKMÜ

Tanımdan da anlaşıldığı üzere istihlâk; yenilmesi, içilmesi dnen haram kılınmış az miktardaki bir maddenin, büyük miktardaki helal ve temiz olan başka bir maddeye karışması ve bu maddenin renk, koku ve tattan oluşan özelliklerinin, çok olan madde içinde kaybolmasını ifade eder. Böyle bir işlemin akabinde bu vasıftaki karışım, maddenin haram olma vasfını ortadan kaldırır ve onu meşru bir hâle getirir.³⁰⁶ İstihlâkin muteber olması için necis maddenin sıvı bir maddeye karıştıktan sonra vasıf itibarıyla onda yok olmasıdır.

³⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l- 'Arab*, 15: 117; Cevherî, *Sihâh*, 4: 1616.

³⁰⁵ Nezih Hammâd, *el-Mevâddu'l-muharreme ve'n-necis*, (Dımaşk: Dâru'l-kalem, 2003), 26.

³⁰⁶ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 377.

İstihlâk konusunda fıkıh kitaplarından anlaşılan temel fikir, maddenin haram olup olmama özelliğine taalluk etmesidir. Dolayısıyla haram olan madde izale edildikten sonra bir istihlâkten söz edilebilir. Aksi durumda böyle bir başkalaşımdan söz etmek mümkün olmaz. Örneğin kolonya gibi kokusu var olan bir madde kokusundan dolayı kullanılması yasaklanmışsa koku giderildikten sonra kullanımı caiz olur.³⁰⁷

3.3. İSTİHLÂKİN HÜKMÜNÜN DAYANAKLARI

İslam hukukunda açıklanan her hükmün bir dayanağı vardır. Gıdalardaki karışımların dini açıdan hükümlerini tespit için başvurduğumuz yöntemlerden biri olan istihlâkin hükmünün de istinbat edildiği birtakım dayanak noktaları vardır. Bu nazariyenin dayanaklarını şöyle ifade edilebilir:

- a. Şer'î hükümlerin üzerine bina edildiği temel kaide, vasıflarla veya adlandırmalarla irtibatlı oluşu.
- b. Mezheplerin konuyla ilgili görüşleri.
- c. Hanefilerin "umum-ı belvâ" prensibi.
- d. "Nadir olan yok hükmündedir", "Eşyada aslolan ibahadır", "Haramlık ve necislik arızidir" gibi umumi kaidelere dayalı olarak, özü itibariyle temiz ve helal olan bir madde sonradan gelen bir nedenden ötürü haram olma vasfı kazanmışsa, yapısına nazaran haram addedilmeyeceği prensipleridir.³⁰⁸

Şimdi istihlâkin temel dayanaklarını oluşturan bu maddelerden yola çıkarak fıkıh kitaplarında zikredilen kavâid-i külliye-den konumuzla irtibatlı olan maddeleri inceleyeceğiz.

3.3.1. Şer'î Ahkâmın Vasıflarıyla İrtibatı

İslam hukukunda, naslardan hareketle hükümler ortaya konulurken dikkate alınan şey, ilgili maddenin ya da durumun taşıdığı nitelik veya ona dair yapılan adlandırmadır. Meselâ içki-

³⁰⁷ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, 9: 215.

³⁰⁸ Şimşek, *İstihlâk*, 4.

nin haram oluşunun temel dayanağı, onun iskar vasfının oluşudur. Buradan hareketle yeni bir maddenin haram oluşu tespit edilecekse, bu maddenin iskar özelliğinin var olup olmadığına bakılacaktır. Nitekim içki ile iskar edicilik bakımından aynı özelliğe sahip olan bira, haram kılınmıştır. Yine fıkıh kitaplarımızda yer alan "galebe"³⁰⁹ meselesinde nazar-ı itibara alınan şey, suya karışan maddenin karışımdan sonra suda bıraktığı etkidir. Buna göre suya karışan maddenin, iki özellikli (renk, tat) bir madde oluşu ile üç özellikli (renk, koku, tat) oluşuna veya hiçbir özelliği olmayışına göre hükümlerde değişiklik arz edecektir.

Konu istihlâk açısından değerlendirilecek olursa, necis bir madde temiz bir maddeye karıştığında, bu necis madde hangi niteliklerini kaybettiği veya hangilerini muhafaza ettiği incelenecek ve buna göre hüküm verilecektir. Örneğin ilaç sanayiinde kullanımı yaygın olan etil alkol hususunda bu yöntem uygulanacak ve bu maddenin karışımdan sonra hangi özelliklerini yitirdiği ya da hangilerini koruduğu tespit edilecektir. Dolayısıyla vasıf ve niteleme, istihlâk teorisinin vazgeçilmez temel dayanak noktalarından biridir.

3.3.2. İslam Mezheplerinin İstihlâk Konusundaki Yaklaşımları

Bütün fıkıh bilginlerine göre az miktardaki haram su, çok miktardaki helal su ile karıştırıldığında bu karışım haram sayılmaz. Ancak onlar, çok miktarın ne kadar olduğu ve buradaki ölçünün nasıl tespit edileceği hususlarında ihtilaf edilmiştir.³¹⁰

İslam tarafından pis sayılan ve necis kabul edilen madde, az sıvı maddeye karıştığı zaman bu sıvı madde necis olur; içilmez, istimal edilmez ve bu sıvı hakiki ve hükmi kirliliği gidermede

³⁰⁹ Galebe: Çok olan temiz suyun az olan necis suya galip gelmesidir. Geniş bilgi için Bk. *el-Hidâye*, 1: 22.

³¹⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 1: 150; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, 1: 76; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i'*, 1: 316.

kullanılmaz.³¹¹ Çok suya pislik karıştığı durumda ise suyun rengi, tadı ve kokusundan biri, karışan pislik belli olacak şekilde değişmedikçe su pis sayılmaz.³¹²

Çok suyun miktarı Hanefilere göre yeri köşeli ise yüzeyi 10 x10 arşın, daire şeklinde ise 36 arşın, derinliği ise bir karışa yakın yerdeki su veya avuçlandığında dibi gözükmeyen miktardaki sudur.³¹³ Şâfîlilere göre ise çok suyun sınırı, iki kuledir.³¹⁴ Malikîler'e göre az su, içine düşen pislüğün rengi, tadı veya kokusu içinde beliren sudur. Ancak, bu özellikler suda belli olmuyorsa o zaman bu su, çok sayılır.³¹⁵

Hanefi fakihlerden Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-sanâ' i' fi tertîbi's-şerâ' i'* isimli eserinde istihlâk ile ilgili olarak şu bilgilere yer vermektedir:

“Ebû Ya'lâ Muallâ b. Mansûr er-Râzî, İmam Muhammed'den şöyle bir bilgi nakleder: Bir kişi yanında bulunan içkiden içmeyeceğine dair yeminde bulunsa ve sonra da onu bir kaba dökse ve o kaptaki su, içkiye galip gelip içkinin rengini, kokusunu ve tadını giderirse, sonra da söz konusu şahıs bu karışımı içse, bu durumda o şahıs yeminini bozmuş olmaz. Çünkü istihlâke maruz kalan nesne burada yok hükmündedir.”³¹⁶

Yine o, adı geçen kitabının başka bir yerinde şöyle demektedir: “Su akıcı ise, içine düşen necis maddenin rengi, kokusu, tadı düştüğü suyun içinde belirecek kadar çok karışım meydana gelmedikçe, akarsu necis olmaz. Bir kimse bir testi şarabı Fırat Nehri'ne dökse, başka bir kimse de o nehrin alt tarafında (suyun

³¹¹ Zebidî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 1: 48.

³¹² Zebidî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 1: 49.

³¹³ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 374. Arşın: Zira'. Çarşı arşını 68.58 cm. Mimârî arşın 75.774 cm. Bu da yaklaşık iki karış kadardır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 31.

³¹⁴ Bir ölçü birimi olan kulle, 155 kg. suya tekabül eder. İki kule ise, 310 litre sudur. Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1: 55.

³¹⁵ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 185, 188.

³¹⁶ Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-sanâ' i'*, 6: 417.

aktığı yönde yakın bir yerde) abdest alıyor olsa, suyun rengi, tadı ve kokusu değişmedikçe, o kimsenin abdesti geçerli olur.”³¹⁷

İmam Nevevî (ö. 676/1277) *el-Mecmû'* adlı eserinde şu bilgilere yer verir: “Şâfiî mezhebinin istihlâk konusundaki hükmünün özeti şudur: Suya karışan sıvı madde miktarı az ise o suyla temizlik caizdir; ancak çok ise caiz olmaz. Lakin azlık veya çokluğun belirlenmesi hususunda takip edilecek yöntem ne olmalıdır? Bu durumda bakılır: Karışım, suyun safiyetini ve akıcılığını bozuyorsa karışan necis sıvı çok kabul edilir. Dolayısıyla onunla taharet yapılmaz. Ancak suyun saflığı ve akıcılığı değişmezse karışan sıvı madde az kabul edilir.”³¹⁸

İbn Teymiyye, istihâle ve istihlâki kullanmayı şiddetle tavsiye eder. Ona göre her iki yöntemin kullanılması neticesinde ortaya çıkan madde önceki maddeden tamamıyla farklıdır. Dolayısıyla yeni maddeyi kullanmamaya mani bir durum asla söz konusu değildir. O, bu görüşünü dile getirdiği eserinde aksi görüşteki-leri keskin ifadelerle eleştirir.³¹⁹

Buradaki bilgiler ışığında şu sonuca varılabilir: Çok sayılan suya örneğin idrar veya şarap karışsa o su pis olmaz, onunla abdest alınır ve o su, sağlığa zararı konusunda herhangi bir belirti yoksa içilebilir. Eğer haram ve pis olan şeyin karıştığı sıvı akıcı olmayıp bir kabın içindeyse ya da bir yerde birikinti halinde ise bu durumda şayet karışan madde az, karıştığı sıvı ise çok olursa bu karışım yine haram ve pis olmaz.

3.3.3. Hanefilerin Umûm-ı Belvâ Prensibi

Belvâ sözlükte “zahmet ve imtihan konusu olan şey” anlamındadır.³²⁰ Fıkıhta umûm-ı belvâ, çokça karşılaşıldığı ve toplumda yaygınlaştığı için mükelleflerin kaçınmasının hayli zor olduğu durumları ifade eder. Terimin kapsamında yer alan

³¹⁷ Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i'*, 1: 316.

³¹⁸ Nevevî, *Ravdatü't-tâlibin*, 1: 149.

³¹⁹ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 2: 34; Şimşek, *İstihlak*, 122-123.

³²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 14: 83.

hususları anlatmak üzere zaruret, halkın genel ihtiyacı gibi sözler de kullanılır. Belvâ ile zaruret arasında çok yakın bir ilgi vardır; bazen belvâ, bazen de zaruret fıkhıta aynı hükmün delili olarak gösterilir.³²¹ Belvâ, yaygınlığından dolayı kendisinden kaçınma imkânı güçleşen ve ihtiyaçtan doğan bir çeşit zaruret şeklinde de görülebilir. Dolayısıyla umûm-ı belvânın varlığının tespitinde ihtiyaç veya zaruret hali, bu halin yaygınlığı ve çokça tekrerrütmesi aranır.³²²

Dinî hükümlerle insanlara meşakkat vermenin değil onlara hayatı kolaylaştırmanın hedef alındığını belirten ve kolaylaştırmayı teşvik eden ayetleri³²³ ve hadisleri³²⁴ dikkate alan Hanefî fakihler, umûm-ı belvâyı da bir hafifletme sebebi kabul etmiştir. Dolayısıyla karışım neticesinde meydana gelen yeni sınıvın helalliği noktasında, insanların bu tür durumlarda sıkıntıya düşmemeleri için istihlâk da umûm-ı belvâyı giderici bir metot olarak kullanılabilceğini düşünmüşlerdir.³²⁵ Ancak umûm-ı belvâ sebebiyle hükümlerin hafifletilebilmesi için Hanefîler, belli şartların oluşması gerektiğini dile getirirler. Bu şartlar şunlardır:

- a. Umûm-ı belvâ, mevhum değil fiilen gerçekleşen ve toplumun çoğunluğunu kapsayan bir zaruret haline gelmiş olmalıdır.
- b. Umûm-ı belvâ, tabii bir durum olmalı, mükelleflerin gevşekliğinden kaynaklanmamalıdır. Meselâ, mükellef mümkün merteye necâsetten kaçınmalıdır; zira necâsetin affedilişi âdeten kaçınılamayacak kısımla ilgilidir.

³²¹ Emîr es-San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl, *İcâbetü's-sâ'il şerhu Bugyeti'l-âmil*, (Beirut: Muessesetu'r-risâle, 1988), 109.

³²² Kârâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısri, *Nefâ'isü'l-usûl fi şerhi'l-Mahsûl* (Beirut: Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1990), 6, 594.

³²³ el-Bakara 2/185; el-Hac 22/78.

³²⁴ Buhârî, "İlim", 3; Müslim, "Cihâd", 3; İmam Mâlik, "Husnü'l-huluğ", 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3: 131.

³²⁵ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 532.

- c. Umûm-ı belvâ, şer'î bir nassa aykırı, mâsiyet kabul edilen bir hususta olmamalıdır.³²⁶

Geçmişte umûm-ı belvâ sebebiyle hafifletilen fikhî hükümler bulunduğu gibi günümüzde de özellikle gayri müslim ülkelerinde yaşayan Müslümanlar için zarurete ve onun bir türü sayılan umûm-ı belvâyâ dayalı hafifletici hükümler söz konusu edilebilir. Ancak hakkında kesin nass bulunan konularda sadece bu sebeple hafifletmeye gidilemeyeceği açıktır. Çünkü umûm-belvâ, ibadetlerin ve dini emirlerin yerine getirilmesinde karşılaşılan bazı zorluklar ve gündelik hayatta insanların meşrû ihtiyaçlarıyla ilgili sıkıntıların giderilmesine yönelik hususlarda başvuru bir kaide olup ictehadî meselelerle sınırlıdır.³²⁷

3.4. İSTİHLÂK İLE İLGİLİ KÜLLİ KAİDELER

3.4.1. Eşyada Asolan İbâhadır

Kur'an ve sünnet naslarından çıkarılan bu genel kurala³²⁸ binaen, hakkında herhangi bir hüküm konmamış, ibkâsına veya ilğâsına delalet edecek bir delilin bulunmadığı bir meselenin hükmü hususunda, buradan hareketle temiz olduğuna hükmedileceği sonucuna ulaşmak mümkündür.

Yukarıda da beyan edildiği gibi özü itibariyle helal olan bir madde, arızî bir sebepten ötürü haram olma özelliği kazanmışsa, yapısı itibariyle necis olmaz. Onun necis kabul edilmesi, sebep olduğu olumsuzluklardan ya da elde edilme yollarından dolayıdır. Bu bağlamda o maddede var olan şey hükmi bir kirliliktir. Bu arızı durum ortadan kalktığında, söz konusu madde kullanılabilir.

³²⁶ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1: 116.

³²⁷ Mustafa Bakır, "Umûm-ı Belvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 155-156.

³²⁸ "الأصل في الأشياء الإباحة" Suyutî, Ebû'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1. Baskı (Kâhîre: b.y., 1987), 1: 97; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 3: 244.

3.4.2. Nadir Olan Yok Hükmündedir

Bu genel kaide³²⁹ altında dile getirilen mevzu, içme gayesi olmadan alkolün bir başka maksatla (tedavide kullanılması gibi) çok az miktarda helal bir maddeye karıştırılması halinde meydana gelen yeni maddenin helal olup olmaması meselesidir. Bu konu, İslâm âleminde özellikle içecekler ve ilaçlarla ilgili olarak sıkça gündeme gelmektedir. Aşağıda muasır araştırmacıların bu iki konuda istihlâkin gerçekleştiği yönünde olumlu görüş beyan ettiklerini örnekleriyle birlikte ifade edilecektir. Buradan yola çıkarak, helal olan çok maddeye karışan az miktardaki necis maddenin istihlâk yolu ile helale dönüştüğü sonucuna varılabilir.

3.4.3. Haramlık ve Necislik Arizidir

"Eşyada aslolan ibâhadır." küllî kaidesi ile irtibatlı olan bu ilke, İslam Dininin eşyaya olan genel bakışını yansıtmaktadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah (cc), "O, yerde olan her şeyi sizin için yarattı."³³⁰ buyurmaktadır. Bir kimse, bulduğu bir maddenin dini hükmünü bilmiyorsa bu kaideden hareketle o maddeden yararlanabilir. Yiyecek, içecek, insanın yararlanabildiği her türlü menfaat ve insanların kendi aralarındaki muameleler, haramlığına delalet eden herhangi bir nass veya içtihat bulunmuyorsa hükümce böyledir.

3.5. ÇAĞDAŞ ARAŞTIRMACILARIN İSTİHLÂK KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

Fıkıh literatüründe istihlâk kavramının türevleri ile beraber kullanıldığı misallerden hareketle muasır ilim adamları, istihlâk konusunda iki farklı tanım serdetmişlerdir. İlk tanıma göre istihlâk, bir necasetin hakikatinin mündemiç olduğu temiz madde içinde yok olması suretiyle renk, tat ve kokusundan bir eserinin

³²⁹ "الأعمدة للشافعية الغالب لا التادر" Ebû Zehrâ, *Şerhu'l-Kavâidi'l-fıkhiyye*, (Dimeşk: Dâru'l-kalem, 2005), 133.

³³⁰ el-Bakara 1/29

kalmamasıdır.³³¹ İkinci tanıma göre ise istihlâk, bir nesnenin diğ er bir nesneye var olan vasıf ve özelliklerini yitirecek surette ve içinde var olsa bile yok olmuş addedilebilecek bir tarzda karışmasıdır.³³² Bu şekilde yapılan tanım Nezîh Hammâd'ın tercihi- dir. Zira o, istihlâki istihâlenin bir türü olarak kabul etmekte- dir.³³³

Bu iki tanımın dikkat çeken ortak noktası, çok miktardaki ta- hir maddeye bulaşan az miktardaki necis maddenin başka bir ta- hir maddeye dönüştüğü için istihlâkin gerçekleşmiş olmasıdır. Dolayısıyla karışan az miktardaki necis madde yok olmuş kabul edilmektedir.

Başka bir yaklaşıma göre, kavramın dile getirildiği noktalara bakıldığında klasik literatürde istihlâk terimi ile bir maddenin, varlığını devam ettirse bile hiçbir surette tesiri kalmayacak şe- kilde çok miktardaki bir sıvı içerisinde kaybolmasının kastedil- diği anlaşılır. Yani necis madde değişime uğramamaktadır. Do- layısıyla böyle bir durumda istihlâkte haramlık gerekçesinin dik- kate alınması gerektiği olgusu meydana çıkar. Buradaki gayede necasetin bizatihi haram oluşudur. Dolayısıyla haramlık gerek- çesi izale edildiğinde istihlâk tahakkuk eder. Fıkıh kitaplarında değ inilen, temiz olan çok suyun içine necis bir maddenin düşüp o maddenin rengi, tadı ve kokusundan birinin temiz suda belir- memesi ve bundan dolayı fıkıh kitaplarında belirtilen galebenin gerçekleşmesi olayı, tam da bu durumun örneğidir.³¹³

Ahmed Refis, modern endüstriyel gıdalarla alakalı kaleme al- dığı doktora tezinde, istihlâk konusuna da geniş yer vermiş, ko- nuyla ilgili fukahanın görüşlerini ve ilgili delilleri aktardıktan sonra sonuç itibariyle birkaç zaviyeden istihlâki değ erlen-

³³¹ Erfis, Bâhamd b. Muhammed "İstihlâku'l-a'yâni'n-necise ve's-tihâletuhâ fi'tas- nî'i'l-ğizâi, enmûzec li'd-dirâse: el-inefhâ ve'l-cilâtîn," (Cezair: b.y., ts.), 2.

³³² Nezîh Hammâd, "el-Edviyetü'l-müsta'mele 'ale'l-kuhûl ve'l-muhadderât," *Mecelletü Mecma'i'l-Fikhi'l-İslâmî*, 9/16 (Ocak 2003): 79

³³³ Hammâd, *İstihlâkii'l-a'yâni'n-necise ve's-tihâletuhâ fi'tasni'i'l-ğizâi, enmûzec li'd-dirâse: el-inefhâ ve'l-cilâtîn*, 79.

dirmeye tabi tutmuştur. Refis, ilk olarak necis ve temiz maddelerin ihtilati/karışımı durumunda irade ve kastın rolüne değinmiştir. O, etrafımızda her yönden temiz olan maddelerin varlığının az olduğunu, tüketilen gıda maddelerinde çok az bile olsa zararlı maddelerin bulunduğunu ifade etmiştir. Buna göre, piyasalardaki sirkelerin bile az miktarda alkol barındırdığını, yine kahvenin muhtevasında kafeinin var olduğunu, buna rağmen çok tüketilse bile bunların zararlı olmadığını dile getirmiştir. Buna delil olarak da, Şatibî'nin görüşünü aktarmıştır. Buna göre dünyada salt maslahat veya salt mefsetetin olmadığını, dolayısıyla da bu konuda çokluğa bakılması gerektiğini belirtmiş ve kastın bulunmadığı ve kaçınmanın da mümkün olmadığı pis maddeler konusunda da aynı hükmün geçerli olduğunu dile getirmiştir. Ancak ona göre bilerek necis ve haram maddelerin gıdaların içine katıldığı durumlarda bu hüküm geçerli değildir.³³⁴ Ona göre gıda yapımı konusunda "Nadir için bir hüküm mevcut değildir. Şer'î hükümler galip olana göre konulur." kaidesini devreye sokarak, az miktardaki necis maddelerin ma'fû anh (afedilen) olduğunu dile getirmek, ilmî nazardan uzak bir bakıştır.

Refis, İstihlâk konusunda esere değil miktara itibar edilse bile, alınan haram maddelerin zamanla vücutta toplanacağını nazardan uzak tutulmaması gerektiğini ileri sürer. Yine ona göre, gıdalarda kullanılan haram maddelerden kaçınmak mümkündür. Çünkü bunlara alternatif helal gıdalar mevcuttur. Haram veya necis bir şeyden kaçınmak mümkün olduğu sürece, istihlâkten bahsetmek mümkün gözükmemektedir.³³⁵

Hayrettin Karaman, istihlâk yönteminden yola çıkarak içine alkol katılan gazlı içeceklerin tüketilebileceğini ifade etmiştir. Necis bir maddenin bizatihi kendisinin azının da çoğunun da istimalinin caiz olmadığını beyan eden Karaman, bu hükmün

³³⁴ Şimşek, *İstihlâk*, 124.

³³⁵ Refis, *el-Et'imetu'l-musannaatu'l-hâdise beyne't-te'silî'ş-şer'î ve't-tahlilî'l-ilmî*, 445.

nesnenin katkı durumunda olmadığı hâller için geçerli olacağını, başka bir madde ile karışan veya karıştırılan maddenin hükmünün de değişeceğini ve onun haram olmaktan çıkacağını belirtmiştir.³³⁶

Bir sıvının içine alkol karıştırıldığında o sıvı için hemen “Bu sıvının kullanımı haramdır.” yargısına varmanın doğru olmayacağına işaret eden Karaman, “Dinen necis sayılan bir madde ile ihtilatı gerçekleşen sıvı necis olur; içilmez ve onunla taharet gerçekleştirilmez/abdest alınmaz. Miktarca çok olan suya pislik düştüğü zaman ise suyun rengi, tadı ve kokusu değişmedikçe suyun temiz ve temizleyiciliğine zarar vermez.” dedikten sonra, mezheplerin çok su noktasındaki ölçülerini dile getirmiş ve şöyle demiştir: “...çok sayılan suya örneğin sidik, kan veya içki karışsa o su necis olmaz, onunla dini temizlik yapılabilir, sağlığa zararlı olmadığı tespit edildiğinde içilebilir.” Bu bağlamda, gazlı içeceklerin yapıldığı tankların da müctehitlerin birçoğuna göre “çok su” kabul edildiğini belirten Karaman, “Gazlı içeceği koklayınca kişinin burnuna alkol kokusu gelmiyorsa, tadınca alkol tadı vermiyorsa, bakınca alkol renginde değilse, o içecek helaldir.” hükmünü vermiştir.³³⁷

Halit Çalış, temiz bir nesneye necis veya haram bir nesne karışması konusunun, merkeze iradeyi koymak suretiyle değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Buna göre o, bilgimiz olmadan somut olarak gerçekleşmiş ve bizim de hükmünü tespit etmeye çalıştığımız karışma ile bilgimiz dâhilinde gerçekleşen veya bizzat kendimizin gerçekleştirdiği bir ihtilatın hükmünün ayrı ayrı değerlendirilmesinin daha isabetli olacağını ifade etmektedir. Ona göre bu ayırımın gerekçesi, salt karışım mefhumunun, haramları irtikâp hususunda kendimize alan açmanın meşru bir yolu olarak görmekten sakınmaktır. Çalış’ın varmak istediği

³³⁶ Hayrettin Karaman, erişim: 10 Haziran 2015, <http://www.hayrettinkaraman.net/makale/0082.htm>.

³³⁷ Hayrettin Karaman, erişim: 10 Haziran 2015, <http://www.hayrettinkaraman.net/makale/0082.htm>.

nokta şudur: “Haram bir maddeyi bilerek bir helal gıda içine karıştırma, ürünün helal olma vasfına halel getirir. Dolayısıyla istihlâk, helal gıda elde etmede bir metot olarak işletilemez.”³³⁸

Hüsameddin b. Musa Afâne, “Yes’elûneke” adlı fetva külliyyatında, “İçine belli bir miktarda alkol konulan ilaç ve esansların kullanılmasının hükmü nedir?” şeklindeki soruya şöyle cevap vermiştir: “Böyle nesnelere kullanımında bir beis yoktur. Çünkü bunlar sarhoşluk versin diye kullanılmamıştır. Öte taraftan bunlara katılan eseri belli etmeyecek derecedeki az bir alkol, bu karışımın haram olduğunu göstermez. Zira karışımında eseri belli olmayan bir nesne, ma’dum kabilindedir ve hükmü de yoktur. Çünkü hükmün illeti, onu ortaya çıkaran münasip vasıftır. Bu vasıf ortadan kalktığında, illete bina edilen hüküm de yok olur. Esans ve ilaçların içine sarhoş etmeyecek derecede alkol karıştırıldığı zaman, bu karışım için içki hükmü sabit olmaz. Dolayısıyla bunları kullanmaya engel bir durum söz konusu değildir.”³³⁹

el-Lecnetü’ d-Dâime’nin verdiği fetvalar arasında konula ilgili şu bilgiler yer alır: “Kat’î olarak veya zann-ı galib ile domuz etinin veya domuzdan elde edilen mamullerin, piyasada bulunan gıda maddelerinde, ilaçlarda veya dış macunlarında kullanıldığını bilen bir Müslümanın o maddeyi kullanması caiz değildir. Ona lazım olan, şüpheye düştüğü şeylerden uzak durmasıdır.”³⁴⁰

Mecelletü Mecma’l-Fıkhî’l-İslâmî isimli dergide istihlâk ile alakalı olarak, az miktardaki maddenin çok miktardaki madde içinde değişime uğramasıyla, onun renk, koku ve tat niteliklerinin de zail olacağı ve hükmün de galip olana göre verileceği ifade edilmiş ve sonra da istihlâk için şu örneklerle yer verilmiştir:

³³⁸ Halit Çalış, “İslam Fıkhı Açısından Helal Gıda”, *1.Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi* (Ankara: Pozitif Tanıtım Hizmetleri, 2011),135-136.

³³⁹ Husameddin b. Afâne, *Yes’elûneke*,1. Baskı (el-Halil: Mektebetu dendis, 2007), 1: 428.

³⁴⁰ Ahmed Abdürrezzak ed-Düveys, *Fetâva’l-lecteti’ d-dâime li’l-buhûsi’l-ilmîyye ve’l-iftâ* (Riyâd: Dâru’l-müeyyide, 1424).

- a. Gıda maddelerinde ve tedavi amaçlı kullanılacak olan ilaçlarda çözücü olarak kullanılan çok az miktardaki alkol.
- b. Necis bir asıldan istihâleye uğramaksızın elde edilmiş lestin ve kolesterol.
- c. Gıda ve ilaçlarda müstehlek hâle gelecek şekilde çok az miktarda istimal edilen pepsin gibi domuz kaynaklı enzimlerle diğer maddeler.

Bu maddelerin gıdalara müstehlek hâle gelecek şekilde çok az miktarda katıldığı belirtilerek, bunların katıldığı gıda ve ilaçların temiz ve helal olacağı ifade edilmiştir.³⁴¹

Bu serdettiğimiz görüşler arasında istihlâki temiz ve helal kılıcı bir zemine oturtan fikirlerin daha isabetli olduğu fıkıh kaynaklarında ki teyit edici veriler ile mevcut ilmi araştırmalar ortaya koymaktadır.

3.6. SU VE DİĞER SIVILARDA İSTİHLÂK

İstihlâk ile alakalı başka bir tartışma noktası su ile diğer sıvıların aynı hükümde olup olmadığıdır. Şöyle ki temiz olmayan bir maddenin, suya karışması ile su dışında başka bir sıvıya karışması, istihlâke uğrama bakımından birbirinden farklı mıdır? Farklı ise ne gibi hükümler doğurur? Bu konuda İslam hukukçuları çeşitli kanaatler ileri sürmüşlerdir.

3.6.1. İçine Necaset Düşen Suyun Hükümü

İçine necaset düşüp de rengi, tadı veya kokusu tağyire uğrayan suların necis olduğu hususunda icmâ vardır.³⁴² Bu konudaki icmân dayanağı, Allah Resûlünün (sav): “*Su temizdir. Necis bir şey, onun rengini, tadını veya kokusunu değiştirmedikçe necis olmaz.*”³²² hadisidir. Burada asıl tartışılan konu, necasete karışıp da niteliklerinden biri değişmeyen suyun durumudur.

³⁴¹ Çayıroğlu, *Helal Gıda*, 302.

³⁴² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1: 52; Kâsânî, *Bedâ' i 'u's-sanâ' i'*, 1: 446; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, 1: 50; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 1: 137; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 407-410; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 1: 34; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 1: 141.

İbn Rüşd, bu konudaki tartışmaları şu şekilde aktarır: “Ulema, içine necasetin düştüğü ve vasıflarından (renk, tat ve kokusundan) birini taşıyire uğratmadığı suyun hükmünde ihtilâf etmişlerdir. Onların bir kısmı “Bu su ister çok olsun, ister az olsun temizdir.” demişlerdir. Bu görüş, İmam Malik’ten gelen rivayetlerden biridir. Zâhiriler’in görüşü de bu yöndedir. Diğer bir kısmı ise suların miktarı noktasında bir ayırıma giderek “Su az ise necis olur, çok ise necis olmaz” demişlerdir. Fakat bunlar da suyun azlığının ve çokluğunun belirleneceği sınır hususunda yukarıda değindiğimiz üzere görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Yukarıda da söylediğimiz gibi İmam Ebû Hanife, bir suyun çokluğunun ölçüsünü şu şekilde tespit eder: Bir insan suyun bir tarafını hareket ettirdiğinde bu hareket suyun diğer tarafına ulaşmıyorsa bu durumda o su çok sayılır. İmam Şafii ise bir suyun miktarının çok sayılacağı ölçüsünü “iki kulle” olarak verir.³⁴³ Bazı âlimler bu hususta bir sınır çizmemişlerdir. İmam Malik’in bir görüşüne dayanan bu sınırlandırmamada onlar, taşıyir olmasa bile suyun necis olacağını beyan etmişlerdir.”³⁴⁴

İbn Rüşd, bu kısımda deliller arasında teâruz gibi görülen bir durumun varlığına dikkat çekerek şu bilgileri aktarır: Âlimlerin bu konuda görüş ayrılığına düşmelerinin sebebi, konuyla alakalı rivayet edilen hadislerin zahir manalarının birbiriyle çelişiyor gibi görünmesindedir. O hadisler de şunlardır: Ebû Hureyre’den nakledilen, Hz. Peygamber’in (sav) “Sizden biri uykusundan uyandığı zaman elini abdest kabına sokmadan önce yıkasın...”³⁴⁵ şeklindeki hadisidir. Bu hadis zahirinden, az necasetin az suyu necis hale getirdiği anlaşılmaktadır. Yine Ebû Hureyre’den (ra) rivayeti sabit olan, Hz. Peygamber’in (sav) “Sizden biri sakın durgun suya bevedip, sonra o suda yıkanmasın.”³⁴⁶ hadisidir. Bu hadis zahiri de, az necasetin az miktardaki suyu

³⁴³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1: 51; İbn Mâce, “Tahâret”, 76.

³⁴⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1: 52.

³⁴⁵ Ebu Dâvud, “Tahâret”, 49; Tirmizî, “Tahâret”, 19.

³⁴⁶ Buhârî, “Vudû”, 68.

kirletmeyeceğine işaret etmektedir. Aynı şekilde cünüp kişinin durgun suda gusül abdesti almasını nehyeden rivayet³⁴⁷ de aynı bakışın bir sonucudur. Ancak Hz. Enes'ten (ra) rivayeti sabit olan, "Bir bedevi kalktı ve mescidin bir tarafına bevletti. Orada-kiler ona bağıştılar. Hz. Peygamber (sav) onlara: "Onu bırakın" buyurdu. Bedevî idrarını yaptıktan sonra Efendimiz (sav), bevlettiği yere bir kova su dökülmesini emretti."³⁴⁸ şeklindeki hadisin zahirinden ise, az necasetin az suyu kirletmediği anlaşılmaktadır. Zira malumdur ki, o yer, bir kova su dökmek sureti ile Efendimiz (sav) tarafından temiz kabul edilmiştir. Bu kabul o yerin su döküldükten sonra kuruması sebebiyle de olabilir."³⁴⁹

İslam bilginleri, birbiri ile çelişiyor gibi gözüken bu hadisleri cem etmeye çalışmışlardır. Ancak onların, çelişkili gibi görünen hadisleri cem etme metotları farklı olduğu için, üstteki çelişkili durumu çözme yönündeki metotları da farklı olmuştur. Mescide bevleden bedevi hadisinin zahir anlamını esas alanlar, "Ebû Hureyre'den (ra) gelen hadislerden kastedilen mana akılla bilinemez ve bu hadislerin içeriğindeki yasağa, su necis olduğu için değil, ibadet kastıyla uyulur." demişlerdir. Hatta Zâhirîler daha da aşırı giderek, "Bir kişi, kaptaki suya bir bardak idrar dökse bile o su ile gusletmek ve abdest almak mekruh değildir." demişlerdir.³⁵⁰

Bu görüşü savunanlara göre yöntemi, Ebû Hureyre'nin (ra) iki hadisini kerahete, mescide bevleden bedevî hadisi ise kifayete hamletmek suretiyle farklı hadisler cemedilebilir.

İmam Şâfiî, hadisleri uzlaştırdığı bu konudaki çokluk ve azlık sınırını belirlemede Ebû Dâvud ve Tirmizî'nin tahrir ettikleri ve Ebû Muhammed b. Hazm'in de sahih dediği Abdullah b. Ömer'in (ra) babasından rivayet ettiği hadisi esas almıştır. Abdullah b. Ömer (ra) şöyle demiştir: Resulullah'a (sav) davar ve

³⁴⁷ Müslim, "Tahâret", 94.

³⁴⁸ Buharî, "Vudû", 57.

³⁴⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1: 52.

³⁵⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1: 54; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 1: 168.

vahşi hayvanların içine girdiği suyun hükmü soruldu. O da “Eğer su, iki ölçek (kulle) olursa pislik taşmaz.”³⁵¹ buyurdu.

İmam Ebû Hanife ise bu konuda kıyasa dayalı olarak bir sınır belirlemiştir. Böylece o, necasetin suyun tamamına dağılışında hareketin onu dağıtmasına itibar etmiştir. Eğer su, içine giren necasetin, her tarafına dağılamayacağı zannını verecek kadar çok olursa, bu durumda o su temiz sayılır.³⁵²

İbn Rüşd, bu görüşler arasında, hadisleri uzlaştırmada yöntem bakımından en uygun olan ve güzel görünen bir uygulamayla Ebû Hureyre (ra) hadisini ve aynı manayı taşıyan diğer hadisleri kerâhete, Ebû Said ile Enes b. Malik hadislerini de caizliğe yorumlamıştır. Bu yorum, hadislerin mefhumunu zahiri anlamları üzerine bırakmaktadır. Yani Ebû Hureyre'nin (ra) iki hadisinden maksat, necasetin suya tesir ettiğini bildirmektir.³⁵³

Bazı âlimlere göre ise kerahetin sınırı, kişinin suyu kullanmaktan tiksinti duyması ve bu suyu pis görmesidir. Çünkü kişinin, içmesinden tiksinti duyduğu bir suyu Allah'a yaklaşmak (kurbiyet) kastıyla kullanmaktan sakınması ve o suyu içmekten nasıl tiksiniyorsa bedeni üzerine dökmekten de tiksilmesi, kerahetin çerçevesini çizme açısından belirleyici bir faktör olarak bize imkân vermektedir.³⁵⁴

Dikkat edilmesi gereken başka bir husus da bu verilerin bize en azından necasetin tespiti hakkında önemli bilgi ve yöntemler sunmasıdır. Bu konuya günümüzdeki bilimsel ve teknolojik gelişmeler çerçevesinde bakıldığında, su ve diğer sıvıların az olsun, çok olsun ancak vasıflarından birinin değişmesiyle necis olacağı görüşü, muasır İslam hukukçularının çoğu tarafından benimsenir olmuştur.³⁵⁵

351 Ebû Dâvud, “Tahâret”, 33; Tirmizî, “Tahâret”, 50; Nesâî, “Miyâh”, 2.

352 Kâsânî, *Bedâ'î u's-sanâ'î*, 1: 409.

353 Şimşek, *İstihlâk*, 6.

354 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1: 56.

355 Erfîs, *el-Et'îmetu'l-musâanna'â*, 7.

Klasik fıkıh literatüründe bu görüşte olanlar arasında İbn Abbâs (ra), Ebû Hureyre (ra), Hasan Basrî (ö. 110/728), Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), İkrime (ö. 105/728), İbn Ebî Leylâ (ö. 83/702), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Dâvud ez-Zâhirî (ö. 270/884), Nehâ'î (ö. 96/714), Câbir b. Zeyd (ö. 93/711-712), Gazzâlî (ö. 505/1111),³⁵⁶ ve İbn Teymiyye sayılabilir.³⁵⁷ Bu görüş mezhep olarak Malikîler'in tercih ettiği görüştür. Nitekim Gazzâlî "Bu konuda İmâm Şâfiî'nin görüşünün, İmâm Malik'in görüşü gibi olmasını isterdim." demiştir.³⁵⁸

Kanaatimizce, "Su ister çok olsun ister az olsun su temizdir." diyenlerle, "Suyun azlığı veya çokluğu önemli değildir; önemli olan suyun evsafının değişip değişmediğidir." diyenlerin görüşleri isabetli gözükmemektedir. Buna mukabil "Su az ise içine necaset düştüğünde su necis olur, çok ise necis olmaz." görüşünün daha tatmin edici ve ihtiyata daha yakın olduğunu düşünüyoruz. Çünkü hem bu durumu teyit eden sahih hadisler vardır hem de "ağlebiyet" ilkesi çerçevesinde temiz olan çok miktardaki sıvı az olanı içine hapsederek istihlâk yoluyla değiştirip dönüşüme uğratacaktır. Ayrıca suyun az olduğu yerlerde bu tarz bir durumda işletilmeyen istihlâk kavramı su zayıatına dolayısıyla da insanların sıkıntılara düşmelerine sebebiyet verecektir.

3.6.2. Necasetin Değiştiği Suyun Dışındaki Sıvıların Fıkıhî Hükümü

Bu başlık altında ifade edilmek istenen şey, istihlâkin zeytin yağı, süt, sirke, bal vb. sıvı maddelerde gerçekleşip gerçekleşmediğidir. Malikîler, Şâfiîler, İbâdîler ve bir kısım âlimler, su hariçindeki sıvıların az olsun, çok olsun, etkisi görülsün görülmesin necaset bulaşmakla necis olacağını dile getirmişlerdir.³⁵⁹ Bu görüşte olanların delilleri şöyledir:

³⁵⁶ Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr* (Beyrut: Dâru'l- fikr, 2000), 1: 37.

³⁵⁷ Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 1: 37.

³⁵⁸ Gazzâlî, *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn*, 129.

³⁵⁹ Erfîs, *el-Et'îmetu'l-musâanna'â*, 8-9.

- a. Allah Resûlüne (sav), içine farenin düştüğü tereyağın hükmü soruldu. Bunun üzerine: “Eğer yağ katı ise, fareyi ve düştüğü yerin etrafını atmız; eğer yağ sıvı ise onu kullanmayın!”³⁶⁰ buyurdu. Dikkat edilirse bu hadis-i şerif’te farenin içine düştüğü maddenin çok ya da az olmasının, hüküm açısından farklı olduğu söylenmemiştir. Bu da gösteriyor ki iki durum arasında herhangi bir fark yoktur.
- b. Pislik sıvı maddenin tamamına bulaşacağı için o sıvıdan yararlanmak necasetten yararlanmak gibi olur.
- c. “Su, temiz ve temizleyicidir; hiçbir şey onu kirletmez.”³⁶¹ hadisinin mefhum-ı muhalifi cumhura göre suyun dışındaki sıvıların necis olacağını ifade etmektedir.
- d. Suyun dışındaki sıvılar su gibi necaseti kendinden uzak tutamaz.

Hanefiler,³⁶² İbn Teymiyye ve İbn Kayyim³⁶³ sıvıların suyla aynı hükümde olduğunu ve aynı kategoride değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Buna binaen yukarıda zikredilen sıvının kemiyetine göre miktar açısından çok olanlarda necis madde temiz olan sıvı maddenin niteliklerinden birini değiştirdiği takdirde, miktarı az olanlarda ise her halükarda necislik te-lakkisinin meydana geleceği ifade edilir.

Zâhirîler’e göre ise hükmün bina edileceği şey değişikliğin vuku bulmasıdır. Lakin tereyağı bu hükümden müstesnadır. Özel nas mevcut olduğu için bin kantar³⁶⁴ da olsa o tereyağı kul-lanılmaz.³⁶⁵

Mezkûr kanaati taşıyan Zâhirîler’in dayanakları şöyledir:

³⁶⁰ Buhârî, “Vudû”, 67; Ebû Dâvud, “Et’ime”, 48.

³⁶¹ Ebû Dâvud, “Tahâret”, 34; Nesâî, “Miyâh”, 1.

³⁶² İbn Abidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 185.

³⁶³ İbn Kayyim, *Î'lâmu'l-muvakkî'în*, 3: 333-334.

³⁶⁴ Kantar: yöreden yöreye farklılık gösteren bir ağırlık birimi. Şam, Mısır ve Ame-rika bölgelerinde 100 rıtla tekabül ederken, Avrupa ülkelerinde bu ölçü 112 rıtla karşılık gelmektedir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 306.

³⁶⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 1: 201-206.

- a. İçine fare düşen tereyağıyla alakalı olarak Hz. Peygamber'den (sav) gelen "Eğer yağ katı ise fareyi ve düştüğü yerin etrafını atınız ve yağınızı yiyiniz."³⁶⁶ hadisinde genel bir ifadenin kullanılmış olmasıdır. Detay bildiren bir husus mevcut değildir. Dolayısıyla bu hüküm hepsini kapsamaktadır.³⁶⁷
- b. Temiz olma ile necaset vasfını taşıma ikilemi arsında birtakım farklılıklar mevcuttur. Renk, koku ve tat açısından bu farklılıklar meydana çıkmadan bir nesnenin necasetine dair hüküm verilemez.³⁶⁸
- c. Sıvıları (küçük miktarda necaset bulaşmakla) necis kabul etmede, insanları zora sokacak bir durum söz konusudur. Dolayısıyla meşakkat vuku bulacaktır. Öyleyse kolaylık manasına gelen teysir ve umum-ı belvâ olguları doğrultusunda hareket ederek "Din kolaylıktır." prensibi işletilmeli ve gıdalar noktasında hüküm beyan ederken daha ihtiyatlı davranılmalı ve bu husus göz ardı edilmemelidir.³⁶⁹

Ürdün fetva komisyonu da konuyla alakalı fetvasında su ile diğer sıvıların aynı hükümde olduklarını ifade etmiştir.³⁷⁰

3.7. İSTİHLÂKİN UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Fıkıh kitaplarında istihlâkin kullanım alanlarını, içecekler (özellikle de alkol), peynir mayası, kuyular, artık sular ve süt emzirme gibi konular teşkil ettiği görülmektedir.

3.7.1. İçecekler ve Alkol

İçeceklerin üretiminde özellikle de katkı maddelerinin çözümlülüğünü sağlamak amacıyla çok az etil alkolün istimal edilmesi, bu içecekleri dini perspektiften tartışmalı bir konuma in-

³⁶⁶ Buharî, "Vudû", 67; Ebu Dâvud, "Et'ime", 48.

³⁶⁷ Erfîs, *el-Et'imetu'l-musâanna'â*, 8-10.

³⁶⁸ Erfîs, *el-Et'imetu'l-musâanna'â*, 8-10.

³⁶⁹ Erfîs, *el-Et'imetu'l-musâanna'â*, 8-10.

³⁷⁰ Şimşek, *İstihlâk*, 7.

dirgemektedir. Bu tartışmanın temel mihverini ise etil alkolün necis sayılıp sayılmayacağı ve mevzubahis içeceklerin sarhoşluk veren bir niteliğe sahip olup olmadıkları teşkil etmektedir. Bu hususta istihlâk iki yönden işletilebilmektedir.

- a. Sarhoş edici madde, pis kabul edildiği takdirde miktar bakımından az olması.
- b. Sarhoş edicilik vasfı bulunsa bile çok miktardaki içeceğe karışması hasebiyle istihlâke uğraması.

İçkinin esasen necis addedilmesi mevzuuna şu bilgiler verilebilir: Fıkıh müdevvenatında cumhuru ulema, alkolü necis saymaktadır. Ancak aralarında Rabî'a b. Ebû Abdurrahman (ö. 136/753 [?]), Leys b. Sa'd (ö. 175/791), İmâm Müzenî (ö. 264/878), Bağdatlı Malikî fakihlerin çoğunluğu, Şevkânî (ö. 1250/1834), Sıddık Hasan Hân (ö. 1307/1890), Tâhir b. Âşûr (ö. 1284/1868), Nezîh Hammâd, Ahmed Muhammed Şâkir, Musa Carullah Bigiyef (ö. 1875/1949) ve Yusuf el- Karadâvî'nin de bulunduğu bazı âlimler, Mâide suresinin 90. ayetinde yer alan "rics" ifadesinin mücessem bir necis olmayı değil, manevi bir kirliliği işaret ettiğini ve hamrın necasetine dair kesin bir delilin bulunmadığını ileri sürerek hamrın temiz olduğunu savunmaktadırlar.³⁷¹ Hayrettin Karaman, Zâhid Kevserî'den nakille ispiroto ve kolonyanın necis olmadığı görüşünü kabul etmiştir.³⁷² Yine o, alkol necis sayılsa bile, üretim aşamasında istihlâke uğradığı düşüncesiyle, bu işlemin sıvıyı necis hale getirmeyeceği kanaatine varmıştır.³⁷³

Netice itibariyle cumhura mukabil, alkolün karışımdan sonra yok olduğunu ve sarhoş edici özelliğinin ortadan kalktığını, dolayısıyla istihlâke uğradığını söyleyen âlimlerin görüşlerini dikkate almanın yolumuzu aydınlatacağını düşünebiliriz.

³⁷¹ Hammâd, *İstihlâku'l-a'yâni'n-necise*, 93-95.

³⁷² Hayrettin Karaman, erişim: 14 Haziran 2015, <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0233.htm>.

³⁷³ Hayrettin Karaman, erişim: 14 Haziran 2015, <http://www.hayrettinkaraman.net/makale/0085.htm>.

3.7.2. Peynir Mayası

İmam Serahsî, bu hususta şu malumatı rivayet eder: “İmam-ı Azâm’a göre meytenin şirdeninden elde edilen maya, sıvı halde bulunsun veya bulunmasın süt hükmünü alır. Yani helal bir maddedir. Ancak İmam Şafî’ye göre bu maya necistir. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’e göre ise şayet sıvı ise (necis bir kaba konulmuş sütte olduğu gibi) necis olur; şayet katı ise yıkandıktan sonra ondan istifade etmekte herhangi bir beis yoktur. Çünkü kabın necis olması onun için necis olacağı anlamına gelmez. Bunun sebebi o maddenin, hayvan meyte (leş) iken maya veya süt haline gelmemiş olmasıdır.”³⁷⁴

İbn Âbidîn maya hakkında şöyle söylemiştir: “Maya, süt emen oğlağın karnındaki şirdenden çıkan sarı bir maddedir. Peynir üretiminde kullanılır. Oğlak süttten kesilip yeme alışkanlığı kazanınca şirden kendiliğinden işkembeye tahavvül eder.”³⁷⁵

Hanefî mezhebine bağlı müçtehitler, İmam Ebû Hanife’nin konuyla ilgili içtihadını, sahabe uygulamasıyla delillendirmişlerdir. Nitekim Sahabe, halkı Mecusi olan toprakları fethettikten sonra, Mecusilerin kestikleri hayvanlar meyte hükmünde olmasına rağmen, onların ürettikleri peynirleri yemişlerdir.³⁷⁶

İlk dönem Şâfiî âlimler, sadece süt ile beslenen ve İslamî usule göre kesilmiş hayvanların şirdenlerinden elde edilen mayalarla peynir üretiminin caiz olduğunu belirtmişlerdir. Şayet söylenen usule göre kesilmemişse, bu tür mayaların necis olduğunu söylemişlerdir. Lakin müteahhir Şâfiîler, zaruret olması durumunda bu tür mayaların istimal edilmesine izin verilebileceği kanısına varmışlardır.³⁷⁷

Çağdaş dönem İslam hukukçuları Yusuf el-Karadâvî, Hamdi Döndüren, Suudi Arabistan Fetva Heyeti (el-Lecnetü’ d-Dâime)

³⁷⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 25.

³⁷⁵ İbn Âbidîn, *Reddu’l-muhtâr*, 1: 399.

³⁷⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 28.

³⁷⁷ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 1: 133.

ve İslam Tıp Bilimleri Örgütü, sahabe uygulamasına istinaden;³⁷⁸ Faruk Beşer istihlâke dayalı olarak;³⁷⁹ Hayrettin Karaman ise aşağıda belirteceğimiz üzere, istihâleyi kullanarak meytenin şirdeninden alınan maya ile yapılmış peynirlerin yenmesinin caiz olduğu hükmüne varmışlardır.³⁸⁰

Kanaatimizce bu hususta Hanefî mezhebinin görüşünü benimseyip gündelik hayatta onu kullanmak ve bu çerçevede fetva vermek ümmet için büyük bir kolaylık sağlayacaktır. Çünkü peynir mayası piyasadaki varlığı düşünüldüğünde ve kendisine olan ihtiyaca bakıldığında insan hayatının vazgeçilmezleri arasında kabul edilir. Böylesine mevcudiyetine yüksek oranda ihtiyaç duyulan bir maddede istihlâk olgusunu devreye sokarak çözüm yolu aramak teysir eksenli bir bakışa daha uygundur.

3.7.3. Kuyular

Sularda istihlâk meselesinde, özel olarak kuyuların hükmüne değinmek gerekir. Hemen belirtmek gerekir ki kuyularda istihlâk hususunda mezhepler arasında ihtilaf söz konusudur.

Hanefiler, 10x10 zira' genişliğinde olan kuyuları, büyük havuz mesabesinde değerlendirmiş ve bu tür kuyulara, içine düşen necasetin suyun vasıflarını değiştirip değiştirmemesine yani necasetin müstehlek hale gelip gelmemesine göre hüküm verileceğini söylemişlerdir. Hacmi bundan daha küçük olan kuyuları, küçük havuz hükmünde kabul etseler ve kıyasen bu tür kuyuların suyunun, pisliğin düşmesiyle necis hâle geleceğini söyleseler de, istihsan deliline binaen farklı bir kısım hükümlere varmışlardır. Buna göre kuyuya düşen necasetin türüne ve kuyuda kalma süresine ve buna bağlı olarak düşen hayvanın çıkarıldıktan son-

³⁷⁸ Ahmed Düveys, *Fetâva'l-Lecneti'd-Dâime li'l-Buhûsi'l-İlmîyye ve'l-İftâ* (Riyad: Dâru'l-müeyyide, 1434).

³⁷⁹ Faruk Beşer, "Gıdalardaki Helâllik ve Haramlık Ölçüleri (3)", *Yeni Şafak* (23 Mart 2016).

³⁸⁰ Hayrettin Karaman, erişim: 25 Haziran 2015, <http://www.hayrettinkaraman.net/yazi/hayat/0381.htm>.

ra şişmiş olup olmamasına, kuyudan çıkarılması gereken su miktarına kadar farklı hükümler dile getirmişlerdir.³⁸¹

Malikîlere göre ise eğer kuyunun içine necis olan bir hayvan düşer de kuyunun suyunu taşıyıp ederse, kuyunun suyunun tamamının boşaltılması gerekir. Eğer kuyunun suyunda bir değişiklik olmazsa, kuyunun suyunu boşaltmak müstehap olur.³⁸²

Şafiî ve Hanbelî mezhepleri ise diğer sulara olduğu gibi kuyular hakkında da suyun miktarını esas almışlardır.³⁸³ Buna göre onlar, iki kullenin altındaki sularının -su ister değişsin ister değişmesin- pisliğin bulaşmasıyla necis olacağını, iki kullenden fazla olan sulara pislik bulaştığında ise suyun renk, tat ve koku vasıflarının değişip değişmediğine göre hüküm verileceğini, değiştiği takdirde kuyunun bütün suyunun boşaltılması gerektiğini söylemişlerdir.³⁸⁴

3.7.4. Artıklar

İstihlak hususunda, incelenmeye tabi tutulması gereken konulardan biri de, bir canlının ağızından çıkan salyasının suya sırayet etmesinden sonra, bu salyanın suda yoğaltıma uğrayıp uğramadığı meselesidir. Tükürüğün veya salyanın necis ya da temiz olması durumuna göre, artığın hükmü de değişecektir. Eğer saydıklarımız necis ise suyu da necis yaparlar. Çünkü içilen sıvıya, içenin salyasının/tükürüğünün bulaşması kaçınılmazdır. İslam uleması, Müslüman kimselerin ve eti yenen hayvanlarının artığının tahir olduğu mevzuunda ittifak etseler de, diğer artıklar sulara ihtilaf etmişlerdir.³⁸⁵ Şunu da belirtmek gerekir ki buradaki ihtilaf, küçük havuzlar için geçerlidir. Çünkü büyük havuzların suyunu necis addetmenin dayanak noktası, suyun özellik-

³⁸¹ Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr*, 6. Baskı (Beyrut, Dâru'l-ma'rife, 2011), 1: 17.

³⁸² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1: 57.

³⁸³ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1: 134.

³⁸⁴ Çayıroğlu, *Helal Gıda*, 19.

³⁸⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1: 60.

lerinin tağyiriyle alakalıdır. Salya ve tükürüğün de suyun vasıflarını değiştirmeyeceği ise açıktır.³⁸⁶

Hanefiler, domuz, köpek ve yırtıcı hayvanların etlerinin necis olmasından hareketle onların salyalarının da necis olduğunu, dolayısıyla salyanın karıştığı sıvının da necis olacağını söylemişlerdir. Hanefilere göre, başıboş gezen ve evde yaşayan hayvanların, kedinin ve bir de yırtıcı kuşların artığı tenzihen mekruh, katır ve evcil eşeğin artığı ise şüphelidir.³⁸⁷

Şafii ve Hanbelîler, köpek ve domuzun dışındaki hayvanların yırtıcı bile olsa artığının temiz olduğuna hükmetmişlerdir.³⁸⁸

Malikîler göre sadece, kedi ve fare gibi ağızlarında necaset görülen hayvanların artıkları necistir.³⁸⁹ Dolayısıyla köpek ve domuz da dâhil tüm hayvanların artıkları temizdir.

Mezheplerden aktardığımız bu verilerin ışığında anlıyoruz ki, bu tarz bir sirayette istihlâkin meydana gelmediği ve karışımından sonraki suyun istimalinde dikkate alınacak hususun, suya bulaşan salyanın sahibinin helallik veya necislik açısından fıkhı-taki konumudur.

3.7.5. Süt Emzirme

Süt emzirme, İslam hukukunda, sütü emen kimse ile sütünü emdiği kimse arasında, süt hısımlığı meydana getirir. Ancak bu hısımlığı meydana getiren saikler, mezheplere göre farklılık arz eder. Sütün emildiği miktar, bir yudum olması veya daha fazla olması, emilen süre gibi konular bir tarafa bizi ilgilendiren kısım, sütün başka bir madde içerisinde müstehlek halde bulunmasıdır.

Hanefilere göre suya veya başka bir süte karışan insan sütü, karıştığından miktarca az ise bu sütün içilmesiyle süt akrabalığı

³⁸⁶ Çayıroğlu, *Helal Gıda*, 20.

³⁸⁷ Merğınanı, *el-Hidâye*, 1: 29.

³⁸⁸ Nevevî, *Ravdatü't-tâlibin*, 2: 589.

³⁸⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1: 61.

gerçekleşmez. Zira hüküm, galibe göredir.³⁹⁰ İstihlâke uğramış süt ise süt akrabalığı oluşturmaz.

Şâfiîler ve Malikîler de herhangi bir yemeğe veya içeceğe karışan sütün, mağlup duruma gelmesi ve kendi özelliklerini yitirmesi durumunda, bu yemek veya içeceğin tüketilmesiyle süt hıslımlığının oluşmayacağını ifade etmişlerdir. Sütün mağlup hale gelmesindeki ölçü ise daha önce de ifade ettiğimiz gibi onun renk, tat ve koku vasıflarının ortadan kalkmasıdır.³⁹¹

3.8. İSTİHÂLE VE İSTİHLÂKİN DIŞINDA NECASETİ GİDERME YOLLARI

Necis addedilen nesnelere farklı yollar ve usullerle temizlemek mümkündür. Meselâ su ile yıkamak, kazımak, silmek, ovalamak ve ateşe sokmak necaseti giderme yollarından bazılarıdır. Burada söz konusu olan temizleme yolları, hubs veya necâset denilen maddî pisliklerin temizlenmesiyle ilgilidir. Hükümî-mânevî kirlilik kabul edilen hadesten (abdestsizlik, cünüplük, hayz ve lohusalık hallerinden) temizlenmenin yolu, kural olarak temiz ve temizleyici olan mutlak suyu kullanmaktır. Mutlak suyun bulunamaması veya bulunduğu halde kullanma imkânının olmaması durumunda ise toprak veya toprak cinsinden temiz bir maddeden yararlanmaktır. Hanefî ve Malikî mezheplerinde necâseti izale etmenin yolları konusunda sosyal şartlar ve insanların ihtiyaçları nazar-ı itibara alınarak kolaylık ilkesi benimsenmiştir.³⁹² Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde ise temizliğin olabildiğince tam yapılması, gerek gıda gerekse ibadet temizliği konusunda dinen necis sayılan şeylerden uzak kalınması hususuna ağırlık verilmiştir.³⁹³ Hanefî fıkhında anılan temizleme yolları şöyle sıralanabilir:

³⁹⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 5: 140; Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i'*, 10; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 5: 501.

³⁹¹ Nevevî, *el-Mecmû'*, 18: 221; Karâfi, *ez-Zahîre*, 4: 276.

³⁹² İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 3: 291.

³⁹³ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1: 134

1. Su ile yıkamak suretiyle temizleme

Maddî pislikler mutlak sularla temizlenebileceği gibi mutlak su bulunmadığında mukayyet sularla da temizlenebilir. Ancak bu suların yağlı olmaması, herhangi bir sebeple tabiatını, inceliğini ve akıcılığını kaybetmemiş olması gerekir. Gözle görülen pislikler renk ve kokular gidinceye kadar su ile yıkanınca temizlenmiş olur. İçine necis madde karışmış yağlı boya ve kan gibi lekeli kalabilen pislikler, kullanılan su duru olarak akıncaya kadar yıkanır.

2. Suda kaynatmak suretiyle temizleme

İçine necâset düşen süt, pekmez, zeytinyağı ve bal gibi sıvı maddeler temiz su ile üç defa kendi aslı kalıncaya kadar kaynatmakla temizlenmiş olur.

3. Ateşe sokarak temizleme

Pis çamurdan yapılan kap, kacak, bardak vb. eşyalar ateşte pişirilip kendisinde pislik eseri kalmayınca kadar pişirilirse bu maddeler temizlenmiş olur. Dinî usullere göre kesilmiş hayvanın kellesi közlenmekle ve madenî eşya üzerindeki kan ateşte yakılmakla temizlenmiş olur.

4. Silmek suretiyle temizleme

Yaş veya kuru pislikle kirlenen çakı, bıçak, cam, tahta, düz mermer ve tepsi gibi şeyler temiz bez, sünger veya toprakla pisliğin eseri kalmayacak şekilde silinir ise temizlenmiş olur.

5. Ovalamak ve kazımakla temizleme

Ayakkabı, mest, potin, bot ve çizme gibi pisliği emmeyen giyecekler, hayvan dışkısı gibi görünür bir pislik dokunduğu zaman su ile temizlenebileceği gibi keskin bir şeyle kazımakla da temizlenir. İdrar gibi gözle görünmeyen pislikler ise kazımak veya sürtmekle temizlenmez, bunların yıkanması gerekir. Donmuş yağ, peynir, yoğurt vb. katı yiyeceklere pislik düştüğü zaman pisliğin düştüğü yerin çevresiyle birlikte kazınıp atılmasıyla o şey temizlenir. Nitekim Hz. Peygamber (sav), katı yağa

düşüp ölen fare için, “Onu ve çevresini atın, yağı da yiyin” demiştir.³⁹⁴

6. Kurutmak ve toprak serpmekle temizleme

Yeryüzü ve yeryüzünde sabit olan ot, ağaç, yere döşenmiş taş, tuğla ve kiremit gibi maddeler pis olunca güneş, rüzgâr ve ateşin etkisiyle kuruyup üzerlerinde pisliğin eseri kalmazsa bunlar temizlenmiş sayılır ve üzerlerinde namaz kılınabilir, ancak teyemmüm yapılamaz. Çünkü bu tür yerler temiz ise de temizleyici değildir.³⁹⁵ Fakat yerde sabit olmayıp koparılmış veya çıkarılmış ot, taş, tuğla ve kiremit gibi şeyler pislik eseri gidinceye kadar yıkamakla temiz olur; bunların kuruması temizlenmeleri için yeterli değildir. Pis olan bir yer, pislik eseri gidinceye kadar üzerinden su akıtmak veya pisliğin kokusu hissedilmeyecek şekilde temiz toprak serpmek suretiyle temizlenir.

7. Suyun akması, çekilmesi veya boşaltılması yoluyla temizleme

İçine pislik düşmüş veya karışmış su, havuz yahut hamam kurması temiz suyun gelip oradan akıp gitmesiyle temizlenir. Çünkü böyle bir su akarsu hükmündedir. İçine necâset düşen kuyunun suyu zamanla çekilip kaybolunca kuyu temizlenmiş sayılır. Ancak necâset eserinin bulunmaması gerekir. İçine pislik düşen kuyu kural olarak suyunun tamamen boşaltılmasıyla temiz olur. Bununla birlikte kuyu büyük olup içindeki suyun tamamını boşaltmak mümkün olmazsa veya her çıkarıldığında alttan kaynayıp çoğalıyorsa, içine düşen pisliğin hacmine ve niteliğine göre belirli miktarlarda su çıkarılmakla da temiz hale gelir.³⁹⁶

8. Boğazlama yoluyla temizleme

Domuz dışındaki hayvanlar İslâmî usullere uygun biçimde boğazlandığı zaman etleri ve derileri temiz olur. Böyle bir deri üzerinde namaz kılınabilir.

³⁹⁴ Buhârî, “Vudû”, 67.

³⁹⁵ Gâvecî, *el-Kaflî*, 1: 205.

³⁹⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 25-26.

9. Tabaklama yoluyla temizleme

Domuz dışında meytenin derisi tabaklanmakla temiz hâle gelir.³⁹⁷ Bu hususta ittifak vardır. Ancak domuzun derisinin tabaklanma ile temiz hale gelmesi hususunda ise aşağıda da ifade edeceğimiz gibi ihtilaf vardır. Âlimlerin büyük çoğunluğu domuzun derisinin tabaklanma ile temiz olamayacağını söylemektedir.³⁹⁸

3.9. İSTİHÂLE VE İSTİHLÂKİN BİRBİRİNDEN AYRILDIKLARI TEMEL NOKTALAR

Birçok yönden bir arada bulanık İstihâle ile istihlâk, temelde iki hususta birbirinden ayrılırlar. Bunlar:

- a) İstihlâk bir ihtilat yani birkaç elementin karışımı neticesinde devreye girerken, istihâle tek bir maddenin değişime uğramasıyla da gerçekleşebilmektedir.
- b) İstihâle sonucunda, yapı ve mahiyet açısından öncekinden tamamen farklı bir maddenin ortaya çıkması şartı aranır. Ancak istihlâkte ise mahiyet itibarıyla bir değişikliğin vaki olması şartı aranmaz.

Şunu da belirtmek gerekir ki istihlâki, istihâlenin bir çeşidi olarak kabul edenlere göre bu farklılıklar söz konusu olmayacaktır.

3.10. İSTİHÂLE VE İSTİHLÂK KONUSUNA FARKLI YAKLAŞIMLAR

Günümüz fıkıh bilginlerinin istihâle ve istihlâk yöntemlerine ve bu iki yöntemin necis maddeyi temiz kılmaya tesir edip etmediği hususuna yaklaşımları farklı olmuştur. Bu bilginlerin bazıları, daha müsamahalı davranırken kimisi de uygulama alanını daraltmıştır. Bunun sonucunda ise Müslümanlar arasında bir karmaşa, kafa karışıklığı ve şüphe meydana gelmiştir. Biz ilgili sorunun halledilmesi konusunda istihâle ve istihlâk yöntemlerinin kullanılması gerektiğini savunan bazı İslam hukuku bilginle-

³⁹⁷ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 1: 128; Salim Ögüt, "Tahâret," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 382.

³⁹⁸ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 1: 128.

rinin görüşlerine yer vereceğiz. Günümüzde, mevzubahis problemlere yaklaşıırken arzu edilen bir istihâlenin tahakkuk edip etmediği üzerinde durulmaktadır.

Nezih Hammâd'ın helal gıda ile ilgili kaleme aldığı "İlaçlarda ve Gıda Maddelerinde Haram ve Necis Maddeler" adlı eserinde belirttiği görüşler, istihâle ve istihlâkin bir yöntem olarak kullanılması konusundaki şüphe ve tereddütleri bertaraf etme ve bize ışık tutma hususunda önemlidir. O şöyle der "Fukaha ve onların mezheplerinin 'İlaçlarda ve Gıda Maddelerinde Haram ve Necis Maddeler' konusuna dayalı küllî, cüzî, nevâzil ve vakıât ekserinde sarf ettikleri sözlerini kuşatıcı bir tarzda anlatmaya çalıştık. Bu sözler ışığında ve zarûretler fıkhı, Şeriatın kullardan zorluğu giderme gayesi ile ehl-i ilmin fikhî meselelerde ihtilafına dayalı olarak hafifleştirme, kolaylaştırma, genişletme amacının gölgesinde yeni meseleleri ele alan bu çalışmamız muvacehesinde şu bilgilere ulaştık: Aksi sabit oluncaya kadar eşyada asıl olan temiz olduğu ve yasaklayıcı herhangi bir delil bulunmadıkça bunların kullanımının ve onlardan yararlanmanın helal olduğudur. Bunun delili şu ayet-i kerimedir: "O, sizin için yeryüzünde var olan her şeyi yarattı."³⁹⁹ Zaruretler (dinen sakıncalı olan şeyleri yapma durumlarıdır ki kişi bu şeyleri yapmadığında helak olacağına veya büyük bir zarara uğrayacağına zann-ı galip ile kanaat getirir) şer'an sakıncalı olan durumları mubah hale getirir. Ancak bu tür şeylerin malum olması ve ihtiyaç miktarınca kullanılması şarttır. Bunun dayanağı ise '...Günaha meyletmeksiniz...' ⁴⁰⁰ kayıdır."⁴⁰¹

Hammâd görüşlerini şöyle sürdürür:

"Ulemadan tercih edilen görüşe göre içki necisü'l-ayn olan bir madde değildir. Çünkü onun necis olduğuna dair muteber bir delil sunulamamıştır. Ayrıca bir şeyin yenilmesi, içilmesi veya

³⁹⁹ el-Bakara 2/29.

⁴⁰⁰ el-Mâide 5/ 3.

⁴⁰¹ Hammâd, *İstihlâkû'l-a'yâni'n-necise*,103.

giyiminin dinen haram olması o şeyin necis olduğuna dair hüküm vermeyi de gerektirmez. Yönler farklı olduğundan fıkıh perspektifinden bakılacak olursa durum yine aynı olacaktır. Nitekim Nevvî *el-Mecmû'* adlı eserinde şöyle der: 'Ayet, içkinin necis olduğu konusunda zahir değildir. Çünkü dil bilginlerine göre 'rics' kelimesi 'kazr'⁴⁰² anlamındadır. Bundan da necis olduğu sonucu çıkarılamaz.' Müslüman için zor durumda kaldığında haram ve necis olan bir madde ile tedavi olmak zaruret kabilinden kabul edilir. Dolayısıyla Müslüman, şayet başka bir tedavi aracı bulamıyor ve bu tür ilaçlarda şifa umudu taşıyorsa necis veya haram madde barındıran ve şer'an mahzurlu olan ilaçlarla tedavi olabilir. "*O şifa değil, hastalıktır.*"⁴⁰³ hadisi, ya hükmün özel olduğuna veya kullanılan miktarın çok olduğuna yorumlanabilir."⁴⁰⁴

Konuyla ilgili olarak Hayrettin Karaman şu şekilde görüş beyan etmiştir:

Günümüzde daha çok münazaraya sebep olan ve hukukçuları meşakkate sevk eden gıdalar, menşei (yapılırken kullanılan maddeler) bakımından muhtevasına haram olan maddenin katıldığı zannedilen ürünlerdir. Mesela birçok üründe istimal edilen jelatin, peynir mayaları, koruyucu maddeler böyledir. Bunlar yapılırken kullanılan maddeler içinde domuz unsuru, murdar hayvanın eti, kemiği, derisi veya başka bir parçası kullanılmış ise, madde değiştikten ve mesela "peynir, jelatin, ekmek, şeker, kapsül..." olduktan sonra; yine az alkol çok helal sıvıya karıştırılıp eseri (rengi, tadı, kokusu, sarhoş etme niteliği) kaybolduktan sonra bunlara yine domuz, murdar hayvan, alkol gibi mi bakılacak, bunların hükmü mü verilecek, yoksa madde değişime uğradığı için hüküm de yeni maddeye göre mi olacak? Bu noktada hüküm verebilmek için iki kesimin bilgilendirme verilerine ve bu verilerin birleştirilmesine ihtiyaç vardır. Bunlar:

⁴⁰² Kazr; kir, pislik anlamında kullanılan bir kelimedir. Bk. Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Misbâhu'l- mûnîr* (Beyrut: el-Mektebetu'l- 'âsriyye, 2010), 256.

⁴⁰³ Müslim, "Eşribe", 12.

⁴⁰⁴ Hammâd, *İstihlâkû'l-a' yâni' n-necise*, 104.

- a. Gıdacı ve kimyacı, maddenin ne derecede değişime uğradığını, yeni maddenin, ona katılan ve haram olan maddeden tamamen başka bir maddeye dönüşüp dönüşmediğini söyleyecek.
- b. İslam hukukçusu da bu bilgiye itimat ederek ortaya çıkan yeni maddenin dindeki hükmünü belirtecek.⁴⁰⁵

Daha önce de görüşlerine yer verdiğimiz Yunus Apaydın, istihâle ve istihlâk gibi yöntemleri nihai ve ideal bir yöntem kabul etmenin doğru bir tutum olmayacağını, belki bir ara çözüm olarak değerlendirmek gerektiğinin daha doğru olacağına işaret eder.⁴⁰⁶

Kâşif Hamdi Okur, domuz kökenli ürünlerde istihâlenin gerçekleşip gerçekleşmediği hakkında görüş ayrılığının var olduğunu belirttikten sonra istihâlede tam bir yapısal dönüşümün var olması gerektiğini dile getirmiştir. Ona göre şarabın sirkeye dönüşmesi misalini istihâle noktasında ele almak nispeten başarılı gözükmektedir. Zira şarabın temel unsuru olan üzüm suyu helaldir. Ancak iskâr özelliği kazanınca şaraba dönüşmüş ve haram olmuştur. Sirkeye dönüşmesi neticesinde bu özellik ortadan kalkınca/kaldırılınca tekrar helal bir madde haline gelmiştir. Şarabın sarhoşluk verici özelliği nedeniyle haram kılındığı malum olduğundan dolayı⁴⁰⁷ bu nitelik izale edilince helal ve temiz bir maddeye istihâlesi gerçekleşmiş olmaktadır.⁴⁰⁸

Okur, aslı itibarıyla necis olan domuz ve ondan elde edilen mamullerin istihâle kavramını dikkate alarak çeşitli işlemlerden geçtikten sonra kullanılmasının cevazına hükmetmenin isabetli olmadığını, bu kavramın “teysir ve belvâ” eksenli değerlendirilmesi gerektiğini, dolayısıyla bir ara çözüm kabul etmek gerek-

⁴⁰⁵ Hayrettin karaman, erişim: 25 Haziran 2015, <http://www.hayrettinkaraman.net/makale/0437.htm>.

⁴⁰⁶ Şimşek, *İstihlâk*, 10.

⁴⁰⁷ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1: 134.

⁴⁰⁸ Şeyhzade, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman el-Kelibûlî, *Mecma'u'l-enhur* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1998), 1: 92.

tiğini ve alternatif ürünlerin imal edilmesi için çaba gösterilmesinin lüzumluğunu dile getirmiştir.⁴⁰⁹

İstihâlenin kimyasal dönüşüm, istihlâkin ise fiziksel karışım ve erime olduğunu ifade eden Rifat Oral, istihlâk mevzuunu fıkıh müdevvenatında yer alan taharet, süt emme, kuyular ve yeminler ile ilgili konulardaki açıklamalar çerçevesinde değerlendirmiştir. O, istihlâki bir ruhsat olarak değerlendirmiş ve şöyle söylemiştir: “Büyük bir havuza necis bir madde düştüğünde renk, koku ve tadından birisi değişikliğe uğramadıktan sonra o havuzun suyu tâhirdir. Ama buna mükabil bu husus, bir kaba bilerek ve isteyerek necaset atılmasını mubah kılmaz. Fıkıh kitaplarında ifade edildiği gibi kuyulara necaset düştüğünde necasetin cisminin büyüklüğüne göre kuyudan su boşaltılır. Normalde bütün suyun boşaltılması gerekirdi. Demek ki bu mümkün olmadığından teysir eksenli istihlâk yöntemi kabul edilmiştir. Süt emme ve yeminler hususunda gelince, buradaki haramlığın veya yemini bozmanın sebebi, süte başka bir maddenin katılması veya yenilmeyeceğine yemin edilen yemeğe başka bir maddenin karıştırılması nedeniyle istihlâkin devreye girdiği gerekçesi değil, bilakis bu hususta şüphenin varlığıdır.”⁴¹⁰

Oral, helal gıda araştırmaları yapanlara şu tavsiyede bulunur:

Helal gıda çalışmalarının hızlandığı günümüzde Müslümanlar olarak hâlihazırda var olanla amel etmek yerine, alternatif gıda ürünleri oluşturulmalı ve bu mevzuda hassasiyet bilinci aşılanmalıdır. Helal gıda şuuru zinde tutulmalı ve bu çerçevede İslami bir bilinç oluşturulmalıdır.

İslâm bilginlerinin yanı sıra helal gıda sertifikası veren kuruluşlar da bu hususları göz ardı etmemelidir. Hasseten yerli üreticilerin önü açılmalı, helal gıdaya teşvik arttırılmalı, özel reyon-

⁴⁰⁹ Okur, “İslam Hukuku Açısından Helal ve Haram Olan Gıdalar ve Bazı Güncel Meseleler,” 35: 23.

⁴¹⁰ Rifat Oral, “İstihlâk”, 1. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi (Ankara, b.y.), 131.

lar açılmalı ve kamuoyunda bir helal gıda bilinci oluşturulmalıdır.⁴¹¹

Bütün bu görüşler arasında istihlâki su, sıvılar, alkollü içecekler, ilaçlar, kafein barındıran kahve tarzı içecekler ile gazlı içeceklerde devre sokup onun helal kılıcı özelliği olduğunu savunan yöntem bizce tatmin edici bulunmaktadır. Bunun nedeni ise Şa-tibî'nin de dediği gibi: Dünyada salt maslahat veya salt mefsedetin bulunmadığı dolayısıyla da değişim hususunda çokluğa bakılması gerektiği aşikârdır. Dolayısıyla kastın bulunmadığı, biz-zat maddeyi tüketecek kişi eliyle karışım gerçekleşmediği ve ih-lattan da kaçınmanın pek mümkün gözükmediği mevcut besin maddelerinde istihâle gibi istihlâki devreye sokmak icap etmektedir. Böylece istihlâk olgusu da fıkıh bilginlerine helal kılıcı bir yöntem olarak kolaylık sağlayacaktır.

⁴¹¹ Oral, *İstihlâk*, 131.

SONUÇ

Bu çalışmada, katkılı gıda maddelerinin dini hükmünü belirleme açısından büyük bir ehemmiyeti haiz olan istihâle ve istihlâk terimlerini incelemeye ve araştırmaya tabi tutulmuştur. Konuyla ilgili olarak gıda katkı maddelerini, onların insan sağlığına etkilerini, İslam hukukuna göre helal gıdanın nasıl olması gerektiği ve gıda katkı maddelerinde helalliğin ispatında yöntemlerden biri olarak istihâle ve istihlâk kavramlarının belirleyici rollerinin var olup olmadığı hususları üzerinde durulmuştur.

İslam'ın ruhuna uygun bir üretim ve tüketim felsefesine sahip olması gereken Müslümanlar, helal menşeli katkı maddelerini araştırma ve üretmekle mükelleftirler. Günümüzde üretilen ürünlerin çok büyük bir bölümü, katkı maddesi içermektedir. Bu ürünlerin özellikle helal menşeli olmayan katkı maddelerini barındırmaları bizi ciddi bir problemle karşı karşıya getirmiştir. Bu problem, katkı neticesinde oluşan ürünün dini hükmünün ne olduğudur. Bu ürünlere, haram menşeli madde ihtiva ettikleri için ya tamamen haram denilecek ve bu ürünler hiçbir surette kullanılmayacak ya da istihâle ve istihlâk yöntemleri işletilmek suretiyle gerekli şartları taşımaları halinde bu ürünlere helal hükmü verilecektir.

İstihâle tabiî ve sunî olarak iki ayrı bağlamda değerlendirilmiş, çoğunluk istihâlenin helal kılıcı olabilmesi için tabiî olarak meydana gelmesi gerektiğini ileri sürülmüştür. Fakat istihâle kavramına diğer mezheplere nazaran daha fazla yer veren Hanefiler, bu konuda iki istihâle arasında fark görmemiş ve her ikisini hükmü değiştirici olarak kabul etmiştir. Birçok Hanefî fakih, necis maddelerin istihâle veya istihlâk yoluyla temiz bir nitelik

kazanacağını kabul eden İmam Muhammed'in görüşünü fetvaya esas almıştır. Ebû Yusuf ise necis olan maddelerin dönüşüme uğrasa dahi, menşei itibariyle necis sayılacağı görüşündedir. Hanefilerin büyük çoğunluğunun yanı sıra kısmen Malikîler, İbn Hazm, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim gibi âlimler istihâle ve istihlâki kabul ederken, Şâfiîler ve ağırlıklı olarak Hanbelîlerin bunları kabul etmediklerini tespit edilmiştir.

Helal gıdanın tayininde ve tahlile tabi tutulmasında istihâlelerin yanı sıra istihlâkin de belirleyici rol oynayacağı görülmüştür.

Ayrıca yapılan çalışma neticesinde aşağıda ki bilgilere ulaşılmıştır:

Her kimyasal dönüşüm istihâle sayılmayabilir. Bu nedenle necisi temiz kılan istihâle, molekülü elementlere veya kimyasal köklere ayırma işlemi sonucunda gerçekleşmelidir. Bu işlem neticesinde açığa çıkan elementler ve kökler maksut istihâleyle uğramış ve aslı itibariyle necis olan madde helal hale dönüşmüş olur. Bu dönüşümün yeterli olması için de meydana gelen yeni ürünün vasıf itibariyle önceki hammaddeden farklı olması ve dönüşümün tabii yolla gerçekleşmesi şarttır.

Gıda katkı maddelerine mesafeli davranılması, insan sağlığına etki ve zararlarının iyice tespit edilmesi, zararı varsa bunun oranının belirlenmesi ve bu oranın en asgariye indirilmesi için çalışmanın yapılması, bu tür maddelerin alternatifinin var olup olmadığının belirlenmesi gerektiği izahtan varestedir. İşte bu noktada hayatın her alanında varlığını hissettiren katkı maddelerinin besinlere ne tür bir özellik kazandırdığı, bu özelliğin İslam hukuku açısından ne ifade ettiğini belirlemek üzere istihâle ve istihlâk kavramları kendini hissettirmektedir. Katkı maddelerinin/katkılı gıdaların şer'î hükmünün (helallik/haramlık) istihâle ve istihlâk süreçlerine/yöntemlerine başvurarak yeniden ele alınması veya katkılı gıdaların bu iki terimle ilişkisinin ne yönde olduğu ayrıca ortaya çıkmakta ve bu iki kavramın önemiyetini bizlere göstermektedir.

İstihâle ve istihlâk hususunda ulema arasında tamamen helal kılıcı bir özellik taşıdığını söyleyenler olduğu gibi değişim ve dönüşüme hiçbir surette etki etmeyeceğini söyleyenlerin bulunduğu görülmüştür. Çalışma neticesinde şu hususlar tespit edilmiştir: Katkı maddelerinin fıkhi hükümlerini belirleme noktasında istihâle ve istihlâk terimleri bize bir fikir verse de kesin, kati ve nihai bir bakış açısı sağlamaz. Bu iki terimin şimdilik bizim için bir ara çözüm, en ideal olanı yakalamak için bir geçiş basamağı olduğunu belirtmekte fayda vardır. Dolayısıyla istihaleye veya istihlâke uğrayan bir maddeye her halükarda ihtiyatlı yaklaşmamız gerekir. Yani bazı maddelerin bu yöntemler neticesinde haramlıktan çıktığını söylesek bile, bu takdirimiz ara çözüm olabileceğinden, bununla yetinmememiz ve en iyiyi yakalamak için ideal çözümleri devreye sokmamız gerekir. İstihâle ve istihlâk son çare olarak görülmemeli, daha iyi olana bir geçiş aracı olarak kabul edilmelidir. Şunu hemen belirtelim ki: Bizim gönlümüze yatan istihâle ve istihlâkin tamamen helal kılıcı özellik taşıdığıdır. Dolayısıyla mevcut katkılı gıda maddesi istihâle neticesinde dönüşüm yaşadığı için o maddenin istimali dinen helaldir.

Ayrıntıda bir kısım ihtilaf var olsa bile istihâlenin, temizlik ve necislik ile haramlık ve helallik açısından maddelerin şer'î ahkâmına tesir ettiği hem bütün mezhepler hem de çağdaş araştırmacıların büyük bir kısmı tarafından kabul edilmiştir. Bizce de, gıdaların kullanımı hususunda, Şeriâtin hayatın her alanında gözettiği rafu'l-harac, umum-ı belvâ, teysir gibi kolaylaştırma ilkelerinden hareketle bu yöntemi devreye sokmak, hellaliği belirleyici bir etken olarak kabul etmek daha isabetli görünmektedir. Nitekim günümüz laboratuvar ortamında yapılan araştırmalarda, kesin bir dönüşümün var olduğunu haber vermektedir. Bu itibarla mezkûr yöntemi, sağlık alanında uzman kimyagerlerin görüşleri de alınarak bir yol izlemek gerektiğini düşünüyor, istihâle ve istihlâkin necis maddeyi dönüştürerek helal kılıcı özellik taşıdıkları kanaatini taşıyoruz.

Son olarak bu çalışma sayesinde hayatımızın her alanında kendini hissettiren bir sorun olarak ortaya çıkan “helal gıda sorunu” noktasında yeterli ve doyurucu çalışmalar yapılmadığını, bu alanda yapılan çalışmaların çalıştaylar, seminerler, konferanslar vb. gayretler seviyesinde kaldığı görülmüştür. Bunun yanı sıra az da olsa yapılan çalışmalarda istihâl ve istihlâk yöntemlerinin hüküm ortaya koyma noktasında yeterince işletilmediğine rastlanılmıştır. Öte taraftan bu iki kavram üzerinde ikisini birden işleyen ve yöntem olarak sunan tez seviyesinde bir çalışma yapılmadığı müşahede edilmiştir. Günümüzde katkı maddelerini ihtiva eden ürünlerin kullanımı adeta umum-ı belvâ halini alması nedeniyle -helal alternatifi üretilinceye kadar- söz konusu yöntemleri kullanma, problemin çözümüne katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Bu nedenle “helal gıda” alanının ihmal edilemeyecek kadar çok önemli bir alan olduğunu belirtir ve bu alanda çalışma yapacaklara istihâl ve istihlâk terimlerini daha geniş bir perspektiften değerlendirip farklı bakış açısı yakalamalarını, böylelikle ilim dünyasına katkı sağlamalarını tavsiye edebiliriz.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1999.
- Akgündüz, Ahmet. "Helal Gıda Meselesi ve Yaşanan Problemler," I. *Uluslararası Helal Gıda Konferansı* (2008). İstanbul: Çevik Matbaacılık, 2008.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî. *Rûhu'l- me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l- 'azîm ve's-seb'î'l-meşînî*. 2. Baskı. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, t.y.
- Âmidî, Ebû'l-Hasen (Ebû'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1985.
- Apaydın, Yunus. "İslâm Fıkhı Açısından Helal Gıda," *1.Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi Gıda Katkı Maddeleri: Sorunlar ve Çözüm Önerileri Kongre Kitabı*. Ankara: Pozitif Tanıtım Hizmetleri, 2011.
- Başığit, Levent. *Topraklaşma.1.Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi Gıda Katkı Maddeleri: Sorunlar ve Çözüm Önerileri Kongre Kitabı*. Ankara: Pozitif Tanıtım Hizmetleri, 2011.
- Beşer, Faruk. "Gıdalarda Helal-Haram Ölçüleri." *Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu'nun, Afyonkarahisar'da düzenlediği "Güncel Dini Meseleler IV. İstişare Toplantısı- Günümüzde Helâl Gıda" konulu sempozyumunda sunulmuş tebliğ*. Afyonkarahisar: 2011.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî. *es-Sünenü'l-kübrâ*.12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1355.
- Bigiyef, Musa Cârullah. *İslam Nazarında Müskirât ve Meyyit Yakma Meseleleri*. (Haz. Ferhat Koca). Ankara: 2003.
- Bilmen, Ömer Nasuhî. *Hukukî İslâmîyye ve İstîlâhât-ıFıkhiyye Kâmusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, t.y.

- Bilmen, Ömer Nasuhî. *Büyük İslam İlmihali*. (Sad. Ali Fikri Yavuz) İstanbul: Ravza Yayınları, 2004.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *el-Câmi' u's-saḥîḥ*. (Thk. Mustafa Dîb el-Buĝa), 3. Baskı. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2015.
- Büyüközer, Hüseyin Kami. *Yeniden Gıda Raporu: Yediklerimiz, İçtiklerimiz Helal mi, Haram mı ve Sağlığımıza Ne Kadar Uygun?* 9. Baskı. İstanbul: Çevik Matbaacılık, 2012.
- Büyüközer, Hüseyin Kami. *Helalen Tayyiben*. İstanbul: Erkam Matbaası, 2012.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Razî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. 3. Baskı. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l- kutubi'l-ilmîyye, 1994.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Razî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. 2. Baskı. 4 Cilt. Kuveyt: Vizâretu'l- Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1994.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad. *es-Sihâh*. 4. Baskı. 11 cilt. Beyrut: Dâru ilmi'l-melâyîn, 1990.
- Çalış, Halit. *İslam Fıkhu Açısından Helal Gıda*, 1. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi, Ankara: 2011.
- Çayroĝlu, Yüksel. *Helâl Gıda*. İstanbul: Işık Yayınları, 2014.
- Çeker, Orhan. *İstihâle*, 1. Ulusal Helal Gıda Kongresi, Gıda Katkı Maddeleri: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Ankara: Pozitif Tanıtım Hizmetleri, 2011.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *et-Ta'rifât*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'n-nefâis, 2007.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî. *es-Sünen*. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2004.
- Demirci, Kürşat. "Helal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17: 173-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Doğruyol, Hasan. *Gıdalardaki Katkı Maddeleri ve Zararları*. İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri, 2007.
- Döndüren, Hamdi. "Gıda Katkı Maddeleri ve İstihlak." *1. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi*, Ankara: 2011.
- Düveys, Ahmed. *Fetâva'l-Lecneti'd-Dâîmeti li'l-Buhûsi'l-İlmîyye ve'l-İftâ*. Riyad: Dâru'l- müeyyide, 1434.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l- mârife, 2001.

- Ebü'l-Leys es-Semerkandî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî. *Uyûnü'l-mesâ'il*. (nşr. Seyyid Muhammed Mühennâ), Beyrut: 1998.
- Ebü Zehrâ, Muhammed. *İslam Hukuku Metodolojisi*. (Çev. Abdülkadir Şener), 2. Baskı. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1973.
- Ebü Zehrâ, Muhammed. *Usûlü'l-fikh*. Kâhire: Dâru'l-fikri'l-'Arabî, 2011.
- Ebü Zehrâ, Muhammed. *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*. Dımeşk: Dâru'l-kâlem, 2005.
- Ebü Zeyd, Cümâne Muhammed b. Abdürrezzak. *el-İntifâ' bi'l-a'yânî'l-muharreme mine'l-et'ime ve'l-eşribe ve'l-elbise*. Amman: Dâru'n-nefâis, 2005.
- Elgün, Adem. "Şarabın Sirkeye Dönüşümü." 1. *Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi, Afyon*: 2011.
- el-Mevsûatü'l-Fikhiyye el-Kuveytiyye, 2. Baskı. Kuveyt: Dârus-selâsil. *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, Nizâm. Âllâme el-Hümmam Mevlânâ eş-Şeyh Nizam. 2. Baskı. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2000.
- Emîr es-San'ânî, Ebü İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâil, *İcâbetu's-sâ'il şerhu Buğyeti'l-âmil*. 2. Baskı. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 1988.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. 3. Baskı. İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2010.
- Feyyûmî, Ahmed. b. Muhammed b. Ali. *el-Misbâhu'l-mûnîr*. Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 2010.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el- Gazzâlî et-Tûsî. *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn*. 2. Baskı. 5 Cilt. Halep: Dâru'l-va'y, 2004.
- Gavecî, Vehbi Süleyman. *el-Kafi fi Fikhi'l-Hanefî*. Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-âlemîyye, 2013.
- Gıda raporu. "Türkiye'de Domuz Çiftlikleri". Erişim: 03 Haziran 2019, <http://www.gidaraporu.com>.
- Görmez, Mehmet. "Güncel Dini Meseleler IV. İstişare Toplantısı-Günümüzde Helal Gıda" *Konulu Sempozyum*. Afyonkarahisar: 2011.
- Gültekin, Fatih. "Gıda Katkı Maddeleri ve Hastalıklar." 1. *Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi*, Ankara: 2011.

- Günay Mehmet. "GDO'lu Gıdaların Fıkhî Boyutu." *Uluslararası Helal ve Sağlıklı Ürünler Konferansı*, İstanbul: 2011.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî. *el-Müstedrek*. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 2002.
- Hammâd Nezîh. "el-Edvîyetü'l-Müste'mile 'ale'l-Kuhûl ve'l-Muhaderât". *Mecelletü mecma'i'l- fıkhü'l-İslâmî* 3/16 (2003): 69-120.
- Hammâd Nezîh. *el-Mevâddu'l-muharreme ve'n-necise*. Dimaşk: Dâru'l- kâlem, 2003.
- Hattab, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirahmân el-Hattâb er-Ruaynî. *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtasarı Halîl*. 2. Baskı. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1992.
- Hatip, Yasin b. Nasır. "el-İstihâletü ve ahkâmuha fi'l-Fıkhî'l-İslâmî". *Mecelletü Mecma 'i'l- Fıkhî'l-İslâmî*, 2/16 (2003): 183-233.
- Hırâvî, Muhammed. *İstihâletü'n-Necâsât ve Alâkatü ahkâmihâ bi isti' mâli'l-muharrami ve'n- necisi fi'l-gızâi ve'd-devâi*. el-Meclisu'i-Avrubbî li'l-İftâi ve'l-Buhûs. Erişim: 03 Haziran 2019, <https://www.e-cfr.org>.
- Husameddin b. Afâne. *Yes'luneker*. el-Halil: Mektebetu dendis, 2007.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Âbidîn. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 2. Baskı. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2000.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Muḥallâ bi'l-âsâr fî şerhi'l-Mücellâ bi'l-iḥtisâr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fıkr.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid. *Fethu'l-kadîr li'l- âcizi'l-fakîr*. 2. Baskı. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l ilmiyye, 2003.
- İbn Kayyim, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâi ed-Dimaşkî el- Hanbelî. *İ lâmu'l-muvakkı 'ın 'an Rabbi'l- âlemîn*. 4 cilt. Dimeşk: Dâru'l-kâlem, 2011.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed. *el-Muğnî* (İbn Kudame'nin Mukni' üzerine yazmış olduğu "eş-Şerhu'l-Kebir"i ile birlikte). 10 cilt. Kâhire: Mektebetu'l- Kâhire, 1968.

- İbn Rüşd, Ebü'l Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî. *Bidâyetü'l- müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 4. Baskı. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l ilmiyye, 2010.
- İbn Rüşd el-Cedd. Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî, *el-Beyân ve't-tahsîl limâ fi'l-Müstahrece mine't-tevcîh ve't-ta'lîl*, 4. Baskı. 20 Cilt. Tunus: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 2011.
- İbn Mâce, Ebü Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. 4. Baskı. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l mârife, 1997.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanu'l-'Arab*. 2. Baskı. 18 cilt. Beyrut: Dâru'ihyâi türâsî'l-'Arabî, 1997.
- İbn Mâze, Burhanuddin Ebu'l-Meâlî, Muhammed b. Ahmed b. Abdulaziz. *el-Muhîtu'l-Burhanî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*. 9 cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Basım t.y.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Misrî, *el-Bahrü'r-râ'ik*. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l ilmiyye, 1997.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed- Dımaşkî. *Takrîrû'l-kavâ'id ve tahrîrû'l-fevâ'id*. 2. Baskı. 3 cilt. Riyâd: Dâru İbn Kayyim, 2010.
- İbn Teymiyye, Takıyuddîn Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdülhalîm b. Teymiyye. *Mecmûu'l-fetâvâ*. 3. Baskı. 28 cilt. Beyrut: Dâru'l-vefâ, 2005.
- İsfehânî, Râğîb. Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *el-Müfredât fi'ğarîbi'l- Qur'ân*. 4. Baskı. Dımeşk: Dâru'l-çâlem, 2009.
- Kahraman, Abdullah "Gıda Ürünlerinde Helal ve Haramı Belirleme Yöntemi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/1 (1998): 453-478.
- Kal'aci, Muhammed Revvas. Hamid Sadık Ka'nibî, *Mu'cemu lugatî'l-Fukahâ*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'n-nefâis, 1975.
- Kallek, Cengiz. "Kulle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26: 357-358. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kâmil Musa. *Ahkâmu'l-et'ime fi'l-İslâm*. Beyrut: 1996.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*. 3. Baskı. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2010.
- Karadâvî, Yusuf. *İslam'da Helal ve Haram*. (Çev. Ramazan Nazlı), 2. Baskı. İstanbul: Hilal Yayınları, Basım t.y.

- Karadâvî, Yusuf. *Fetâvâ Muâsıra*. Âmman: El-Mektebu'l-İslâmî, 2000.
- Kârâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mîsrî. *ez-Zahîre*. 4. Baskı. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 2012.
- Ķârâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mîsrî. *Nefâ'isü'l-usûl fî şerhi'l-Maḥsûl*, 1. Baskı. 9 Cilt. Beyrut: Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1990.
- Karaman, Hayrettin. <http://www.hayrettinkaraman.net/>.
- Karaman, Hayrettin. *Helâller ve Haramlar*. 25. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 2008. Karaman, Hayrettin. *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*. 11. Baskı. İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2006.
- Kasapođlu, Abdurrahman. "Yasak Yiyecekler Dinde Ne Anlama Geliyor?" *EKEV Akademi Dergisi*, 24 (2005): 17-18.
- Kaya, Remzi. *Kur'ân-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes'te Helâl ve Haram Gıdalar*. İstanbul: Kaya Matbaası, 2000.
- Koca, Ferhat. "Helal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17: 175-178. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Koca, Ferhat. "Haram". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16: 100-104. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Köse, Saffet. *İstihlâk*. 1. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi, Ankara: 2011.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî. *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*. 2. Baskı. 12 cilt. Kâhire: Dâru'l-hadis, 1996.
- Mâlik b. Enes. Ebû Abdullah Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Esbâhî el-Humeyrî el-Medenî. *el-Muvatta*. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1996.
- Ma'luf Lüveys. *el-Müncid*. 35. Baskı. Beyrut: Menşûrâtu Dâru'l-maşrik, 1996. Mecelle. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*. İstanbul: 1990.
- Memduhoğlu, Adnan. "VI. İslam Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve İslam Fıkhı Açısından Helal Gıda Sempozyumu", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 13 (2009): 525-539.
- Merginânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Merginânî. *el-Hidâye*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l Erkam b. Ebî Erkâm, t.y.
- Mer'î, Hüseyin. *el-Kâmusu'l-Fikhî*. Beyrut: Dâru'l-Müctebâ, 1996.

- Mevsilî, Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'- Muhtâr*, 6. Baskı. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2011.
- El-Mevsûatü'l- Fıkhiyye el-Kuveytiyye*, 2. Baskı. Kuveyt: Dârus-selâsil, 2007.
- Milash İsmail Hakkı. *İslam Dininde Etlarin Tezkiyesi*. İstanbul: Ahmet Said Matbaası, 1933.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. (Thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki) İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Basım t.y.
- el-Münazzametü'l-İslâmiyye li'l-Ulûmî't-Tibbiyye. "Ru'yetun İslâmiyye li Ba'dı'l-Müşkilâti't- Tibbiyye", *Mecelletü'r-Râid* 5/191 (1997): 76-83.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. 6. Baskı. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2001.
- İbn Teymiyye, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttaķîn*. 3. Baskı.12 cilt. Dımeşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1991.
- İbn Teymiyye, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmû 'serhu'l-Mühcezzeb*, 2. Baskı. 27 Cilt. Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-ilmıyye, 2011.
- Okur, Kâşif Hamdi. "İslam Hukuku Açısından Helal ve Haram Olan Gıdalar ve Bazı Güncel Meseleler," *Usûl: İslam Araştırmaları* 11 (2009): 33-34.
- Oral, Rifat, *İstihlâk*, 1. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi.
- Özkan, Hilal. *Hanefî Mezhebinde Helal Gıda Kriterleri*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Üniversitesi, 2011.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî.
- Mefâtihu'l-gayb*.16 cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmıyye, 1990.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî.
- el-Mahsûl fî İlmi Usûli'l-Fıkh*. (Thk. Şuayb el-Arnâvût), Dımeşk: Müessesetu'r-risâle, 2011.
- Refis, Ahmed b. Ahmed. *el-Et'imetu'l-musannaatu'l-hâdise beyne't-te'silî'ş-şer'î ve't-tahlîli'l-ilmî*, Doktora Tezi, Câmi'atü'l-Emir Abdülkadir, Cezâir, 2009.

- Remlî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2009.
- Sakr, Ahmed. *Jelatin*. 2. Baskı. İstanbul: Çevik Matbaacılık, 2011.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. 15 cilt. Lübnan: Dâru'l-fikr, 2000.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî. *ed- Dürri'l-mensûr fi't-tefsiri'l-me'sûr*. 2. Baskı. 8 cilt. Lübnan: Dâru'l-fikr, 1993.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî. *el- Eşbâh ve'n-nezâir*, Kâhire: 1987.
- Şaban, Zekiyyüddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*. (Çev. İbrahim Kâfi Dönmez), 7. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî. *el-Ümm*. 9 cilt. Kâhire: Dâru'l-kutubi'l- ilmîyye, 2001.
- Şa'rânî, Ebû'l-Mevâhib (Ebû Abdurrahman) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî el-Mısırî. *Kitabu'l-mîzân*. Beyrut: Alemü'l-kütüb, 1989.
- Şâtîbî, Ebû İshâk İbrahim b. Musâ. *el-Muvâfakât*. 2 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-risâle, 2011.
- Şentürk Lütüfî, Yazıcı Seyfettin. *İlmihal*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (TDV). 6. Baskı, Ankara: 2006.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *İrşâdu'l-fuhûl ila tahkiki'l-hakki mine'l-usûl*, 4. Baskı. 2 Cilt. Dimeşk: Dâru İbn Kesir, 2011.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Neylü'l-eotâr şerhu Münteka'l-ahbâr*, 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-hadis, 1993.
- Şimşek, Murat. *İstihlâk*. Uluslararası 2. Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi, Konya: Pozitif Tanıtım Hizmetleri, 2013.
- Şimşek, Murat. "Helal Belgelendirme ve Smuc Standardı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 22 (2013): 19-44.
- Şirbînî, Şemsuddin Muhammed b. el-Hatib. *Muğni'l-muhtâc ila ma'rifeti meâ'ni'l-Minhâc*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1997.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî. *Müşkilü'l-âssâr*. 3. Baskı. 16 cilt. Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-'âlemîyye, 2010.

Kaynakça

- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî. *el-Câmi 'u's-sahîh* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Beyrut: 2001.
- Ünal, Ali. *Kur'an'da Temel Kavramlar*. İstanbul: Nil Yayınları, 2003.
- Yalçın, İsmail. "Yiyecek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43: 554-557. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yetim, Hasan. *Jelatin Üretimi, Özellikleri ve Kullanımı*. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi Gıda Katkı Maddeleri: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Ankara.
- Yıldırım, Celal. *Kaynaklarıyla Ahkâm Hadisleri*. Ankara: Uysal Kitabevi, 1993.
- Yüksel, Macit, "Yiyecek-İçeceklerde Haram-Helalliğin Kriteri ve Bu Konuda Arap Kültürünün Etkisi", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2 (2002): 265-271.
- Zebîdî, Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed el-Haddad. *el-Cevheretü'n-neyyire*. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l- kutubi'l-ilmîyye, 2006.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed. *Fetâvâ*. 4. Baskı. Dımaşk: Dâru'l-ğâlem, 2010.
- Zeylaî, Fahreddin Osman b. Ali. *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzü'd-dekâ'ik*. 2. Baskı. 7 cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2010.
- Zihni Efendi, Mehmet. *Nimet-i İslam*. 3. Baskı. İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım, 2010.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhu'l İslâmî ve edilletuh*. 4. Baskı. 11 cilt. Dımaşk: Dâru'l-fikri'l-muâsır, 2002.

Doğumdan ölüme kadar hayatın her safhasında İslam'ı bir hayat düsturu ve kılavuzu olarak gören ve uygulayan Müslümanların yiyip içtikleri, giydikleri, kullandıkları, ilaç olarak aldıkları vb. nesnelere helal mi haram mı olduğunu araştırmaları ve her alanda olduğu gibi bu alanda da İslam dininin belirlediği kırmızıçizgilere riayet etmeleri elzemdir. Ancak her alanda olduğu gibi bu alanda da ifrat ve tefritten kaçınmak gerekir. Bu bağlamda kimileri, bazı koruyucu madde isimleri, kendi anlayışlarına göre yazılmış haram listeleri ile dolaşüyor, insanları adeta dehşette bırakıyorlar. Bunlar; yenilecek helal bir şeyin kalmadığını düşündürüyorlar. Kimileri de yalnızca hijyen ve sağlığı ölçü alarak önüne gelen her şeyin yenilip içilebileceğini düşünüyorlar. Bu hususta ölçülü ve mutedil olan tutum, haramlığı kesin olarak bilinenlerden uzak durmak, helalliği kesin olarak bilinenlerden yararlanmak, durumu şüpheli olanlarda ise şüphenin durumuna göre (şüphenin güçlü veya zayıf, evham veya gerçeğe yakın olması durumuna göre) ihtiyatlı davranmaktır. Öyleyse İslam'ın ruhuna uygun bir üretim ve tüketim felsefesine sahip olması gereken Müslümanlar, helal menşeli katkı maddelerini araştırmak ve üretmekle mükelleftirler.

